

A MENEKÜLÉS TÖRTÉNETE

BUDAPEST A MENEKÜLTÜGY
SZOLGÁLATÁBAN

Írta:

LIBER ENDRE

székesfővárosi tanácsnok, a menekültek v. kormánybiztosa

A KÁLVÁRIAJÁRÁS KEZDETE

A világháború kitörésekor senki sem gondolt arra a borzalomra, melyet a nagy harc az egész emberiségre fog zúdítani. 1914. júliusának végén Budapest utcáin lelkes csapatok tüntettek a háború mellett; az egész város lakosságát valami különös lázas érzés fogta el, mindenki szükségesnek tartotta a háborút és senki sem számolt annak a következményeivel.

Szerbiával való háborúnk azonban csakhamar nagy európai bonyodalmakra adott okot és hiába akadtak államférfiak, akik aggodalommal beszéltek egy bekövetkezendő nagy világháború lehetőségéről, nem lehetett a sors kerekét megállítani; egész Európa lángba borult és megindult a méreteiben legnagyobb háború, amelyről a véres eseményekben különben is gazdag történelem eddig beszámolhat. Szomorúan igaznak bizonyult Helfferichnek, a németek kiváló államférfiának megállapítása:

— »Ez a rettentő esemény irtózatossá teszi a természeti tüne-
ménynek tetszik, amely kábító és érzékzavaró erővel szakadt reá élő nemzedékünkre.«

A német császár hiába biztatta katonáit, hogy —
»mire a fák lombjai lehullanak, mindenki otthon lesz övéinél« — a háború éveken át tombolt ördögi erővel és a harcban résztvevő nemzetek napról-napra mindjobban és mindjobban érezték a világrendés lelkekre nehezedő súlyát. Magyarország még aránylag rövid ideig volt színtere a harc-
nak s amikor volt is, aránylag kisebb területeket ért a háború pusztítása. Annál nagyobb szerencsétlenség szakadt a nyakunkba a harc elmúlásával. Az országot borzalmasan megcsonkították, színmagyar területeket vágtak el könnyörtelenül a hazától, véreinknek vándorbotot nyomott a kezébe a megszálló hatalom; vége-hossza nem volt a megpróbáltatásoknak. Mint a nagy tűzvész után a lángok eloltásánál, ébredtünk a mérhetetlen kárra, amely bennünket ért.

A magyarok kálvária-járása tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor a harc magyar területre csapott. A hadizóna megrémült lakossága otthagya rendes otthonát és menekült, ki merre tudott. Az országutak megteltek futó emberekkel és ment a nép, mint egykor, a történelmi időkben, a népvándorlás ködös napjaiban. Az ország fővárosa felé fordultak a megrémült emberek. Ide tartottak az idegenek is, akiket az orosz betörés vert ki Galíciából és Bukovinából, ide futottak — hová is futottak volna? — édes véreink, akiket Felső-Magyarországból, bérces Erdélyből és Dél-Magyarország rónáiról űzött el az idegen ágyúit bömbölése. És Budapest, mint mindig, amikor országos bajokat kellett orvosolni, kitérte karjait és menedéket, élelmet, mindent adott magyarnak, testvérnek és idegennek egyaránt. Budapest székesfőváros alapított és szervezett újabb különféle jótékonyági és segély-intézményeket, így szervezte a hadbavonultak, hadból hazatértek, rokkantak hadisegélyezését, támogatta a hadizónából hivatalosan eltávolított és Budapestre jött polgári lakosságot, később az ellenséges államokból hazatérő internáltakat. A főváros segítette, hogy mindezek az egzisztenciájukat elveszített magyarok újra megtalálhassák az élet lehetőségét. De ezzel nem fejeződött be az ország első városának szerepe. A háborús leromlás első idejében is csak a főváros fogott fokozott erővel az újraépítéshez, a nemzet talpraállításához. Féltő gonddal fordult Budapest a nemzet reménysége, az ifjúság felé és különféle ideirányuló akciói mind a magyar nemzet talpraállítását célozták. Intenzíven törődött az anya- és csecsmővédelemmel, a gyermek védelemmel, a hadi- és menekült-árva ügyel, a gyermekek szünidei üdülésével, a gyermekek és menekültek gyermekeinek felruházásával, írók és művészek támogatásával, segítette élelmiszerral az egyetemi ifjúságot és ugyanakkor meleg szívvel fölkarolta azoknak az ügyét, akik különböző Körülmények folytán költöztek ki az eddigi otthonukból.

Emlékezetes, hogy ez az özönlés a háború tényleges befejezése után kezdődött. Amikor a harc végeztével a magyar hadsereg keretei fölbomlottak, az ellenség északon és délen benyomult az országba, a nagy fölfordulásban megszűnt a fegyelem, a kötelességtudás, a tekintélytisz-

telet és rombolás, fosztogatás indult az ország száz helyén. Sok magyar nem óhajtott idegen uralom alatt élni, sokan a fosztogatók elől menekültek, megint mások, különösen a köz tiszt viselők, azért jöttek el hazulról, mert egyszerűen elűzték Őket; mindezek Budapest felé vették az útjukat.

A kommunizmus újabb menekülésnek volt az okozója. Ezrével érkeztek Budapestre olyanok, akik nem akartak vidéken maradni, ahol jobban ki voltak szolgáltatva a helyi szervezetnek, de jöttek érvényesülni vágyók is, családostól, akik Budapesten szélesebb tevékenységi kört óhajtottak találni.

A kommunizmus bukása után, a jogbiztonság helyreállításával, a menekülőknek ez a fajta visszatért ugyan az otthonába, de Budapest mégsem tudott elnyugodni: a megszállott területek magyarjai érkeztek, azok, akik nem akartak hűségesküt tenni és akiket ezért a megszálló hatóságok családostul kiutasítottak. Ezek, mivel nem volt többé reményük, hogy elhagyott otthonukba visszatérhesenek, magukkal hozták bútorikat, minden ingóságukat és az ország meg nem szállott területein, főképpen a fővárosban törekedtek végleges elhelyezkedésre.

Mindezekkel a szomorú vándorokkal Budapest törődött és az a szervezet, amelyet a főváros a menekültügy lebonyolításával fölállított. A különböző időkben történt menekülések és a már említett egyéb akciók a hatóságok részéről az adott viszonyoknak megfelelően más és más intézkedéseket igényeltek és ezeknek a végrehajtása széleskörű, sokágú szervezet fölállítását tette szükségessé. Ez a szervezet dolgozott, — el lehet mondani: eredményesen dolgozott, mert tagjai, lelkes, haza- és emberszerető magyar tisztviselők, a kötelességtudás mintaképei voltak. Szeretettel és megértéssel munkálkodtak mindannyian, de sikerült is: rendet és céltudatosságot vittek a káoszba, enyhítették a fájdalmakat, reményt csepegtettek a szívekbe és önbizalmat a csüggedt emberekbe.

Tíz éve most ezeknek a vészes időknek. Tíz év elmúlásával nyugodtan és önérzetesen tekint vissza a munkára minden résztvevő és ez a jelentés azzal a jóleső érzéssel kerül az olvasó elé, amely minden kötelességnek becsületos elvégzése nyomán fakad a lélekben.

ÖSSZEFOGLALÓ KÉP A MENEKÜLÉSRŐL

A háború véres emléke élénken él még bennünk — nem is fog egyhamar elhalványodni, — nem kell tehát idézni a szörnyű árnyakat. Mégis a menekülési mozzanatok pontosabb áttekinthetősége szempontjából képét kell adnunk az eseményeknek. Csak annyiban érintjük a haditényehet, amennyiben összefüggésben állnak a lakosság megmozdulásával, ezzel a könnyes és fájdalmas bolyongással, amely kijutott az összes hadviselő országok nem hadviselő lakosságának. Mind megtanulták, mi az: a menekülés. Mi az, amikor ott kell hagyni a szülőfalut, a várost, ott kell hagyni az otthonot, ott kell hagyni úgy, hogy kevés a remény a visszatérésre vagy egyáltalában nincs többé viszontlátás. Mert a legtöbb esetben a menekülők után a harc hulláma csapódott az elhagyott területekre és elsöpört, megsemmisített mindent, ami a békében teremtődött.

Szórványos menekülés.

Azt lehet mondani, hogy a háború még meg sem kezdődött, a menekülés már megindult. 1914. július 23-án adta át Belgrádban követünk a monarkia jegyzékét, Belgrádból, Nisből máris útrakelt néhány magyar család. Utrakelt, hirtelen, majdnem pánikszerűen, mert Szerbiában csakúgy, mint nálunk és a többi országban is, ujjongva fogadták a háború lehetőségét és az utca népe elsősorban az idegenek ellen fordult. Két nappal később, amikor a követ és a követtség személyzete elhagyta Belgrádot, már nagy volt a félelem a Szerbiában élő magyarok közt: hajón, vasúton jöttek át Zimonyba — magyar területre. Belgrád akkor már nagyon hangos volt: a szerb király elrendelte az általános mozgósítást és maga is »menekült« — a szerb udvar és a királyi család Nisbe költözött.

Az orosz megmozdulás nem lévén kétséges, a legóvatosabbak szintén kezdték elhagyni az osztrák—orosz határmenti városkákat és leszivárogtak Bécs és Budapest irá-

nyába, aszerint, hogy hol éltek rokonok és ismerősök. Ugyanakkor Oroszország elrendeli a részleges módosítást a kievi, moszkvai, kazáni és az odesszai katonai kerületekben. Néhány nappal később a Drina mellett már apróbb csatározások indultak, ugyanakkor a mieink a zimonyi hídnál kezdtek kisebb tüzerharcokat. Ezekben a napokban Dél-Magyarország legdélibb szélén fokozódott a sürgés-forgás: a szerbek hazaszökdöstek, a félénkebb magyarországiak följebb költöztek a Duna partjáról. Augusztus 3-án már német csapatok szállják meg Censtochova, Kalisz és Bendin orosz-lengyel városokat; a galíciai fronton is föllobbant a háború.

Ezekben az időkben természetesen nem lehet tömeges menekülésről beszélni, különösen olyanról nem, amelyik Magyarországot, főképpen Budapestet érdekelné. Az utcákon, a kávéházakban föltűntek ugyan idegen alakok, akikről, mint érdekességet beszéltek, hogy hallották az ágyúk bömbölését, de ezek kis számmal voltak.

Augusztus 4-én tüzeink már teljes erővel bombázzák Belgrádot, a várat és az erődített állomásokat. A szerbek a boszniai határon, Vardiste-Rudónál betörést kísérelnek meg, ugyanakkor a montenegróiak Trebinje irányában próbálnak teret nyerni, de csak annyit érnek el, hogy a polgári lakosság menekül. Az orosz lovasság csakhamar a San folyó mentén és Brody határában cirkál: ez a körülmény már fokozottabb mértékben készíti menekülésre a határmenti lakosságot. Egyelőre Ausztria és főként Bécs kap idegen vendégeket.

Oroszország ellen viselt hadjáratunkat Dankl és Auffenberg tábornokok seregeinek offenzívája vezette be. A front jobb szárnya előretört, a balszárny, amely Kelet-Galiciában állt, lépésről-lépésre védekezett az orosz »gőzhenger« ellen.

Kelet-Galiciában túlerőben voltak az oroszok, a mieink tehát a Gnila-Lipa mögé vonultak vissza. Ugyanakkor elkerülhetetlenné vált a hátrálás a Lembergől keletre és északra fekvő területeken is. Ebben az időben kezdődött a tömeges menekülés, amelynek hullámai elborították Ausztria területét, sőt átcsaptak azon keresztül Magyarországra. A kárpáti havasokon át végeláthatatlan karavá-

nok igyekeztek Munkács és Máramarossziget irányába, később hatósági intézkedésre Budapest és más magyar városok tété. Ahogy az oroszok közeledtek Lemberg felé, olyan tempóban folyt a veszélyeztetett területek teljes kiürítése.

Szeptember 26-án csapataink már a San-folyótól nyugatra vonultak vissza, ugyanakkor megkezdődött Przemysl ostroma. Az oroszok kárpáti előnyomulása következtében föladtuk Bukovinát, kiürítettük Czernoviczt és arra szorítottunk, hogy gyöngébb osztagok megszállták a beszercei határmagaslatokat. Bukovinából Erdély felé menekült a nép, csak kis rész vette Bécs felé az útját.

Magyar földről menekül a lakosság.

Szeptember vége felé az oroszok megjelentek az ungyinegyei uzsoki szorosnál és a máramarosmegyei Toronyánál. Most megindult a menekülés a magyar határterületekről is. Bár az oroszokat csakhamar visszaszorítottuk, nagy területeket kellett evakuálni.

Október folyamán megkezdődött részünkről az ellenoffenzíva. Október 21-én Magyarország teljesen megszabadult az orosz katonáktól. Másnap előcsapataink a bukovinai fronton is sikereket értek el és bevonultak Czernoviczba.

Novemberben a krakkói körzetben és a német határon újra csoportosították a szövetséges haderőt. Az orosz ellenlökés november 11-én elérte Przemyslt és a lakosságnak az a kis része, amely időközben visszatért, most már reményvesztetten menekült, magával sodorván az addig higgadtában várókat. Újra esedékes lett Czernovicz eleste és ismét szabaddá vált az út Magyarország felé. Újabb menekültcsoportok hömpölyögtek a mögöttes országokba. Ezekben a napokban az oroszok betörték Zemplén és Sáros megyékbe, amelyeknek északi részeiről a lakosság délnek húzódott. Más orosz oszlopok Homonnáig jutottak rabolva és pusztítva. December első napjaiban az ellenséget visszavonulásra kényszerítettük, Sztrópkó ismét visszakerült hozzánk, a vasúti közlekedés Bártfáig és Orlóig ismét helyreállt.

December 13-án a limanovai csatában megvertük az ellenséget, mire visszavonult. A kárpátok felől megindított offenzíva is eredménnyel járt. Zemplén megyét teljesen meg-

tisztítottuk és bár a front keleti szélén, az Erdős-Kárpátokban az ellenség a hegygerinctől délre kisebb tért nyert, csapataink a kárpáti havasokat nagyjából tartották, Bukovinában pedig a Szucsava völgyében álltak. December 14-én a Dukla-szoros is újra birtokunkba került. Az oroszok ekkor ismét a keleti szárnyon próbálták meg az előretörést és benyomultak a Latorca völgyébe. December 22-én a Nagyg, Latorca és az Ung folyók területén lángol föl újra a harc, újabb menekülőket zúdítva a mögöttes országra. December 24-én Ökörmezőnél mérkőzünk. Karácsony második napján visszafoglaltuk az uzsoki szorost. Egy hétig tartó heves küzdelem után ismét urai voltunk az összes szorosoknak.

Február elején német csapatok jelentek meg a Kárpátokban és azontúl együtt küzdöttek a mieinkkel. Mialatt Bukovinában előrenyomultunk, a Kárpátokban is heves harcok folytak. Február 19-én visszafoglaltuk Czernoviczt és Galíciában is előnyhöz jutottunk Kolomea visszaszerzésével.

Március havában ide-oda hullámozott a harc a magyar területeken. Ennek a hónapnak a közepe táján, az ellenség minden figyelmét a kárpáti frontra fordította. Itt keresték a döntést. Az oroszoknak az volt a terve, hogy benyomul a magyar Alföldre és ezért minden rendelkezésére álló haderőt a kárpáti frontra koncentrált. Lupkovtól Uzsokig, Uzsoktól Wisztovig indult meg a véres harc.

Május hava meghozta a teljes fölszabadulást. Május 2-án Gorlice körül harmincöt kilométer szélességben áttörték az orosz frontot. Az áttörés következményeképpen az oroszok megkezdték a visszavonulást. Egymásután szabadultak föl a városok és Magyarország földje megtisztult az ellenségtől.

Ezzel erről a vidékről megszűnt a menekültek vándorlása is. Nemsokára Galícia is fölszabadult.

Egy esztendővel később szegény Erdélyre szakadtak szomorúnál szomorúbb napok.

Menekülés a románok elől.

1916. augusztus 27-én Románia hadat üzent Ausztriának és Orsovától északkeletre csakhamar

megindult a harc. Már előzőleg kiürítettük Petrozsényt, Brassót és Kézdi vásárhelyet, ahonnan a lakosság Erdély védettebb részeibe és Magyarországra menekült. Szeptember 3-án a románok Nagyszebent vették tűz alá, amelyet előzőleg szintén kiürítettünk és Maroshévíznek a nyugatra eső magaslatára vonultunk vissza. Csíkszeredától pedig a Hargitta hegységbe vontuk vissza csapatainkat. Ezeken a területeken a nép hanyatt-homlok menekült, nem annyira a román katonaság, mint inkább a magyarországi románok elől, akik éjszakáról virradóra eddigi békés szomszédaik ellen fordultak. Tömegesen futott a lakosság a gyergyói és csíki medencékből is. A románok dicsősége nem tartott sokáig. Nagyszebennél megverték a románokat és október 3-án a szövetségesek már Fogaras alatt állottak. Szeptember 7-én újra a miénk volt Brassó és ugyanennek a hónapnak a közepén Erdély teljesen mentesült a román csapatoktól.

A megszállás hontalanjai.

1918-ban a háború befejeződött ugyan, de nem ért véget a sok ezernyi keserves megpróbáltatás. Következett a megszállás. Néhány hónap alatt a Felvidék a csehek, Dél-Magyarország a szerbek, Erdély pedig a románok igazgatása alá került. Ezekben az időkben talán már nem lehetett menekülésnek nevezni a kényszerű költözést, de az a körülmény, hogy átmenetileg más uralom alá kerültek a magyar területek, a magyarok ezreit mozdította meg.

Még egy mozzanatra kell kitérni, hogy a kép teljes legyen: a kommün idejére. Ezekben a szomorú hónapokban olyanok költöztek főként Budapestre, akik nem tudtak otthon maradni.

Háború, forradalom, kommün, menekülés, waggonlakások, fájó, véres, könnyes idők ... Jó, hogy elmúltak . . . !

AZ OSZTRÁK TERÜLETRŐL MENEKÜLTEK ELLÁTÁSA

Alig indult meg a háború, az oroszok már az első napokban túlnyomó erővel törtek be az Osztrák-Magyar monarchia területére és Galícia felső része csakhamar az oroszok kezébe került. A túlerővel az osztrák-magyar hadsereg sokáig nem tudott megbirkózni, ezért már 1914. évi szeptember havában Galícia lakosságának egy része elhagyta otthonát és menekült. A menekültek java Ausztriában nyert elhelyezést, ahol Bécsben az osztrák kormány a menekültek ügyeinek intézésére rövid idő alatt külön szervet létesített, azonban a menekültek ezreinek Ausztria területén kellő időben való elhelyezése az osztrák kormány legnagyobb erőfeszítése mellett sem volt lehetséges. A galíciai, később a bukovinai menekültek egy része Magyarországra felső részében, majd Budapesten keresett menedéket és megfelelő elhelyezkedést.

Az idegenek segélyezése.

Az osztrák menekültek elhelyezéséről a hatóság az első időben egyáltalában nem gondoskodott. Segítő tevékenysége abból állt, hogy az arra szorult menekülteknek a hadisegélyesekre megállapított mértékben pénzbeli segélyt adott.

1914. évi szeptember hó 12-től kezdve a székesfőváros IV. kerületi előjárósága fizette a segélyeket. Később az osztrák menekültek segélyezése tisztán a társadalomra hárult. A IV. kerületi előjáróság a hatósági segélyezést 1914. október hó 31-én beszüntette és a menekültek segélyezését a pesti izr. hitközség vette át.

A pesti izraelita hitközség előjárósága lakással, ruházattal, élelemmel és pénzbeli segélyekkel támogatta a menekülteket, akik főként Bruzac, Brodach, Brezezány, Drohobic, Jarosterni, Krakkó, Lemberg, Stanislau, Stry, Stary-Sambor és Tarnopol környékéről jöttek. A Budapestre érkezett galíciaiak nagy része a társadalom műveltebb osztályához tartozott.

A menekültek segélyezésére a hitközség bizottságot küldött ki, amelynek élén *Kohn Arnold* és *Fröhlich Miksa* választmányi tagok állottak. Ebben a bizottságban dolgoztak dr. *Adler* Illés, dr. *Fischer* Gyula, dr. *Hevesi* Simon, *Feldmann* Mózes és dr. *Grosszmann* Zsigmond rabbi, továbbá *Dirnfeld* Adolf, *Fuchs* Aladár, dr. *Friedmann* Ignác, dr. budai *Goldberger* Leó, *Goldziher* Géza, *Höchstem* József, *Oesterreicher* Miksa és *Wiener* Mór; ők végezték a segélyezés munkáját.

Stern Ábrahám iskolaigazgató indítványára a hitközség tanfolyamokat szervezett, ahol az ide menekültek gyermekei zavartalanul folytathatták tanulmányaikat. A tanítás a Wesselényi-utcai iskolában indult meg, hat csoportban. Tankönyvekkel az *Országos Izr. Tanítóegyesület* látta el a tanfolyamot. A tanfolyam 1915. április 18-án megszűnt, mert a menekültek visszatértek.

A segélyezésnek ez a módja azonban nem vált be, miért is a segélyezési ügyek intézésére 1915. január 14-én külön bizottság alakult, amely a főváros törvényhatósági bizottságának kiküldött tagjaiból és a társadalomnak a menekültek ügyeivel foglalkozó meghívott tagjaiból állt. A bizottság elnöke a főváros egyik alpolgármestere, gróf *Fesztetich* Géza volt, a tanács részéről a bizottságban *Szaszovszky* József, a közjótékonysági ügyosztály vezetője vett részt; tagjai voltak a főváros törvényhatósága részéről *Paksy* Béla és *Simonovics* Béla törvényhatósági bizottsági tagok, továbbá mint meghívottak: *Vészi* József főszerkesztő, báró *Kohner* Adolf, *Székely* Ferenc udvari tanácsos, *Winterberg* Gyula udvari tanácsos, *Kohn* Arnold, óbudai *Freudiger* Ábrahám, óbudai *Freudiger* Lipót, dr. *Schächter* Jakab orvos, dr. *Rakonitz* Gyula ügyvéd és *Deutsch* Vilmos tőzsdetanácsos.

Ez a bizottság rendszeresen ülésezett és megbeszélte a menekültek támogatásának, valamint visszautaztatásának kérdéseit. A bizottság a belügyminiszter rendelkezése folytán elsősorban is kataszter készítését határozta el, amelyet azután 1915. január hó 15-vel lezártak, s így segélyben csak azok részesülhettek, akik 1915. évi január hó 15-én már Budapesten voltak. Ebbe a kataszterbe csakis azokat a menekülteket vették föl, akik hatósági támogatásra szó-

rultak. Az osztrák menekültek közül sokan csupán hazautazásuk alkalmával vették igénybe a hatóság támogatását. A m. kir. belügyminiszter a menekülteknek adandó segély összegét egyelőre a katonai átvonulási illeték összegében állapította meg. A segélyezéshez szükséges összegeket a bizottság részére a magyar királyi belügyminiszter előlegezte az osztrák kormány terhére. A főváros tanácsa a VIII. kér. Csokonai-utcában lévő iskolaépületet bocsátotta a bizottság rendelkezésére. A menekültek ügyeinek intézése céljából itt létesített iroda vezetésével a tanács *Bartl* Tivadar tanácsjegyzőt bízta meg. Az összeállítandó kataszter elkészítésére a bizottság külön végrehajtó-bizottságot küldött ki és a kataszter elkészülte után megkezdte a menekültek rendszeres segélyezését. Ugyanitt osztották ki az osztrák kormány által a bizottság rendelkezésére bocsátott ruhaneveket, amelyekkel a menekültek ruházati igényeit kellett kielégíteni. A pénzsegélyek kifizetése 1915. évi január hó 28-án kezdődött. (Segélyezésre e naptól március 15-ig 659.788 korona 80 fillért fordított az iroda.)

Az osztrák menekültek visszatelepítése.

Az osztrák kormány időközben iparkodott, hogy elhárítsa azokat a nehézségeket, amelyek eddig akadályozták a menekülteknek hazájukban való megfelelő elhelyezkedését. Miután így a menekültek Magyarországon való tartózkodásának indokai megszűntek, a m. kir. belügyminiszter 1915. évi március 23-án 10.000. szám alatt kiadott rendeletében — tekintettel az országban mutatkozó élelmiszerhiányra és drágaságra — elérkezettnek látta az időt, hogy a közösségben részesülő osztrák menekültek százas csoportokban hazájukba visszatérjenek.

A belügyi kormány az elutazással járó teendők ellátásával a székesfővárosi államrendőrség főkapitányát bízta meg. Az egyes menekültek elszállításának sorrendjét, a segélyző bizottság véleményének meghallgatásával, az államrendőrség főkapitánya állapította meg, tekintettel a betegekre és aggokra, akiknek elszállítása mindaddig, amíg az utazásuk, egészségi állapotuk veszélyeztetése nélkül megtörténhetett, elhalasztandó volt. A kereskedelemügyi miniszter egyidejűleg a kedvezményes vasúti szállítás iránt rendelkezett.

A segélyző bizottság is megtette a kellő intézkedéseket és a menekülteket felhívta, hogy elutazásuk céljából jelentkezzenek. Ennek a felhívásnak az alapján 1915. év április hó 14-től április hó 27-ig 1414 család jelentkezett 5715 taggal. A jelentkezések alapján április hó 18-tól április 27-ig el kellett volna utaznia 764 családnak 3126 taggal, tényleg azonban csak 400 család jelentkezett és távozott 2109 lélekkel. A legtöbben április hó 26-án és 27-én keltek útra. Az elutazóknak, amennyiben kérték, a segélyt egy hónapra előre kifizették.

A magyar és osztrák kormány közötti megállapodás alapján az önkéntes jelentkezőket Budapestről Ausztriába szállították. Azokat, akik ugyanazon községből származtak és elszállításra is csoportosan jelentkeztek, az osztrák kormány abban az előnyben részesítette, hogy Ausztriában is egy községben helyezte el és az utazás időpontjára vonatkozó kérelmüket lehetőleg figyelembe vette. Ugyanebben az időben kezdődött a vidéken tartózkodó menekülteknek Ausztriába való szállítása is. Minthogy az elszállítás csak lassan történhetett és a magyar belügyminisztérium az osztrák kormánnyal megállapodott, hogy egyelőre bizonyos szelekcióval történjék az elszállítás, a belügyminiszter megengedte, hogy azok részére, akik még itt maradnak és hatósági támogatásra szorulnak, a segély továbbra is folyósíttassék.

Visszatérés az eredeti lakóhelyre.

Az osztrák-magyar hadsereg győzelmes előnyomulása azt a reményt keltette, hogy a menekültek lassankint visszatérhetnek otthonukba. Az elutazás programját tehát az államrendőrség a belügyminisztériummal egyetértően olyanképen változtatta meg, hogy mindenki akkor köteles eredeti lakóhelyére visszautazni, amikor az az ellenséges megszállás alól felszabadul. A belügyminisztérium időről-időre közölte azokat a helyeket, ahová a visszatérés lehetségessé vált és szigorúan felhívta a hatósági segélyben nem részesülő vagyonosabb menekülteket is, hogy mindannyian, akik otthonukba visszatérhetnek, legkésőbb 1915. augusztus hó 5-ig térjenek vissza. A segélyző bizottság az elutazásokat megfelelően előkészítette és a menekültek

ezután már kisebb csoportokban utaztak vissza eredeti lakóhelyükre.

A hatósági támogatásra nem szorult menekültek elutaztatása már nagyobb nehézségekkel járt, mert egyrészt kényszeríteni nem lehetett őket, másrészt pedig az orosz megszállás alatt tönkretett vidékek nem nagy vonzó erőt gyakoroltak különösen azokra, akik a hosszú távoliét alatt új tartózkodási helyükön megfelelő munkaalkalmat és elhelyezkedést találtak. Ezeknek az elutaztatása tehát csak lassan folyt. A segélyezették száma azonban folyton csökkent úgy, hogy 1915. év végén a segélyezett családok száma 907-re apadt le 3615 lélekkel.

1916. év május hó 15-én a belügyminiszter a változott viszonyokra való tekintettel az osztrák menekültek segélyezését teljesen megszüntette.

A menekültek egészségi állapota.

1916. év elején a főváros tisztiorvosának jelentése szerint a galíciai és bukovinai menekültek között mind gyakrabban jelentkezett a himlő, Ausztriában ugyanis nem kötelező a himlőoltás és így az onnan menekültek nem voltak beoltva. A főváros polgármestere tehát elrendelte a beoltásukat, ami az osztrák menekülteket segélyező iroda útján meg is történt.

A harctéri helyzet újabb intézkedéseket parancsol.

1916. év augusztus hó végétől kezdve a román betörés következtében az erdélyi területekről mind nagyobb csoportokban menekült a lakosság. Ez a menekülés úgyszólván teljesen készületlenül talált bennünket is és indokoltta tette, hogy ettől kezdve a hatóság figyelme elsősorban is az erdélyi menekültek ügyeinek ellátására irányuljon. Emellett a harctereken bekövetkezett események is újra úgy alakultak, hogy az osztrák menekültek hazaszállítása megakadt. Visszautaztatásuk csak 1917. év második felében indult meg újból, amikor is októberben 165, novemberben 197, decemberben pedig 688 osztrák menekült utazott el Budapestről. 1916. év december hó 5-én a m. kir. belügyminiszter 38.460/21. sz. alatt kiadott rendeletével kivételesen a jobb társadalmi állású családoknak, azonfelül gazda-

sági munkában alkalmazott olyan egyéneknek, akikre saját gazdasági életünk érdekében szükség volt, megengedte a Budapesten való további tartózkodást. Ezek közül ama családok részére (1500 egyén), amelyek Budapestet nem hagyták el, 1916. év november hó 1-től kezdődőleg külön összeállított jegyzék alapján, a segélynek a korábbi miniszteri rendeletek értelmében való folyósítását újból engedélyezte.

Az »Idegenellenőrző Hivatal.«

Bár az osztrák menekülteknek a segélyezése az 1918. év végével megszűnt, az akkor bekövetkezett események az itt visszamaradt és hatósági támogatásra már nem szoruló osztrák menekültek hazaszállítását teljesen lehetetlenné tették. A forradalom után ugyanis újabb menekültek özönlöttek Budapestre, de a menekülteken kívül is rendkívül sok ember jött a fővárosba. A menekültek ügyeinek ellátásával megbízott kormánybiztos 1918. év december havában a fővárosi államrendőrség akkori főkapitányával együttesen előterjesztést tett a belügyminiszternek, hogy a főváros tehermentesítése érdekében a szükséges intézkedéseket minél előbb rendelje el. A kormány belátva a helyzet tarthatatlan voltát, 1919. elején kiadott rendeletével a kormánybiztosság keretében az *Idegenellenőrző Hivatalt* létesítette, amelynek hatáskörébe tartozott Budapest tehermentesítése, beleértve az osztrák menekültek hazaszállítását is, a kormány biztosság szervei útján.

Ez a hivatal 1919. év február hó végén tényleg megkezdte működését, de mivel ez a hivatal általában a nem kívánatos egyéneknek Budapestről való eltávolítását is feladatának tekintette, működését a tanácsköztársaság egyik legelső intézkedésével végleg megszüntette.

A kommunizmus bukása után is történtek kísérletek az osztrák menekültek hazaszállítására, de rendszeres hatósági intézkedés ebben az időben nem volt. Legutoljára a Budapesten székelő lengyel konzulátus tette lehetővé az osztrák menekülteknek az otthonukba való visszatérést.

Ma is élnek Budapesten osztrák honosok, akik mint galíciai vagy bukovinai menekültek kerültek Budapestre. Ügyük ma a rendészeti hatóságok ügykörébe tartozik.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MENEKÜLTEK

Az osztrák alattvalók beözönlése a szorosokon bizonyos mértékig fölizgatta a magyar Felvidék lakosságát olyan időben, amikor az ellenség látszólag még nem veszélyeztette a magyar területeket. A riadt emberek, főképen az asszonyok jajveszékelve ismételték:

— Jönnek az oroszok, gyilkolnak és fosztogatnak!

Az oroszok kegyetlenkedéséről egyre szaporodtak a rémesek. A kozákokról, a cserkeszekről véresnél-véresebb történeteket tudtak a menekültek és ezek a históriák hívókretaláltak nálunk. Érthető tehát, hogy az orosz sereg közeledtére páni félelem vett erőt a felvidékieken és megindult a lázas csomagolás. Az orosz túlerő Lemberg és Przemysl elfoglalása után tényleg a Kárpátok mögé vetette a mieinket.

— Az oroszok most már Debrecenig meg sem állnak, sőt bevonulnak Budapestre, — jajongtak a félénkebbek és ezzel a jajveszékeléssel megzavarták a józanabb elemeket is. Ennek az általános aggodalomnak az volt a következménye, hogy nemcsak Észak-Magyarország lakossága mozgult meg, hanem más tájakról is özönlöttek a menekültek Budapest felé. Szerencsére a nép egy része úgy okoskodott, hogy inkább otthon várja be a bekövetkezendő eseményeket — bízva a magyar csapatok vitézségében és hősiesszámosságában, bizton remélte, hogy a Kárpátok védelmére küldött magyar honvédek a legnagyobb áldozatok árán is hamarosan visszahódítják az oroszok által megszállott magyar területeket. Ebben a feltevésükben, ebben a reménykedésükben nem is csalatkoztak.

1914. év november havában indult meg a menekülés és pedig Zemplén vármegye homonnai, mezőlaborci, nagymihályi, szinnai, sztropkói, varannói járásaiból. Sáros vármegye bártfai, eperjesi, felsővízközi, giralti járásaiból, Máramaros vármegye ökörmezői, tiszavölgyi járásaiból, Ung vármegye bereznai járásából és Bereg vármegye alsóvereckei járásából. A menekültek jó része, akik lakóhelyük

megszállását csak ideiglenesnek tekintették, Magyarország különböző területein lakó hozzátartozóikhoz siettek. Voltak azonban sokan, akik egyenesen Budapestre jöttek, arra számítva, hogy az ország fővárosában inkább részesülnek a hatóságok és a társadalom támogatásában.

Az első hatósági intézkedések.

A főváros tanácsa, amint megállapította, hogy a menekültek között sokan vannak, akik a hatóság támogatása nélkül megélni nem tudnak, azonnal megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a támogatásra szoruló szomorú helyzetén segítsen. Az erre vonatkozó felvilágosító jelentése és előterjesztése alapján a kormány felhatalmazta a főváros tanácsát, hogy a Budapestre érkező menekülteket a magyar királyi államkincstár terhére segélyezze. A menekültek segélyezésére való igényt az a körülmény állapította meg, vajjon a támogatást kérő olyan vidékről menekült-e, ahol az életbiztonsága veszélyeztetve volt és hogy oda, mivel a veszély nem szűnt meg, nem térhet vissza. Feltétele volt a segélynek annak igazolása is, hogy a menekült Budapestre létfenntartási eszközök nélkül érkezett és végül, hogy magát és családját hatósági támogatás nélkül fentartani nem tudja. A segélyezés módjára a tanács vagy a tömeglakásokban való elhelyezést és ezzel kapcsolatban a természetben való ellátást, vagy pedig a készpénzzel való segélyezést állapította meg. A főváros tanácsa elsősorban is a tömeglakásokban való elhelyezést tartotta célirányosabbnak, a készpénzzel való segélyezést csak kivételes esetekben akarta alkalmazni. A készpénzsegélyezés mértékére a tanács kimondta, hogy a segély naponként és személyenként nem lehet több, mint amennyit az 1882. évi XI. t.-c. a hadbavonultak családjainak segélyezésére egységösszegül megállapított.

A közjótékonysági ügyosztály működése.

A tanács a menekülteknek tömeglakásban való elhelyezésével és ellátásával a közjótékonysági ügyosztályt bízta meg. A pénzsegély-kiutalási kérelmet mindenkor a lakóhely szerint illetékes kerületi elüljáróságnál kellett előterjeszteni, a segélyek megállapítását és kifizetését azonban az illetékes

kerületi előjáróságok javaslata alapján, egységesen a IV. kerületi előjáróság végezte. A IV. kerületi előjáróság a segélyeket félhavasra előre fizette ki, a felmerült kiadásokról a tanácsnak jelentést tett, a tanács pedig a felmerült kiadásoknak a megtérítését a belügyminisztertől kérte. A tanács a segélyezésre vonatkozó intézkedések kiadásával egyidejűleg felhívta úgy a közjótékonyági ügyosztályt, mint a IV. kerületi előjáróságot, hogy mihelyt az állandó veszély a menekültek eredeti lakóhelyén megszűnik, a segélyezéseket szüntesse be és a közjótékonyági ügyosztály haladéktalanul gondoskodjék a menekülteknek otthonukba való visszautazásáról. A pénz segélyezés aránylag egészen kis összegű volt. így pl. 1914. december 11-től 1915. évi február hó 15-ig 447 család kapott összesen 28.180 K 56 fillért. A tömeglakásban elhelyezett menekültek ellátási költsége is alig valamivel haladta túl ezt az összeget.

A menekültek visszatelepítése.

Az orosz dicsőség, amint előrelátható volt, nem tartott sokáig. Amint az egyes vidékek felszabadultak, azonnal megtörténtek az intézkedések a menekültek visszatelepítésére. Ez annál könnyebben volt keresztül vihető, mert az egész megszállott terület rövid időn belül teljesen felszabadult és a visszatelepítésnél semmiféle kivételes intézkedés megtételéről nem kellett gondoskodni.

Elsősorban a Zemplén és Sáros vármegyék területéről menekültek, majd fokozatosan a többi felszabadult vidékek lakói tértek vissza. A visszautazásra való készség leginkább a jobbmódúaknál volt meg, de a segélyezették is mindannyian iparkodtak, hogy minél előbb rendes lakóhelyükre jussanak. 1915. év február végén megkezdődtek az elutazások, a következő hónapokban már a segélyezett családoknak a fele elhagyta Budapestet. 1915. augusztus havában már csak 86 felvidéki menekült család élt Budapesten. Ebben a hónapban azután segélyezésük is megszűnt.

Abban az időben a kereseti viszonyok is jobbak voltak, a menekültek egy része minden nagyobb nehézség nélkül meg tudta szerezni a kenyerét. A főváros áldozatkészségét és a közönség vendégszeretetét dicsérve, tértek haza az emberek az elhagyott otthonba.

A DÉLVIDÉKI MENEKÜLÉS

A délvidékieknek ebben az időben még nem volt különösebb okuk lakóhelyük elhagyására, mert a terület legnagyobb részét nem fenyegette közvetlen veszedelem. Csapataink szerb területen álltak, mindössze a Duna vonalát lehetett veszélyeztetett területnek nevezni. Hogy mégis menekültek az emberek, annak a magyarázatát egyrészt a tömeghisztériában kell keresni, másrészt abban a körülményben, hogy a háború legelején a magyar területeken élő szerb érzelmük megmozdultak, hangosabbak lettek, megremítve viselkedésükkel az embereket.

A szerb ágyúk tüze végigsöpört a Duna magyar partján, a hadvezetőség tehát már a háború első napjaiban elrendelte ezeknek a községeknek a kiürítését. Temes, Torontál és Bács-Bodrog megyék legdélibb szélét érintették ezek az intézkedések. A hadizónában mintegy tizenkét község lakóit indították útnak, ezeket követte Zimony, Pancsova, Kevevára, Buziás, Fehértemplom és Orsová lakosságának egy része. A menekülők befogadására elsősorban Temesvárt, Nagy becskereket, Szegedet, Hódmezővásárhelyt és Szabadkát jelölte ki a belügyminiszter.

A délvidéki városokban azonban csak rövid ideig maradtak egy helyen a menekültek, mert a legtöbbször a következő napokban tovább kellett menekülniük. A feladatot kibékítették...

KOZUI KEVES

A délről érkezők számára ugyanazok az intézkedések voltak a mértékadók, amelyekkel az északi területek menekültjeit adminisztrálták. Míg az északi menekültek segélyét 1915. augusztus havában beszüntették, addig a délvidékieket tovább kellett támogatni az év végéig. Igaz, hogy az év második felében már csak tíz család tartózkodott Budapesten és az ezekről való gondoskodás nem járt sem különösebb munkával, sem nagyobb költséggel.

AZ 1916. ÉVI ROMÁN BETÖRÉS MENEKÜLTJEI

1916. év nyarán már széltében-hosszában közbeszéd tárgya volt a román hadüzenet, de mindenütt kevés hitellel talált. Mindazonáltal a hivatalos körök is foglalkoztak ezzel a kérdéssel és a belügyminisztériumban már augusztus hónap közepén megvolt a tervezet, hogy az esetleges erdélyi román betörés következtében kiürítendő területek lakossága hol lesz elhelyezendő. Ez a tervezet azonban csak tervezet maradt, mert a bukaresti vezérkar állásfoglalásának megfelelően a hadüzenet átnyújtását az utolsó pillanatig titokban tartották, Magyarország határszorosainak megtámadását egészen hirtelenül és váratlanul kellett keresztülvinni a román katonaságnak.

Románia 1916. augusztus hó 27-én este 9 órakor üzent meg a háborút Magyarországnak. Ugyanaznap fél 10 órakor Brassóban már tudták, hogy kiütött a háború és ezt a vasárnapi éjszakát a városban az emberek álmatlanul, csoportokba verődve töltötték, hogy a szükséges tennivalókat maguk között megtárgyalják. Az osztrák-magyar vezérkarnak augusztus hó 30-án délután kiadott hivatalos jelentése szerint a románok már elfoglalták Brassót, Kézdivásár helyet és Petrozsényt. A váratlan betörés az erdélyi határszéli megyék és városok lakosságának a kezébe adta a vándorbotot, megindult az áradat az ország belseje felé, ki vasúton, ki gyalogszerrel, vagy szekérral indult neki a nagy bizonytalanságnak. A vasutak zsúfolásig megtelten indultak, a folyosókon és fülkékben egymás hegyén-hátán álltak az emberek, kezükben a sebtiben összeszedett holmijukat tartogatva. Igazán szánalmas képet nyújtott a földönfutóvá vált lakosság pánikszerű menekülése. Törődött bőrkofferek, összeszíjazott vászonbőröndök, nagy fehér kalapskatulyák, madzaggal átkötözött fekete cukorskatulyák, amelyekben rendszeren 5 kiló cukrot szoktak vásárolni, fehérneműekkel, felsőruhákkal voltak megrakva, vagy gyer-

mekcipők voltak azokban, nagy ritkán pedig ezüstneműek is. Olyan is volt az utasok között, aki igazán egészen értéktelen holmikat kapkodott össze, ahhoz azonban, amit elhozott, még a megérkezése után is görcsösen ragaszkodott, mert mégis csak az otthonából való volt.

Az egész ország őszinte részvéte fordult földönfutóvá vált honfitársaink felé és a társadalom hamarosan száz ezreket adott össze, hogy ha már szívük fájdalmát nem enyhíthetik, legalább szemeikből letöröljék a testi szenvedések okozta könnyeket, érezzék meg az emberszeretetnek, a hű magyar testvéreknek az ölelését. Úgy Budapesten, mint a vidéken csupa jóakarat, csupa jószándék nyilvánult meg velük szemben.

Budapestet a kormány az erdélyi menekültek elhelyezésére nem jelölte ki, ez volt az oka annak, hogy fogadásukra semmiféle előzetes intézkedés nem történt, a meglepetésszerűen bekövetkezett események azonban lehetlenné tették, hogy a menekültek mindnyájan oda irányíttassanak, ahova menniük kellett volna. A később kiadott miniszteri rendelet szerint sem volt Budapest kijelölve a menekültek részére tartózkodási helyül, ennek ellenére a bekövetkezett események következtében mégis csaknem mindenkor Budapesten voltak legnagyobb számban a menekültek egy helyen csoportosítva, másrészt pedig Budapest volt az a gócpont, ahonnan őket a részükre kijelölt helyekre továbbutatták, később pedig, amikor az otthonukba való visszatérés már lehetséges volt, a visszautaztatás is nagyrészt Budapesten keresztül történt.

A román hadüzenetet követő napon, augusztus hó 28-án a délelőtti órákban indult el Brassóból az 501. számú erdélyi gyorsvonat, amelyet az államvasutak igazgatósága a határszéli városok rendelkezésére bocsátott, hogy azon szállítsák el az állam és a hatóságok pénzeit és irattárát; ezzel szállították el az Osztrák-Magyar Bank határszéli fiókjainak pénzét is. Az első menekülteket szállító vonat tulajdonképpen augusztus hó 28-án délelőtt fél 11-kor indult Brassóból. Ez a vonat mintegy 4000 embert vitt magával, mert a katonai hatóságok még a kora délelőtti órákban elrendelték a város kiürítését. Magát Brassót körülbelül 10—12,000 ember hagyta el az első napokban. A menekültek közül

természetesen nem mindenki juthatott föl a menekülteket szállító vonatokra, nagyon sokan kocsival vagy gyalogosan indultak útnak, különösen azok, akik a közelebbi vidékeken kívántak ideiglenesen megmaradni, bizakodva abban, hogy az osztrák—magyar hadsereg hamarosan vissza fogja szerezni azokat a területeket, amelyeket a románok a meglepetésszerű hadüzenet és betörés következtében úgyszólván minden ellenállás nélkül foglaltak el.

A menekülteket szállító vonatok csak nagy késéssel érkeztek a nagyobb állomásokra, ami könnyen érthető, mert a csapatszállító vonatok részére kellett az utat szabaddá tenni.

Az első menekülők a fővárosban.

Augusztus 30-án este érkeztek Budapestre, a keleti pályaudvarra az első menekültek Petrozsényből, Brassó felől és Csíkszeredáról azok, akik Székelyudvarhelyig kocsival tették meg az utat. A menekültek érkezésének a hírére a székesfőváros tanácsának közjótékonyági ügyosztálya 3 tisztviselőjét küldte ki a keleti pályaudvarra, hogy a menekültek érkezésénél jelen legyenek, a legszükségesebb anyagi segítséget megadják, másrészt pedig az ideérkező járatlan menekültek részére útbaigazítással szolgáljanak. A menekültek közül azok, akik minden pénz nélkül érkeztek Budapestre, a hivatalos kiküldöttektől személyenkint 6 K. rögtöni segélyt kaptak és azok, akiknek senki hozzátartozójuk nem volt, a menekülés első napjaiban a pályaudvar egyik várótermében nyertek elhelyezést. A hivatalos kiküldöttek a vasúti személyzettel is közölték, hogy a menekültek mindennemű ügyét, ideiglenesen, amíg a kormány részéről megfelelő intézkedés nem történik, a főváros tanácsának közjótékonyági ügyosztálya intézi el, miért is a menekülteket, akik bármi tekintetben rá voltak utalva a hatóság támogatására, ide irányították. Augusztus 30-án este érkeztek meg a petrozsényi bányászok, akiket saját kérésükre azonnal Selmecebányára továbbítottak. Egyébként ezen a napon a menekültek között aránylag kevés ember volt, akik bármilyen támogatást kértek volna, inkább azok voltak nagyobb számban, akiknek Budapesten rokonai, hozzátartozói voltak és azoknál kerestek menedéket.

A kormány intézkedései.

Az augusztus hó 30-án tapasztaltak alapján a főváros tanácsa másnap már kora reggel jelentést tett a belügyminisztérium illetékes ügyosztályának arról, hogy bár Budapestet a kormány nem jelölte ki menekültek elhelyezésére, mégis nagy számban érkeznek Budapestre menekültek. Egyúttal bejelentette azt is, hogy már az eddig érkezett és hatósági támogatásra rászoruló menekültek támogatásáról ideiglenesen, a kormány intézkedéséig a közjótékonysági ügyosztály útján gondoskodott és részükre naponként és családtagonként 2 korona segélyt utalt ki. Eimek a jelentésnek az elintézésékepen még aznap délelőtt közölte a belügyminisztérium a közjótékonysági ügyosztállyal azt a rendelkezését, amely szerint a Magyarország délkeleti megyéiből menekültek elhelyezése iránt akként intézkedett, hogy:

1. Csík- és Marostorda vármegyékből menekültek Hajdú- és Szabolcs vármegyék területén;

2. Háromszék- és Udvarhely vármegyékből menekültek Békés- és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék;

3. Brassó-, Fogaras-, Nagy-és Kis-Küküllő vármegyékből való menekültek Torontál-, Csanád- és Csongrád vármegyék;

4. Szeben- és Alsó-Fehér vármegyékből menekültek Bács-Bodrog vármegye területén;

5. Hunyad- és Krassó-Szörény vármegyékből menekültek pedig Aradon helyezendok el, illetve a menekültek eredeti lakóhelyük szerint ezekre a kijelölt területekre szállítandók el; minden más megyéből menekült eredeti, állandó lakóhelyére visszaküldendő, az előbb kijelölt megyékből menekültek pedig a székesfővárosi államrendőrség főkapitányságához utasítandók, ahol elszállításuk iránt haldéktalanul intézkedni fognak.

A viszonyok azonban úgy alakultak, hogy a belügyminisztériumnak ez a rendelkezése nem volt végrehajtható, legalább is a menekülés első idejében.

Torlódnak a menekülők.

Augusztus hó 31-én úgy a keleti, mint a nyugati pályaudvaron egyik vonat a másik után érkezett be Budapestre.

Ezerszámra jöttek a menekültek. Ezen a napon érkezett meg a menekültekkel együtt Budapestre az ország akkori belügyminisztere, Nándor János is, aki családjával együtt jött Maros vásár helyről.

Az egyes vidéki állomásokon enni- és innivalóval látták el az érkezőket. Budapesten is akadtak jószívű emberek a pályaudvarokon, akik rögtön gyűjtést rendeztek a helyszínen és azokat, akiknek nem volt pénzüik, a legszükségesebb segítséggel látták el. Az »Az Est« 10.000 korona segítséget ajánlott föl a menekültek segélyezésére és ezt az összeget már aznap este a lap munkatársai osztották szét a keleti és nyugati pályaudvaron. Az érkezők nagy számára való tekintettel azokat, akiknek nem volt senki hozzátartozójuk és éjszaka nem volt hol letenniök a fejőket, úgy, mint az előző napokon is, a hatóság kiküldöttei a pályaudvarok várótermeiben már elhelyezni nem tudták, miért is a Tattersall egyik fedett helyiségében helyezték el ideiglenesen. Ezenkívül a Rottenbiller-utcai Hajléktalanok Menhelyét is igénybe vették e célra, ahol a Hajléktalanok Egyesülete száz ágyat bocsátott rendelkezésre a menekültek elhelyezésére. A hatóság megbízottai egyúttal intézkedtek arra nézve is, hogy a nagy számban Budapestre érkező menekültek egy része vidékre tovább utazzassák és pedig azokba a megyékbe, amelyek eredeti lakóhelyük szerint ideiglenes elhelyezésükre kijelöltettek.

Szeptember 1-én délelőtt a főváros államrendőrségének főkapitánya hívott össze értekezletet a menekültek ügyei egyöntetű elintézésének megbeszélése céljából és itt utasításokat adott az államrendőrség közegeinek a további teendőkre nézve. A főkapitány megállapítása szerint szeptember 1-ig körülbelül 5—6000 menekült érkezett Budapestre, akik nagyjából a középosztályhoz tartozó intelligens emberek voltak és akik közül a legtöbben hozzátartozóiknál nyertek elhelyezést; azokról pedig, akik hatósági támogatást igényeltek, a főváros tanácsa, illetve a közjótékonysági ügyosztály gondoskodott.

Ezen a napon ismét ezrével jöttek a menekültek Budapestre. A főváros hatósága most már a belügyminisztériumtól kapott rendelkezés ellenére, mely szerint Budapesten menekültek el nem helyezhetők, meghajolt a változhatatlan

tények előtt és a legnagyobb áldozatkészséggel állott rendelkezésre minden szervezetével, hogy az ideérkezett menekültek helyzetét minél inkább elviselhetővé tegye. A meglepetés első pillanataiból felocsúdva, a készületlenség kábultságából magához térve, szeptember hó 2-án már minden illetékes helyen megindult a munka, hogy *megfelelő szervezet* fogadja az erdélyi menekülteket.

A társadalom megmozdulása.

Hasonlóképpen megmozdult a társadalom is. »*Az Est*« éppen augusztus 31-én fejezte be a kárpáti elpusztult falvak újjáépítésére megindult gyűjtést, amely több mint 1,000.000 koronát eredményezett és már szeptember 1-én lelkes felhívás jelent meg a lapban, hogy az otthonukat elvesztett erdélyi testvéreink nyomorának enyhítésére mindenki adja oda a maga fillérét. A gyűjtést maga az »*Az Est*« 10.000 koronás adományával indította meg és mindjárt az első napon *Weisz Manfréd* gyára, *Woljner Gyula* és társa, a *Hadfelszerelési gyár*, a *Magyar Jézáloghitelbank* 50.000—50.000 koronával járultak hozzá a gyűjtéshez, *Lánczy Leó* és neje pedig 10.000 koronát adtak. A lelkesedés és adakozó kedv annyira megvolt akkoriban, hogy 8 napon belül maga az »*Az Est*« 1,000.000 koronát gyűjtött össze, de más lapok is gyűjtöttek, amelyek közül különösen még a »*Pester Llyod*« gyűjtésének volt igen szép eredménye.

Az »*Az Est*« munkatársai már augusztus 30-án este a pályaudvarokon pénzbeli segítségben részesítették az arra rászoruló menekülteket és ezt a nemes buzgólkodásukat mindaddig folytatták, míg a hatósági szervezet a rendszeres segélyezést át nem vette; de nemcsak pénzbeli segélyeket adtak, 50—100 koronás összegekben, hanem teljes odaadással és lelkesedéssel vették ki részüket a segítség egyéb munkájából is. Sokan bejelentették, hogy állandó lakást adnak a menekülteknek. A központi liszthivatal kiküldöttei kény ér jegyeket osztottak ki az érkező menekültek között, hogy zavartalanul hozzájussanak a legszükségesebb élelmiszerhez, a kenyérhez, a keleti pályaudvaron működő Vörös Kereszt üdítő állomás pedig éjjel-nappal azon fáradozott, hogy a hosszú út fáradalmaival elcsigázott

utasok legalább egy falat kenyeret és meleg teát kapjanak, a gyermekeknek pedig tejet osztottak ki.

A főváros lakossága is általában nagyszerűen viselte magát. A pályaudvaron mindenkit bármilyen munkára felhasználhattak az illetékes intéző tényezők. Mindenkor felejtetetlen képet nyújtott a budapesti cserkész fiúk igazán emberfeletti munkássága, amelyet ezek a fiatal emberek éjjel-nappal fáradhatatlanul végeztek, kis sátoros kocsikra pakkolták fel a nagy ládákat, a ládák fölé dunyhákat raktak és nyomtáékül egy pár kis gyermeket tettek a tetejére és így vitték végig az utcákon a menekültek holmijait. Sokan jöttekel, hogy valami csekélységgel segítsenek a menekülteken, a többi között a Vörös Kereszt üdítőállomásán megjelent egy őrmester, lerakott 6 láda cukrot és kétszersültet azzal, hogy ezt a menekülteknek hozta, azt azonban a világért sem mondta meg, hogy ki küldte; az adakozó neve mostanáig is titokban van. Kisfizetésű tisztviselők egy-egy liter tejet hoztak, áttörték a rendőrkordont, kiosztották a tejet és boldogan tértek haza azzal a tudattal, hogy ők is segítettek.

A Központi Segítő Bizottság anya és csecsemővédő osztálya a keleti és nyugati pályaudvarra anyavédőnőket küldött ki azzal az utasítással, hogy a terhes anyákról vagy a csecsemőkkel érkező menekültekről külön gondoskodjanak.

A menekülés nagy zavarában sokan elvesztették hozzátartozóikat, amennyiben a hatóság az elveszett hozzátartozókat nem tudta nyomravezetni, az újságok szívesen álltak rendelkezésre, szívesen tették közzé ingyenesen azt, ha valaki hozzátartozóját kereste; az »Az Est« erre a célra egész külön rovatot vezetett.

Weisz Manfréd késznek nyilatkozott gyárában annyi menekült munkást elhelyezni, amennyi jelentkezik és róluk minden tekintetben gondoskodni. A budapesti kereskedelmi és iparkamara a keleti pályaudvarra küldte ki megbízottját, hogy azoknak a tisztviselőknek, iparosoknak és kereskedőknek az elkelyezéséről gondoskodják, akik Budapesten vagy vidéken valami álláshoz kívántak jutni.

Lakáshoz juttatás.

A főváros tanácsa szeptember elsején külön lakásközvetítőt állított fel a menekültek részére. Ennek a lakásközve-

títnak a pályaudvarokon külön kirendeltsége volt, itt kellett jelentkezniük azoknak, akik magánlakásokra igényt tartottak. Akkoriban ugyan már erősen érezhető volt Budapesten a lakáshiány, mégis ebben az időben Budapesten körülbelül 500 lakás rendelkezésre állt; úgy ezek az üres lakások, valamint azoknak a névsora, akik a menekülteknek lakást ajánlottak fel, a fővárosi lakásközvetítőben volt nyilvántartva, a jelentkezők tehát ennek a révén könnyen juthattak lakáshoz. Ezen a napon nyílt meg a menekültek elhelyezésére a Murányi-utcai községi elemi iskola is, mint újonnan berendezett tömegszállás, ahová szintén a pályaudvarról utalták be a lakásnélkül levő szegényebb menekülteket.

Mindez a segítség a menekültek részére már a megérkezésük első percében a pályaudvarokon állt rendelkezésre. Természetesen az a sokféle magántevékenység, amely mind arra irányult, hogy a menekültek helyzetét enyhítse, kiegészítette a hatóság és a már említett társadalmi tényezők munkálkodását. Ezekről azonban valamennyiről külön-külön megemlékezni teljes lehetetlenség, de annyit mégis fel kell jegyezni, hogy az igazi emberszeretetnek, a könyörületeségnek, a jóakaratnak és a lelkesedésnek ilyen lélekemelő megnyilvánulásait Budapestnek a mindennapi élet ezernyi bajával annyira lekötött közönsége talán még sohasem láthatta úgy, amint ez alkalommal történt.

A MENEKÜLTEK VIDÉKI ELHELYEZÉSE

A Budapestre érkezett menekültek elbeszélése szerint a határszéli vidékek felől a szekerek szakadatlan sora töltötte meg az országutakat hirtelen felhányt poggyászokkal és gyermekekkel megrakva; akárhányszor úri fogatok elé ökrök, parasztszekerek elé cifra szerszámú, táncos járású úri lovak voltak befogva, az egyes szekerekhez vagy kocsikhoz sok esetben még marhák is voltak hozzá kötve. A levegőt a hajtók kiabálása, gyermekek sírása, tehenek bögése, lovak nyerítése, a szekerek állandó dübörgése töltötte be; a nap teljes erejével tűzött, a felvert por pedig szürke felhőbe burkolta a szomorú menet végtelen sorát. Az arcokon fájdalom, lemondás és csüggedés tükröződött vissza, sokan állandóan könnyes szemüket törölgették, sokan hangosan zokogtak, hiszen egyik napról a másikra vesztették el otthonukat, lettek földönfutókká és indultak neki a teljes bizonytalanság világának.

A menekülők részére az első segélyt, az első támogatást a váratlanul ott időző jó emberek adták meg mindig, így a vasutasok a legnagyobb szeretettel fogadták őket, fizetésükből adták össze a szükséges pénzt, hogy a szegény menekülők részére táplálékot szerezzenek be. Kolozsvár minden utcáján ökrök, bivalyok ballagtak, a kocsikon és a kocsik körül asszonyok, öregek és gyermekek toltak, hintók jöttek szakadásig megrakva holmikkal és a holmik között úri emberek ültek. Napokon át tartott ez az átvonulás, a rendelkezésre álló minden hely megtelt, a város valamennyi terén táboroztak menekültek, amíg egy kissé megpihentek és azután tovább folytatták útjukat. A városon kívül is hatalmas tanyázóhelyek alakultak, ahol az egyik falu menekült lakossága a másik falu lakosságának adta át a tábor-tüzet. Itt is a magán jótekonyság igyekezett megadni az első segítséget. A menekültek részére külön konyhákat állítottak föl, ahova a környékbeli magyar gazdák szekérszámra, küldötték az élelmiszereket és miután az élelmiszereket

lerakták, a menekültek poggyászait fuvarozták ki a vasúthoz, a lakosság körében ruhát és cipőt gyűjtöttek és ezeket kiosztották a menekültek, különösen a gyermekek között. A magán jótekonyság élén Kolozsvár város akkori főispánja, gróf *Bethlen* Ödön állott, aki hatósági boltokat nyitattott, ahol a rendes piaci árnál jóval olcsóbban szerezhették be a menekültek a legszükségesebb élelmiszereket: a lisztet, a krumplit, babot és borsót. Kolozsvártt körülbelül 40.000 menekült gyűlt össze, közülük azonban igen sokan hamarosan visszatértek eredeti lakóhelyükre, sokan pedig továbbutaztak.

Hasonlóképpen folyt a segítség munkája a határszéli vármegyékhez közelebb eső más vidéki helyeken is, így Aradon és Temesváron, ahol inkább a Délvidékről menekülők gyűltek össze nagyobb számban, akik inkább csak átutaztak ezeken a helyeken és innen mentek tovább az ország belsejébe. Temesváron a társadalmi adakozás mindjárt az első napon 15.000 koronát hozott össze. A társadalomnak a menekültek segítségével foglalkozó része, a főispánnal az élén, gondoskodott a menekültek ellátásáról.

Debrecenbe Csik vármegyéből érkezett több, nagyobbára hivatalnokcsalád, akiket ott elhelyeztek és élelmészükéről gondoskodtak. Más vidéki városban is nagyobb számmal gyűltek össze menekültek, így mindjárt a menekülés első napjaiban Balassagyarmatra 500, jórészt vasutas és postás család érkezett. A város nemesszívű közönsége és az illetékes hatóságok rögtön gondoskodtak, hogy a megfelelő anyagi eszközök nélkül érkezett menekültek ingyenes ellátásban részesüljenek. Innen azután két külön vonattal Salgótarjánba utaztatták el a menekülteket.

Nyíregyházán körülbelül 2000 menekült tartózkodott, akik Maros-Torda vármegyéből érkeztek a városba. A menekültek nagy részét az ottani huszárlaktanyában helyezték el, a többieket pedig Kisvárda és Kemece községekbe szállították, ahol megfelelő elhelyezést nyertek.

Nagyszombatba 250 menekült érkezett, Pozsonyban 250 felnőtt és közel 1000 gyermek volt. Itt voltak a legtöbb gyermeces családok.

Sok menekült került a Dunántúlra is, különösen Fejér és Veszprém vármegyék egyes községei látták szívesen a

menekülteket. Ezekben a községekben az itt elhelyezett menekültek néhol 1918. év tavaszáig élvezték az ottani lakosság vendégszeretetét. Kaposváron mindjárt a menekülés első idejében körülbelül 2000 menekült elhelyezéséről gondoskodtak, 1400 embert maga Kaposvár városa helyezett el, a többi pedig a Mezőgazdasági Rész vény társaság környékbeli uradalmaiban talált megfelelő alkalmazást és elhelyezkedést.

Nincs módunkban a megfelelő adatok hiánya miatt részletesen beszámolni a különböző vidékekre került menekültek pontos számáról, elhelyezésük és ellátásuk módjáról, amidőn tehát a rendelkezésre álló adatok alapján a sok közül csak néhány vidéki helyet említettünk, ahol a menekültek elhelyezéséről a legnagyobb emberszeretettel és jószívvel gondoskodtak, meg kell emlékeznünk arról is, hogy az ellenség által fenyegetett és veszélyeztetett területeken sokan maradtak vissza otthonukban, különösen a hivatalos tényezők. így Maros-Torda vármegye alispánja a románok kiűzése után megállapította, hogy a hatóságok mindenütt a helyükön maradtak, kivéve a Maroshévíz községben székelő szolgabírói kirendeltséget és körjegyzőséget, továbbá a palotailvai körjegyzőséget. Maroshévizet, Gödeinesterházát és Palotailvát ugyan hivatalosan kiűritették, de az ellenség ezeket a községeket tényleg nem foglalta el.

HATÓSÁGI INTÉZKEDÉSEK BUDAPESTEN A MENEKÜLTEK SEGÉLYEZÉSÉRE

A hirtelen meglepetés és szervezetlenség dacára Budapesten a hatóság mindjárt az első pillanattól kezdve megtette a maga kötelességét. Ezek a hatósági intézkedések kezdetben nem voltak elegendők annak a rendkívüli és méreteiben hatalmas munkának a lebonyolítására, amely a hatóságra várt volna egy ilyen nagyarányú népmozgalmal járó menekülés vándorainak megfelelő segítése céljából. Hogy a főváros hatóságát készületlenül és meglepetve találta ennek az emberfeletti feladatnak a teljesítése, annak a magyarázata abban keresendő, hogy Budapest a kormányhatóság részéről eredetileg nem volt kijelölve a menekültek elhelyezésére és így nem lehetett számítani arra, hogy mégis Budapest lesz az a hely, ahová a legnagyobb tömegekben érkeznek a menekültek.

A főváros polgármestere, dr. *Bárczy* István azonnal rendelkezésie bocsátotta a főváros egész szervezetét, a tanács pedig készséggel szavazta meg az anyagi eszközöket a menekültek elhelyezésére és ideiglenes ellátására. A tanács közjótékonysági ügyosztályának kiküldöttei, amint Budapestre menekültek érkeztek, azonnal megjelentek a menekültek fogadására, az azt követő napon, augusztus hó 31-én pedig az ügyosztály megkezdte a menekültek rendszeres pénzbeli segélyezését. És ha az érkező menekültek, akiknek itt hozzátartozóik nem voltak, az első két napon nem is kaptak jobb elhelyezést, mint a pályaudvarok várótermében, vagy a Tattersall egyik fedett helyiségében, már szeptember elején a Murányi-utcai községi elemi iskola helyiségei berendezve várták a menekülteket, a Rottenbiller-utcai Hajléktalanok Menhelyében is 100 hely állott rendelkezésükre, alig egy pár nap múlva pedig minden menekültet rendes elhelyezésben lehetett részesíteni.

A főváros hatósága a maga részéről négy irányban tette meg a szükséges intézkedéseket. Elsősorban ingyenes

lakásközvetítőt állított föl, melynek megbízottai a nyugati és keleti pályaudvaron állandó szolgálatot teljesítettek és oly sok lakás fölött rendelkeztek, hogy azokat, akik az ingyenes közös elhelyezéssel nem voltak megelégedve, kivétel nélkül mind rendes lakásokhoz juttatták.

A második intézkedés volt a menekültek tömeges elhelyezése. Az első napokban a nyugati pályaudvar közelében az Izabella-utcai és a Sziget-utcai iskolában, a keleti pályaudvar környékén pedig a Murányi-utcai iskolában és a Madách-utcai iskolában, valamint a már említett Rottenbiller-utcai menhelyen rendeztek be összesen 3000 ágyat a menekültek közös elhelyezésére. Egyidejűleg megtörténtek az intézkedések több iskolának ilyen célra való átalakítása iránt úgy, hogy rövid idő alatt a főváros teljesen felkészülve állott a menekültek elhelyezésére, bármilyen nagy számban jöttek is.

A harmadik intézkedés volt a menekülteknek élelemmel való ellátása. Azok, akik meleg ételt kívántak, a fővárosi Népszálló útján kapták meg ebédjüket és vacsorájukat. A Népszálló mellett a főváros egy új barakkonyhát nyitott, ahol 10.000 menekültnek meleg étellel való ellátásáról tudtak gondoskodni. Minthogy pedig a menekültek egy jó része csak ideiglenesen maradt Budapesten és vidékre való elutaztatásuk mindjárt az első napokban kezdetét vette, az átutazók vagy továbbutazók részére a Rákos rendező pályaudvaron egy éjjel-nappal működő üdítőállomás gondoskodott a menekülteknek étellel és itallal való ellátásáról; itt állandóan nagyobb mennyiségű élelmiszerkészletek voltak elraktározva.

A negyedik intézkedés volt, amelyet a főváros hatósága mindjárt a menekülés első napjaiban megtett, az érkező menekülteknek pénzbeli segélyezése.

A menekülési mozgalom első napjaiban a főváros tanácsának illetékes ügyosztályai és intézetei a polgármester és az alpolgármesterek irányítása mellett egymástól függetlenül intézték el az egyes ügyágakat, így a közjótékonysági ügyosztály látta el a pénzsegélyek kiosztását, a közoktatási ügyosztály az iskolákban berendezett tömegszállások ügyeit intézte, míg a magánlakások közvetítését a fővárosi hirdetővállalat által felállított ingyenes lakásközvetítő végezte,

a közélémezési ügyosztály élelmezési üzemeivel és a központi tej csarnok közreműködésével szolgáltatta a tömegélelmezésre szükséges anyagokat, úgy a pályaudvarokon való étkeztetés számára, mint a tömegszállásoknak a szociálpolitikai ügyosztály felügyelete alatt történt élelmezése számára is; ez az utóbbi ügyosztály irányította az anya- és csecsemő védelmi intézkedéseket is.

Ezekkel a hatósági ténykedésekkel párhuzamosan folyt tovább a társadalomnak széleskörű segítő akciója. De bármilyen buzgósággal és energiával végezték a hatósági és társadalmi tényezők kezdettől fogva a menekültekről való gondoskodás munkáját, ennek a munkának sokfelé való elágazása csakhamar kívánatossá tette a különböző működéseknek egy szerv által való összefoglalását. Erre annál nagyobb szükség volt, mert nap-nap után ezer és ezer új menekült érkezett Budapestre, akiknek legalább átmeneti ellátásáról és segítéséről gondoskodni emberi kötelesség volt.

A főváros hatósága tulajdonképpen nem volt illetékes a menekültek ügyeinek intézésére, a menekültek segítése és mindennemű támogatása' kizárólag az állam feladatát képezhette volna. Éppen ezért a főváros polgármestere ezen ügyek megbeszélésére a kormánytól értekezlet összehívását kérte. Ez az értekezlet 1916. szeptember hó 4-én volt a belügyminisztériumban, ahol az összes illetékes tényezők, köztük az erdélyrészi képviselők is, kifejtették a maguk állásfoglalását. Az értekezleten maga a belügyminiszter elnökölt, aki elsősorban az egész segélyezési akció vezetésére a főváros akkori polgármesterét, *dr. Bárczy Istvánt* kérte fel, aki ennek a kérésnek készségesen tett eleget.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodájának megalakulása és működése.

A belügyminisztériumi értekezlet után a főváros polgármestere is értekezletet hívott össze, amelyen az összes menekültügyek egységes intézése céljából központi iroda felállítását határozták el. Az iroda vezetésével a polgármester *dr. Harrer Ferenc* tanácsnokot bízta meg. A felügyeleti munkákat *dr. Bódy Tivadar*, *dr. Déri Ferenc* és gróf *Fesztetich*

Géza alpolgármesterek vállalták magukra. Az új iroda »Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodája« címen 1916. szeptember 5-én kezdte meg működését a háborús és közigazgatási munkában már több ízben is igénybevett tan-személyzettel. Magában az irodában ötven-hatvan tanár és tanárnő teljesített szolgálatot háromórás turnusokban. Gondoskodás történt, hogy a pályaudvarokon is rendszeres állandó szolgálat legyen, ezt a szolgálatot is a tanszemélyzet köréből erre önkéntesen jelentkezők látták el.

Ettől fogva a menekültek ellátása sokkal rendszeresebben történt. A zsúfolt vonatokon érkezőket már a pályaudvarokon élelemmel látták el, rendkívüli esetekben ott helyben folyósították a pénzsegélyt is. A Központi Iroda megnyitása után »Az Est«^a saját gyűjtéseiből százezer koronát bocsátott a főváros rendelkezésére, ötszázezer koronát pedig a belügyminiszterhez juttatott a vidék részére. A Központi Iroda a menekültek segélyezése céljából a fővárosi iskolák egy részét vette igénybe, de ezt is csak kis időre, mert szeptember folyamán, a menekülteknek vidékre való utaztatásával, a legtöbb iskola felszabadult. Ez annál inkább sikerült, mert szeptember hó végén a Nemzeti Park igazgatója a menekültek céljaira átengedte a park legnagyobb helyiségét, az úgynevezett Alpesi falut, ahol körülbelül hétszáz menekült nyert elhelyezést.

A menekültek pénzbeli és természetbeni segítése.

A belügyminiszter a menekültek részére Budapesten és a környéken a segélyt napi kettő koronában állapította meg fejenként. Szeptember havában naponként ezeröttszáz család kapott pénzbeli segítséget. Tömérdek ember fordult meg naponként az irodákban, ezért a rend fentartása céljából önkéntes őrseget szerveztek, amely kitűnően bevált. Az eljárást a segélyek elbírálása és kiosztása körül a Központi Iroda felterjesztése alapján belügyminiszteri rendelet határozta meg, amely pontosan felsorolta, hogy ki kaphat segélyt. Nem kaphattak segélyt a köztisztviselők, akik járandóságukat húzták, továbbá azok a magánalkalmazottak, akiket a munkaadójuk fizetett. Kaptak az aggok, a betegek, akiknek nem volt ellátásukra képes és köteles hozzátartozójuk, kaptak a serdületlen gyermekek gondozásával elfog-

lalt anyák és azok, akik, bár kerestek munkát, foglalkozást nem találtak.

Ha az ilyenek az idők folyamán munkához jutottak, a segélytől elestek. A miniszteri rendelet a hatóságoknak külön kötelességévé tette, hogy a menekültek egészségi állapotát figyelemmel kísérik.

A társadalmi segélyezés módja.

Az állami segélyezés mellett szükségesnek mutatkozott az egyéni, különleges körülményekkel számoló rendkívüli segélyezés, amelynek lebonyolítására az irodában külön szervezetet kellett létesíteni. A menekültek igazolványt kaptak, amelyen minden kapott adományt pontosan följegyeztek és így a segély mérvét ellenőrizni lehetett. A társadalmi adományokhoz — melyek összege 633.485 koronát tett ki — a belügyi kormány jelentékeny összegekkel járult, melyekkel a kiadott segélyek összege 1,256.324 koronára emelkedett.

A társadalmi segélyezés körében végezte el az Iroda a menekülteknek ingyen reggelivel és ebéddel való ellátását is. Az Iroda a menekülés első idejében mozgalmat indított, hogy a vendéglősök és kávéosok a menekültek részére ingyen reggelit és ebédet adjanak. A jótékony egyesületek is határozottan segítettek a munkában. Az adományokból fentartott »Erdélyi menekültek asztala« a város több helyén ezer menekültet juttatott ingyen ebédhez. Az *Általános Közjótékonyági Egyesület* száz ingyen ebédet adott, a *Budapesti Tejkereskedők Egyesülete* pedig hetenkint ezer liter tejet ajánlott fel és osztott ki.

A ruha-akció.

Az erdélyi menekülteknek meleg ruhával való ellátásáról a belügyminiszter 1916. október 18-án (32.700/B. M. eln. szám alatt) külön rendeletet is adott ki, mely a törvényhatóságok első tisztviselőit hívta fel a helyi hatóságok közreműködésével és a társadalom vezető köreinek bevonásával a kellő akcióra. Erre a külön hatósági és társadalmi gondoskodásra nagyon is indokolt szükség volt. Hiszen az a sok-sok ezer ember, aki mindenét otthagya menekült

otthonából, még a legszükségesebb ruhaneműt sem hozhatta magával. Amikor váratlanul és készületlenül elindultak hosszú és annyi nélkülözéssel telt vándorút] ukra, még nyár volt, de az idő már ősze fordult lassacskán és a hidegebb idő mind sürgetőbbé tette a melegebb ruházat beszerzését.

A ruha és a cipő ára már akkor is drága volt, a mindennapi megélhetésre adott pénzsegélyből ruhavásárlásra igazán nem telt. Szükséges volt tehát a minél gyorsabb és kiadósabb segítség.

Budapesten a ruha-akció lebonyolítására az Iroda a székesfővárosi leányiskolák Vöröskereszt-bizottságát kérte fel, amely a terhes munkát készségesen vállalta és nagy körültekintéssel végezte. Az akció élén *Haugsethné Lamács Lujza*, *Krén Margit* és *Mendlik Lujza* állottak. Velük dolgoztak a bizottság tagjai, valamint az önként csatlakozott erdélyi mágnásasszonyok.

A ruhákat a bizottság fővárosi kereskedőktől vásárolta, akik a nemes célra való tekintettel haszon nélkül adták az árút.

Rengeteg mennyiségű ruhaneműt adott az első felhívásra Budapest polgársága is. Nagyobb adománnyal segítette az akciót az *Országos Magyar Gazdaszövetség*, amely ezer gyermek felruházására vállalkozott. A ruhákat vagy a menekültszállásokon, vagy a központi Irodában osztották szét. A *Keresztény Szociális Missziótársulat* is több ízben osztott ki ruha- és fehérneműt.

A bizottságnak 1916. október végéig végzett munkájáról a következő adatok tesznek tanúságot. Részint az Országos Iparművészeti Múzeum épületében erre a célra átengedett első emeleti helyiségekben, részint az új városházán negyven kiosztási napon kiosztott: 1.) 89.200 drb. fehérneműt, 294.753 korona 73 fillér értékben; 2.) 26.187 drb. felsőruhát 265.329 korona 78 fillér értékben; 3.) 65.985 drb. vegyes ruhaneműt, valamint cipőt 426.269 korona 95 fillér értékben; összesen 181.373 drb. ruházati cikket 986.353 korona 52 fillér értékben. Ebből vásárolt ruhanemű volt 163.040 drb. 881.030 korona 98 fillér értékben, gyűjtött adomány pedig 18.333 drb. 105.322 korona 54 fillér értékben.

A vásárolt ruhaneműek költségeihez *Mikes Árminné* grófnő 20.000 koronával járult hozzá, az erdélyrészi képviselők 5000 koronát adományoztak és 5048 korona gyűlt össze kisebb adományokból. Az ekként gyűjtött 30.048 koronán felül még szükséges összeget az Erdélyi Menekültek Budapesti Központi Irodája fedezte.

A segítségben élénken résztvett a vidék is, ahonnan szintén érkezett ruhanemű. Nagyobb küldemények jöttek Sáros vármegye központi segélyező bizottságától, az alsókubini Vöröskereszt Egyesület választmányától és a dunaföldvári járás több községéből. 1916. decemberében a belügyminisztériumtól az iroda ezer pár új gyermekcipőt kapott, a belügyminiszter által rendelkezésre bocsátott pénzből pedig ezerkétszáz darab meleg gyermek alsóruhát vásárolt. Ezeket a holmikát a karácsonyi ünnepeken osztották ki. A bécsi 4. számú »Montourdepot« ebben az időben tízezer pár bakancsot küldött, amelyből ötszázat Budapesten osztottak ki, ötezer darabot Kolozsvárra küldtek *Bethlen Ödön* gróf főispán címére, a többi a belügyminiszter rendelkezése alapján a vidéken szétszórta elhelyezett menekülteknek jutott.

A bizottság annyi szeretettel és önfeláldozással végezte a nehéz munkát, hogy működéséről a legnagyobb elismerés hangján kell megemlékezni.

A foglalkoztató műhely.

A menekülteknek ruhával való ellátásához tartozik a központi irodának az az intézkedése is, hogy a Damjanich-utcai tömegszállásban *Haugsethné Laniács* Lujza és *Krén* Margit útján a fővárosi leányiskolák Vörös Keresztes Bizottsága által tett javaslat alapján és az előbb megnevezett polgári iskolai tanárnők vezetése alatt rendszeres foglalkoztató műhelyt rendezett be. A foglalkoztató műhely 1917. évi március hó 3-án nyílt meg, a műhely részére szükséges összes nyers anyagot a központi iroda szerezte be és a kölcsönképen beállított öt varrógépen a menekült asszonyok elvégezhették maguk és családjuk részére a szükséges varrni valókat. A foglalkoztató műhely a Damjanich-utcai tömegszállásnak 1917. év június hó végén történt feloszlásával egyidejűleg szűnt meg.

Küzdelem a téli hideggel.

Az 1917. év elején beállott a hideg időjárás, mire az Iroda előterjesztésére a belügyminiszter sürgönyileg intézkedett, hogy körülbelül 10.000 erdélyi menekült részére húsz waggon szén utaltassák ki. Az *Országos Szénbizottság* a szemet olyképp bocsátotta a főváros rendelkezésére, hogy azt a lipótvárosi és a józsefvárosi teherpályaudvarokon tárolták és a központi iroda által kiállított utalványok ellenében 50—100 kilónként adták a menekülteknek a pályaudvari kirendeltség raktárából.

Az ingyen kiosztott szén kiadásával egyidőben ingyen fát is kaptak a menekültek, amelyet ugyancsak a központi iroda által kiállított utalványokra a Tattersallnak erre a célra kijelölt egyik helyiségében, a keleti pályaudvari kirendeltség osztott ki a menekültek között 25, illetve 50 kilogrammos tételekben.

Erdélyrészi központi munkaközvetítő.

A kereskedelemügyi miniszter a hadügy- és földművelésügyi miniszterekkel egyetértően rendeletet bocsátott ki, amelyben közölte, hogy a hadműveleti okokból kiürített erdélyrészi területek lakosai részére külön munkaközvetítőt alapít és annak vezetésével dr. *Andor* Endre miniszteri tanácsost bízza meg. A munkaközvetítő 1916. szeptember hó 28-án kezdte meg a működését, amikor is a munkaadók és a menekültek figyelmét az intézet igénybevételére hirdetményekben hívták fel. A kereskedelemügyi miniszter külön is felszólította a budapesti kereskedelmi és iparkamarát, továbbá az összes jelentősebb gyáripari és kereskedelmi országos szervezeteket, hogy az erdélyrészi menekültek részére felajánlani kívánt összes munkaalkalmakat és munkafeltételeket jelentsék be az Erdélyrészi Munkaközvetítőnek, amelynek így a működése megkezdésekor már jelentékeny számú munkakínálat volt a birtokában.

Az Erdélyrészi Munkaközvetítőnek eredményei gyanánt a következők állapíthatók meg:

Budapesten bejelentettek munkaalkalmat 12.330 egyén (8770 férfi, 3438 nő és 122 tanonc) részére. Tényleges munkát keresett 5262 menekült (2135 férfi, 3047 nő és 80 tanonc)

vagyis munkaalkalom több mint kétszer annyi részére kínálkozott, mint amennyi munkát keresett. A munkaközvetítő 2786 egyént (1349 férfit, 1374 nőt és 63 tanoncot) helyezett el, vagyis minden 100 munkaalkalomból kielégítést nyert 23, minden 100 munkakereső közül elhelyezett 53-at.

A vidéken bejelentettek munkaalkalmat 8605 egyén (8241 férfi, 354 nő és 10 tanonc) részére, ellenben mint munkát kereső bejelentetett 10.515 egyén (5013 férfi, 5410 nő és 92 tanonc).

Munkába ajánlottak 7594 egyént (7230 férfit, 354 nőt és 10 tanoncot), vagyis 100 munkaalkalomból kielégítést nyert 88 és száz munkakereső közül elhelyeztek hetvenkettőt.

A munkaközvetítés kapcsolata a segítségadással.

A szociális szempontokat szem előtt tartva, munkaképes embereknél az igazi segítségnek az alapja mindenkor csakis a munka lehet. Ez az elv vezérelte a menekültek ügyeinek helyes ellátásánál a Központi Iroda vezetését akkor, amikor a segélyezés kérdését a munkavállalás kötelezettségével kívánta szoros kapcsolatba hozni. A hatósági munkaközvetítést a hatósági segélyezéssel nálunk elsősorban az erdélyrészi menekültek részére ad hoc szervezett munkaközvetítés alkalmával kapcsolták össze. A vonatkozó és már előbb említett belügyminiszteri körrendelet irányelveinek megfelelően és a rendelet vontakorlátok között a segélyezés és a közvetítés között a kapcsolatot a Budapesten letelepedett menekültekre vonatkozólag az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája és az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő egyetértőleg nagy vonásokban a következőképpen oldották meg:

A menekültek részére a belügyminiszteri körrendeletben előírt igazolványt mind a két iroda kiállította a nála jelentkezők számára. Államsegélyt csak az kaphatott, kinek igazolványába az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő beütötte a bélyegzőjét arra vonatkozólag, hogy munkára előjegyezték. Újabb államsegélyt a menekültek minden egyes alkalommal csak akkor kaphattak, ha a már kiadott állami segélyük határidejének lejártá előtt 3 napon belül

az Erdélyrészi Munkaközvetítőben magukat újból eljegyeztették munkára. Munkábehelyezés esetében a hét végéig az államsegélyt mindenki akadály nélkül megkapta. Az olyan munkabíró menekültnek az igazolványát, aki az utolsó segély felvételétől számított 8 napon belül munkáért nem jelentkezett, a Munkaközvetítő nem bélyegezte le, de a munkát részére továbbra is közvetítette. Az ilyen csak a munkábehelyezés után juthatott folytatólag még legfeljebb 8 napi segélyhez. Aki vidékről csak munkaszerezés végett jött Budapestre, annak a Munkaközvetítő a munkát közvetítette ugyan, de igazolványára nem budapesti lakását is fel kellett jegyezni. Az ilyenek a rendelet értelmében Budapesten csak akkor járt segély, legfeljebb a munkábeállítás hetének a végéig, ha itt munkába lépett s azt a Munkaközvetítő igazolta.

Az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő ezekben a nehéz időkben a reá kirótt terhes feladatot nemcsak igazi emberszeretettel, hanem a legnagyobb lelkiismeretességgel és buzgósággal oldotta meg: nemcsak a szorosán vett munkaközvetítést végezte el, de a hozzáforduló menekülteket mindennemű támogatásban is részesítette. A hivatal alapelve volt szeretettel segíteni erdélyi honfitársainkon az állam minél kevesebb megterhelésével s legalább irányító jó szót adni ott, ahol egyebet nem tehetett. Ahol csak lehetett, telefon útján, ahol így nem ment, írásban igazították el a hozzá fordulókat, kik bizalommal és hálásan fordultak a hivatalhoz.

A Munkaközvetítő működése erősen befolyásolta a segélyre jelentkezők számát, mert míg a segélyre jelentkezők száma szeptember hónapban naponként 1500 család volt, október hónapban számuk tetemesen megfogott, csaknem a felére csökkent.

A munkaközvetítő megszűnése.

A kedvező harctéri jelentések és a visszatelepítésről a lapokban megjelent félhivatalos közlemények hatása alatt a közvetítés csökkenő irányzatot kezdett mutatni.

A vidéki közvetítés különösen rohamosan esett; úgyhogy a vidéki közvetítést újabb munkaerőkínálat hiányában be kellett szüntetni. A Budapesten letelepültek köz ve-

títése is erősen csökkent, úgyhogy átlag naponta hétnél többre nem emelkedett a munkába helyezések száma. Az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő vezetője, *Andor Endre* dr. min. tanácsos ennélfogva 1917. február 7-én előterjesztést tett az intézet megszüntetése iránt, mire a belügyminiszter a munkaközvetítő működését 1917. március, hó 1-ével megszüntette.

EGYÉB INTÉZKEDÉSEK A MENEKÜLTEK SEGÍTÉSE ÉRDEKÉBEN

a) Tájékoztatás, tanácsadás.

A Központi Iroda minden törekvése arra irányult, hogy a különleges helyzet által adott esetekben a menekültek minél könnyebben nyerjenek tájékoztatást és útbaigazítást. Ebből a célból az Irodának egy külön alosztálya volt, amely csupán felvilágosításokkal, tanácsokkal és útbaigazításokkal szolgált a hozzáforduló menekülteknek. Ez az alosztály gyűjtötte össze a menekültek ügyeire vonatkozó összes elvi jelentőségű miniszteri rendeleteket, itt intézték el az Irodához intézett összes megkereséseket, ez az alosztály fordult megkeresésekkel a menekültek ügyeiben a hatóságokhoz, ez kért felvilágosításokat és a szükséghez képest egyes menekültek érdekében kiküldöttje útján eljárta. Mielőtt az Erdélyrészi Központi Munkaközvetítő működését megkezdte, ez az alosztály hívta föl a munkaadókat, hogy a munkaalkalmakat közöljék, ezeket a munkaalkalmakat is a menekülteknek tudomására hozta és általában mindent megtett, hogy az oda forduló menekülteknek a helyzetét megkönnyítse.

Az Irodának ez az alosztálya látta el igazolvánnyal azokat a menekülteket, akik gyógykezelésre vagy kórházi ápolásra szorultak és kórházba való felvételüket kérték. A menekülteket a főváros kórházai a belügyminiszter erre vonatkozó rendelete értelmében az államkincstár terhére ingyenesen ápták. Az ambuláns betegek nemcsak a főváros kórházaiban, hanem a kerületi orvosoknál is ingyenes gyógykezelésben részesültek. Ugyancsak a fővárosi hatósági orvosok látták el az orvosi teendőket a pályaudvarokon és a tömegszállásokban is.

De nemcsak a személyesen jelentkező menekülteket látta el ez a felvilágosító iroda a szükséges útbaigazításokkal, hanem a vidékről levélben hozzáforduló menekültek ügyeit is mindenkor sürgősen elintézte. Naponta száz és száz levéllel keresték föl a menekültek az Irodát és minden levél

a lehetőséghez képest azonnal elintézés nyert, részben a kívánt felvilágosítást adta meg az Iroda, részben pedig a menekült kérése alapján intézkedett és erről a kérelmező menekültet is mindig értesítette. Ebben a felvilágosító irodában a főváros tanácsi ügyosztályainak személyzetéből kirendelt, illetve erre a szolgálatra önként jelentkezett fogalmazók teljesítettek szolgálatot.

b) Gyermek gondozása.

A segítségi akcióban mindenkor különleges elbírálásban részesültek a gyermekek. A veszedelem legnagyobb a gyermekeknél, akiknek törékeny testét a viszontagságok hamarabb megviselik, akiknek gyöngébb szervezete sokkal kevésbé képes ellenállni a nélkülözéseknek és a hidegnek, mint a felnőtteké. Amikor a csatamezőkön a halál véres rendeket vágott, az akkor még fel sem becsülhető emberáldozatokkal szemben vigasz volt a gyermek, amint ma is ő a nemzet újjászületésének legbecsesebb záloga. A társadalom szive is a gyermekkel szemben nyilvánult meg a legmelegebben. Tej és ruhaellátásuk kifogástalan volt, tanulmányaikat folytathatták és még örömeikben is volt részük. Így a szeretet ünnepén, karácsonykor a tömegszállásokon megható ünnepélyeket rendezett az Iroda. A fényesen feldíszített és kivilágított karácsonyfák alatt a felnőttek ruhaneműeket, a gyermekek pedig ruhaneműeket és egyéb ajándékokat találtak; azok a menekültek pedig, akik nem laktak tömegszálláson, külön karácsonyi pénzsegélyben részesültek. A tömegszállásokon tartott karácsonyi ünnepélyeken a Központi Iroda vezetője és az iroda személyzete is megjelentek.

A gyermekek segítése körül az *Állami Gyermekmenhely* is kivette a részét.

Az Országos Gyermekvédő Liga pedig szintén nagyarányú — e könyv más helyén külön is jellemzett — áldásos tevékenységet folytatott.

Abban az időben, amikor a főváros pályaudvarain tömegesen érkeztek meg a menekültek, gyakran előfordult, hogy kis gyermekek jöttek, akik hozzátartozóikat útközben elveszítették. Az ilyen gyermekeket utazás közben az utasok maguk vették pártfogásukba, itt Budapesten pedig az állami

gyermekmenhely gondoskodott róluk. Ez az intézmény a rendkívüli helyzet teljes megértésével, szeretetteljesen karolta fel a menekült gyermekek ügyét; már a menekülés első napjaiban sürgönyöket küldött szét a közeli községekbe és városokba, felhíván azokat, hogy erdélyi vendégek befogadására jelentkezzenek. A menekült anyák és gyermekek közül ezen a réven is sokan találtak jó magyar vendégszeretetre.

c) Vasúti és szállítási segítség.

A menekülés első idejében az ellenség által megszállott területről nagy csoportokban elindult menekültek a vasutakat ingyenesen használták, valamint ingyenesen szállították megmentett ingóságukat is. Ez a kérdés azonban sehol szabályozva nem volt, miért is a Központi Iroda 1916. évi szeptember 11-én kelt felterjesztésére a kereskedelemügyi miniszter ezt a kérdést is megnyugtatóig rendezte.

A menekülteknek a vasúton megérkezett ingóságait a Központi Iroda a pályaudvari kirendeltségek útján, a rendelkezésre álló fuvarok felhasználásával, ingyen szállította tovább a menekültek lakására, vagy pedig a tömegszállításra, ahol a menekült elhelyezést nyert. Az ekként felmerült költségek is az Iroda pénztárát terhelték és mivel a menekültek visszatérése alkalmával a vasúthoz való kifuvarozást is hasonlóképen intézte el, az e címen felmerült kiadások is tetemes összegre rúgtak.

A kereskedelemügyi miniszter előbb említett rendeletével egyidejűleg értesítette az államvasutak igazgatósága a Központi Irodát, hogy a tanácsra és útbaigazításra szoruló vasutas menekülteket és azok hozzátartozóit az igazgatóság titkárságához irányítsa, ahol minden tekintetben alapos és kimerítő felvilágosításban és tájékoztatásban részesülnek. Amennyiben pedig nem vasutas menekültek a vasúti igazgatást érintő kérdésekben kívántak felvilágosítást, szintén az államvasutak igazgatóságának a titkárságához voltak utasítandók. A Központi Iroda ennek alapján a vasutas menekülteket mind az előbb jelzett helyre küldötte. Egyébként az államvasutak igazgatósága a vasutasmenekültek ügyeinek intézésére a menekülés egész ideje alatt külön szervet tartott fenn.

d) Hadisegélyek folyósítása.

E helyütt kell még megemlíteni azt, hogy az ellenség által megszállt vagy az ellenség által veszélyeztetett területekről elmenekült olyan családoknak a segélyezése tárgyában, amelyek eddigi tartózkodási helyükön állami segélyben (napi segélyben) vagy ideiglenes évi segélyben részesültek, a m. kir. honvédelmi miniszter 1918. évi szeptember 18-án 321.000/1924. szám alatt külön rendeletet adott ki. A rendelet értelmében azokat a menekült családokat, amelyek eddigi tartózkodási helyükön a jelzett segélyben részesültek és ezt a körülményt elfogadható módon igazolni tudták, az elhelyezésre szolgáló községben azonnal fel kellett venni segélyezésre és az ilyen családok részére a segélyt soronkívül kellett megállapítani és kifizetni. Ez meg is történt, lehetőleg ügyelvén arra, hogy kettős ellátás vagy más hasonló visszaélés elő ne forduljon.

A segélyért jelentkező menekültek között voltak olyanok is, akik rendes tartózkodási helyükön jó anyagi viszonyok között éltek és rendes körülmények között segélyezésre soha nem is szorultak volna, mivel azonban váratlanul kellett otthagyniuk mindenüket, ide érve, addig is, míg összeköttetések révén magukon nem tudtak segíteni, az állam által megállapított segélyt igénybe vették. A társadalomnak ebből a kategóriájából való menekültek egy része otthonukba való visszatérése után a segélyt az Iroda részére visszaküldötte. Az ilyen címen, valamint a segélyért jogtalanul jelentkezők által visszatérített segélyekből több mint 30.000 K folyt vissza az Iroda pénztárába.

A MENEKÜLTEK ÜGVE A KÖZGYŰLÉS ELŐTT

A menekültek segítésének kérdésével a főváros törvényhatósági bizottsága is foglalkozott, amidőn az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája tette meg a tanácsnak a jelentését a főváros hatóságának ebben az ügyben tett intézkedéseiről és a tanács ezt a jelentést az 1916. évi október hó 11-én tartott közgyűlés elé terjesztette. A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, egyúttal a Központi Irodának a tanács útján előterjesztett javaslatára elhatározta, hogy a fővárosba került erdélyi menekültek gondozásával kapcsolatban elvállalja az összes személyi, dologi és igazgatási kiadások fedezését, a tömegszállások céljára rendelkezésre bocsátott épületek fentartási, berendezési, fűtési és világítási költségeit, végül a tömegélelmezéssel járó felszerelések költségeit és a személyi kiadásokat. Egyidejűleg felhatalmazta a közgyűlés a tanácsot, hogy — mivel az ügyek intézését eddig ellátó tanszemélyzetnek az iskolákban a tanítást meg kellett kezdenie — az ügyek intézése céljából az akció tartamára megfelelő számú ideiglenes személyzetet alkalmazhasson.

A Központi Iroda átszervezése.

A törvényhatósági bizottság közgyűlésének az összehívása szükségessé tette azt, hogy a közgyűlési teremben, valamint a közgyűlési terem társalgóhelyiségeiben működő Központi Iroda részére új helyiségekről történjék gondoskodás. Erre a célra a legalkalmasabbnak mutatkoztak a fővárosnak a VIII. kér., Főherceg Sándor-u. 8. számú épületében, a régi képviselőházban, akkor rendelkezésre álló helyiségei. Ezekbe a helyiségekbe az átköltözés 1916. évi október hó 7-én történt meg, ezen a napon az Iroda már itt működött.

Ezzel egyidejűleg kellett gondoskodni a tanszemélyzet felváltásáról is, hogy épen az erdélyi menekültek ellátása

miatt október hó 15-ig elhalasztott tanítás az iskolákban megkezdhető legyen. A harctérről érkező jelentések alapján a helyzet is mindinkább tisztult, úgy hogy október hó folyamán az ellenség által megszállott vagy veszélyeztetett területekről nagyobb arányú meneküléssel sem kellett számolni, azokat a rendkívüli intézkedéseket pedig, amelyeknek az életrehívását a hirtelen meneküléssel járó különleges viszonyok kívánták meg, a Központi Iroda nagyjában már megoldotta, miért is az Irodának mint külön intézménynek a fentartására tulajdonképpen már nem volt szükség.

Az átköltözéssel egyidejűleg a Központi Iroda vezetője, dr. *Harrer* Ferenc tanácsnok, előterjesztést tett a tanácsnak, hogy egyrészt az Irodát, mint külön intézményt szüntesse meg, másrészt pedig intézkedést kért arra nézve, hogy a további munkák elvégzésére új személyzet állítsák be. A legcélravezetőbbnek mutatkozott a Központi Irodának a segélyezési osztályát, amely eddig is a munka legnagyobb részét végezte, fentartani és azt új személyzettel ellátva, tovább működtetni.

Miután a tanács az előterjesztést elfogadta, a segélyezési osztály vezetője az új személyzet beállítását olyképen oldotta meg, hogy a menekültek ügyeinek az ellátására, a főváros által kirendelt közigazgatási személyzetten kívül, 48 ideiglenes hivatalnokot vett fel, lehetőleg a menekültek közüli és pedig különböző megszállott területről való és megfelelő képesítéssel bíró alkalmazottakat, akik helyi ismereteiknél fogva az Irodában a menekültek igazolását is elláthaták és ezzel is csökkenthették a visszaélések számát. (Az eként alkalmazott ideiglenes hivatalnokok közül azok, akik mint menekültek a napi állami segélyt megkapták, a segélyen felül napi 3 koronát, akik pedig állami segélyben nem részesültek, napi 5 korona díjazást kaptak. Az így felmerült napidíjakat a főváros tanácsa 98.663/1916. I. számú határozatával további rendelkezésig az erdélyi menekültek gondozása körüli igazgatási költségek terhére ideiglenes kiadásként engedélyezte.)

Az Iroda személyzetének ily módon történt kiegészítése után a főváros polgármestere úgy intézkedett, hogy az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája mint külön szerv 1916. évi október hó 16-tól kezdődőleg meg-

szűnt; dr. *Harrer* Ferenc tanácsnokot az Iroda vezetése alól], dr. *Miklós* Elemér tanácsjegyzőt és dr. *Csergő* Hugót az Irodában végzett tennivalóik ellátása alól felmentette, illetve őket hivatalukba visszarendelte, egyúttal pedig az Iroda vezetéséért, illetve az ott kifejtett buzgó és eredményteljes munkásságukért elismerését és köszönetét nyilvánította.

Az erdélyi menekültek ügyeinek központi ellátását a polgármester az előbb jelzett időponttól kezdődőleg a *tanácsi IX. (közjótékonyági) ügyosztályra* ruházta át és a közönség helyes tájékoztatása érdekében megengedte, hogy az ügyosztálynak az erdélyi menekültek ügyeinek intézésével megbízott kirendeltsége az Erdélyrészi Menekülők Budapesti Központi Irodája elnevezést továbbra is használja, az Iroda vezetésével a polgármester a segélyezési osztály addigi vezetőjét, *Liber* Endre tanácsjegyzőt, a közjótékonyági ügyosztály helyettes vezetőjét bízta meg. A főváros közigazgatási személyzetéből a központi irodában működtek tovább is: dr. *Zilahi Kiss* Jenő, dr. *Sidó* Zoltán, *Kocácsházy* Vilmos fogalmazók, *Bdrtl* Tivadar számtiszt és *Németh* Lajos pénztáros. Ettől az időtől fogva a Központi Iroda hatáskörébe tartozott *a menekültek minden ügyének elintézése*, valamint a visszatelepítésük is.

A főváros és a kormány együttműködése.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodájának a menekültek érdekében való eredményes működése elkerülhetetlenül szükségessé tette, hogy intézkedései mindenkor a magyar királyi belügyminiszter intencióiival egyetértően történjenek. Az iroda állandó közvetlen összeköttetést tartott fenn a belügyminisztérium illetékes ügyosztályával, amelynek élén *Kampis* János miniszteri tanácsos állott, aki *Sándor* János belügyminiszterrel együtt a legnagyobb emberszeretettel, igazi megértéssel és a segítségre szorulókat iránt tanúsított legnagyobb jóindulattal intézte a menekültek ügyeit, mellőzve minden bürokratikus formát. A minisztérium részéről az intézkedések gyakran telefon útján történtek, a pénzküitalás pedig az iroda vezetőjének szóbeli vagy telefon útján előterjesztett kérelmére mindenkor sürgönyileg eszközöltetett úgy, hogy adminisz-

trációban soha semmiféle fennakadás nem volt. A minisztérium illetékes ügyosztályában az ügyosztályvezető miniszteri tanácsos helyettese dr. *Gáspár* Arthur volt, aki ugyanolyan szeretetteljes gondoskodással csüggött a menekültek sorsának az enyhítésén és amikor később az osztály vezetője lett, a maga részéről is minden eszközzel azon volt, hogy ezt a nem sablonos intézkedéseket igénylő ügykört minden illetékes tényező, a kivételes helyzetre való tekintettel, nemcsak igazi ügyszeretettel, hanem a legnagyobb könynyedséggel intézze el.

A belügyminiszter leiratai.

A belügyminiszter 1916. október 21-én 164.767/IX. szám alatt kelt leiratában köszönetét fejezte ki a székesfőváros közönségének a nemes áldozatkészségért és a székesfőváros társadalmának azért a buzgalomért, amellyel az erdélyrészi menekültek ügyét felkarolta. Külön megemlékezett a miniszter azoknak a lelkes hölgyeknek az önfeláldozásáról, akik a menekültek élelmezésénél és felruházásánál szeretetteljes odaadással segédkeztek. Végül elismeréssel emlékezett a székesfőváros tisztikarának tagjairól, valamint a székesfővárosi tanár- és tanítótestületről, akik a menekültek ügyeinek az ellátását intézték és akiknek fáradhatatlan tevékenységéről személyesen is volt alkalma meggyőződni.

Ebben a leiratban a belügyminiszter elvállalta azoknak a költségeknek a megtérítését, amelyeknek visszafizetését a főváros kérte és ruhanemük beszerzésére újabb 400.000 koronát utalt ki.

A *vidéki* elhelyezési helyükről Budapestre özönlő menekültekre vonatkozólag értesítette a miniszter a fővárost, hogy korábbi rendelkezései szerint azok a menekültek, akik a számukra kijelölt helyet elhagyják, új tartózkodási helyükön további állami segélyben csak akkor részesíthetők, ha a hatóság vagy az Erdélyrészi Munkaközvetítő révén munkába állottak, vagy ha a költözködés a hatóság engedélyével történt. Felhívta ennél fogva a miniszter a fővárost, hogy mindazokkal szemben, akik nem igazolják kellően távozásuk okát, az állami segély kifizetését tagadja meg. (A második feltétel Budapesten nem állhatott be, mert

a menekültek csoportos tartózkodási helyéül a székesfőváros egyáltalán nem volt kijelölve.)

Az adott viszonyok közt azonban lehetetlen volt, hogy a vidékről Budapestre érkező menekültek részére állami segély ne folyósítassék. A menekültek legtöbb esetben saját hibájukon kívül kerültek Budapestre és az a humánus bánásmód, amelyet a menekültekkel szemben a hatóságok általában tanúsítottak, az ilyen rideg eljárást a gyakorlatban lehetetlenné tette. A főváros ezért 1916. november 14-én a belügyminiszterhez intézett felterjesztésében bejelentette, hogy a vidéki hatóságokhoz intézett többszöri kormányrendeletek ellenére Budapestre napról-napra több és több menekült érkezik, akik otthonukba vissza akarnak térni. Ezek legnagyobb része már a vidéki hatóságok által kiállított személyazonossági igazolványokkal és vasúti jegyekkel ellátva, érkezett Budapestre, hogy innen tovább utaztassák. Budapestről azonban menekülteket hazaszállító különvonat október 27. óta november 14-ig nem indult és nem indulhatott, az embereket tehát egyelőre Budapesten kellett elhelyezni.

Kivételes segélyezések.

Az így Budapestre érkezett menekültek egy része hozzátartozóinál, magánlakásokban helyezkedett el, a többi pedig tömegszállásra került. A tömegszállásokban elhelyezett menekültekről való gondoskodás nem ütközött nagyobb nehézségekbe, mivel ezek a menekültek az állami segély terhére elhelyezésükön kívül ételmezésben is részesültek, a magánlakásokban elhelyezettek azonban ételmezést nem kaphattak és az előbb említett miniszteri rendelet értelmében Budapesten állami segély felvételére sem voltak jogosultak. Emiatt sok volt a panasz, aminek a megszüntetése céljából a Központi Iroda az ilyen menekülteknek három napi segélyt adott utazási segély címén. Ez a rövid időre adott segélyezés elégtelennek bizonyult, mire a Központi Iroda, a belügyminisztérium illetékes ügyosztályával folytatott szóbeli tárgyalások alapján, a vidékről hazautazás céljából Budapestre jött menekülteknek a 30.000. számú belügyminiszteri körrendeletben megállapított állami segélyt folyósította.

Azokat a menekülteket, akik előbbi tartózkodási helyükre visszautaztathatók voltak, a Központi Iroda a szükséghez képest szintén segélyben részesítette, ez a segély azonban személyenként a három napi állami segély összegénél nagyobb nem lehetett. Ezeket a segélyeket a pályaudvarokon a kirendeltség fizette ki jegyzék mellett, az állami segély terhére.

A hazautazás nehézségei miatt sokszor előfordult az is, hogy tényleges szolgálatban álló állami, vármegyei, városi tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat illetékes hatóságuk rendes lakóhelyükre visszarendelt, családjuk azonban velük együtt vissza nem térhetett, viszont a családfő családjának megélhetéséhez szükséges anyagi eszközöket nem tudta rendelkezésre bocsátani. Ilyen esetekben a Központi Iroda a családtagok részére az állami segélyt kiutalványozta, bár ez a segélyezésre vonatkozó 30.000. számú belügyminiszteri rendelettel ellenkezett.

Ezek voltak azok a kivételes intézkedések, amelyeknek életbeléptetését a rendkívüli viszonyok indokolták és amelyekre vonatkozólag a főváros a belügyminiszter utólagos jóváhagyását kérte.

Ezzel kapcsolatban bejelentette a főváros, hogy a Budapesten elhelyezett menekültek egészségügyi viszonyait a Központi Iroda és a felügyeletet gyakorló pályaudvari kirendeltség mindig éber figyelemmel kísérte, hogy a tömegszállásban lakók állandó orvosi felügyelet alatt voltak, onnan azokat, akiken betegség jelei mutatkoztak, azonnal kórházba szállították és gondoskodott az Iroda arról, hogy a magánlakásokban elhelyezett menekültek betegség esetén a 146.388/1916. számú belügyminiszteri rendelet értelmében az országos betegápolási alap, illetve az államkincstár terhére kórházba felvétessenek. Ez alkalom, mai jelentette be a himlőoltás ügyében tett intézkedéseit is.

A belügyminiszter a fővárosnak ezt a jelentését 176.032/IX. szám alatt kelt leiratával tudomásul vette és ezúttal is köszönetét fejezte ki a székesfőváros közönségének azért a nemes áldozatkészségéért, amellyel a Budapesten elhelyezett erdélyrészi menekültek segélyezésének az ügyét felkarolta.

A Központi Iroda teljes üzemben.

A Központi Iroda működése minden tekintetben oda irányult, hogy a szegény menekültek sorsa a nehéz körülmények között minél elviselhetőbb legyen. Ez vezette az irodát minden intézkedésében, amit a menekültek maguk is éreztek, ezt bebizonyította az a sok köszönő levél, amit az iroda vezetője kapott az otthonukba hazatért menekültektől.

Általánosságban megállapítható, hogy az erdélyi menekültek segítése érdekében a legnagyobb összhang mutatkozott a hatóság és a társadalom munkásságában. Örökre emlékezetes az a csüggedést nem ismerő erély, az a páratlan odaadás és áldozatkészség, amellyel Magyarország hatóságai és társadalma vállvetve igyekeztek, hogy az erdélyrészi betörés következményeit ellensúlyozzák. De kivette a részét ebből a munkásságból *a magyar sajtó is*, amely a maga nagy nyilvánosságának hatalmával az adakozó készség ébrentartása és fokozása körül a nemzeti ügynek már megbecsülhetetlen szolgálatot tett és elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Pályaudvari kirendeltségek.

A központi iroda kiegészítői voltak a *pályaudvari kirendeltségek*. Ebben az időben már csak a keleti pályaudvaron és a nyugati pályaudvaron működött kirendeltség. Az előbbinek vezetői voltak: *Zombory Béla* c. igazgató és *Sarbo Vilmos* középiskolai tanár, — az utóbbit *Környey Tódor* polg. isk. tanár vezette, *Halácsy Endre* és *Virág László* főv. tan. közreműködésével. A nyugati pályaudvari kirendeltség 1917. év elején megszűnt, a keleti pályaudvari kirendeltség azonban az iroda működésével szoros kapcsolatban dolgozott mindaddig, amíg az iroda fennállott. A keleti pályaudvari kirendeltség állandó, éjjelnappali szolgálatával nagymértékben volt segítségére úgy az érkező, mint a hazautazó menekülteknek, ott kapták az első felvilágosítást, sokszor első segítséget és ott vettek búcsút a vendéglátó fővárostól. A kirendeltség tagjainak lelkes, fáradságot nem ismerő munkássága nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az otthonukba hazatérő menekültek a legjobb emlékekkel távoztak el a fővárosból.

A MENEKÜLTEK HAZATÉRÉSE

Az erdélyi hadi színtérről az első pozitív kedvező hírt *Höfer*, a vezérkari főnök helyettese 1916. szeptember 20-án adta le, jelentvén, hogy csapataink *Petrozsényt* visszafoglalták. A csüggedő lelkekbe visszatért a remény és mindenki bizakodva várta az újabb jelentéseket Erdély sorsáról. A jó hírek azonban késtek; *Brassó* visszafoglalásáról csak október 9-én, *Csíkszereda* visszaszerzéséről pedig csak október 11-én érkezett meg a hivatalos jelentés. Csapataink ezután gyors egymásutánban szabadították fel az erdélyi városokat és községeket. A menekültek a jó hírek hatása alatt minden hivatalos intézkedés nélkül százával hagyták el a fővárost, hogy — ha nem is térhettek mindjárt haza — legalább közelebb legyenek az otthonukhoz.

A magyar királyi belügyminiszter október közepére egy olyan kormányrendelet kiadását tervezte, amely az erdélyi menekültek visszatérését biztosítja. Mielőtt azonban ez a rendelet megjelent volna, a kormány megbízottjai bejárták a felszabadult vidékeket. Megállapították ily módon, hogy egyes helyekre még lehetetlen a visszatérés, mert vagy a község házai pusztultak el, vagy pedig betegség akadályozza a lakosság visszatérését.

A kedvező hadműveletek hírére a vidéken elhelyezett menekültek is nagy számmal jelentkeztek az elutazásra, még a visszautazásra vonatkozó belügyminiszteri rendelet megjelenése előtt. Ezek a menekültek nagyrészt elsősorban Budapestre jöttek, hogy itt kapják meg a további útbaigazításokat és még jobban megnehezítették az amúgy is túlterhelt adminisztrációt. A Központi Iroda emiatt kénytelen volt a belügyminiszterhez fordulni, kérve, hogy a vidéki hatóságokat utasítsa az ilyen szabálytalan eljárás megszüntetésére. Ennek alapján a belügyminiszter 1916. október 10-én 6757. szám alatt kelt rendeletével nyomatékosan figyelmeztette a hatóságokat, hogy a hadműveleti területek átlépésére jogosító igazolványok kiállítására nem

illetékesek és felhívta a figyelmüket arra is, hogy a területükön elhelyezett menekülteket hazautazásra ne bátorítsák, mert felületes eljárásukkal a hadműveleti területek körén belül a vonatról leszállított menekülteket, valamint a róluk való gondoskodásra be nem rendezett hatóságokat súlyos helyzetbe juttatják.

Megjelenik a visszautaztatási rendelet.

A visszatérésre vonatkozó első rendelet a belügyminiszternek 1916. október 18-án 7073/res. szám alatt sürgöny ileg kiadott következő rendelete volt:

»Az ország belsejében elhelyezett erdélyrészi lakosság, a hadműveletek kedvező alakulása következtében nem-sokára visszatérhet eredeti lakhelyére. A hatóságok ebben az irányban külön utasítást fognak nyerni. Addig a vasúton visszatérő menekültek ételmezésének biztosítása céljából a kereskedelemügyi miniszter megkeresésemre a vasúti vendéglők tulajdonosait felszólította, hogy a visszatérő menekültek ételmezése iránt a megfelelő előkészületeket sürgősen tegyék meg. Egyúttal intézkedett, hogy a vendéglősök ármegszabásai kellően ellenőriztessenek. A külön menekült-vonatokon hazatérő lakosság ételmezésének biztosítása céljából a társadalom bevonásával közigazgatási hatóságaink által ételmező (üdítő) állomások szervezendők: Budapesten, Miskolcon, Szolnokon, Szegeden, Szabadkán, Debrecenben, Püspökladányban, Nagyváradon, Békéscsabán, Aradon, Temesváron, Piskin, Tövisen, Székelyudvarhelyen, Segesváron, Székelykocsárdon, Marosvásárhelyen, Kolozsváron és a forgalom mérvéhez képest esetleg más vasúti állomásokon is. Különösen gondot kell fordítani a gyermekek megfelelő ételmezésének kellő biztosítására, tejjel, meleg étellel való ellátására.

Az ételmezési állomások az átutazó visszatérőknek a személyazonosság igazolása alapján az ételmezést ingyen szolgáltatják. A társadalom által nem fedezett költségek a menekültek segélyezésére folyósított összegek terhére felszámíthatók. Az ételmezés helyes elosztása érdekében az egyes állomások a szomszédos ételmezési állomásokkal lehetőleg a vasúti telefon útján összeköttetést tartsanak fenn.«

Három nappal később, 1916. évi október hó 21-én, azután megjelent a belügyminiszternek a visszautaztatásra vonatkozó 33.000/1916. B. M. eln. szám alatt kiadott rendelete, amely a következő lényegesebb intézkedéseket tartalmazta:

»Bármennyire kívánatos, hogy a visszatelepítés a lehető legrövidebb idő alatt megtörténjék, a tényleges viszonyok annak csak fokozatos keresztülvitelét teszik lehetővé. Ennélfogva magának a lakosságnak is érdekében áll, hogy nyugodtan bevárja a visszatérésre vonatkozó részletes hatósági intézkedést. Azok a területek, ahová a lakosság vissza fog térhetni, elsősorban a hatóságilag ki nem ürített, továbbá az egészben vagy részben kiürített vármegyék közül Maros-Torda (a régeni felsőjárás kivételével), Udvarhely, Kisküküllő, Fogaras (a törcsvári járás kivételével), Szeben, Hunyad (a Hátszeg hegységig).

A csendőrség állomáshelyeire visszavezényeltetvén, a közbiztonság fentartásáról gondoskodik. A székhelyükre visszarendelt közigazgatási hatóságok pedig a kormánybiztosi hivatallal kapcsolatban szervezett — jelenleg Marosvásárhelyt működő — külön bizottsággal válllvetve fokozatosan előkészítik a megélhetés lehetőségét és a gazdasági munka új raf elvételének legszükségesebb előfeltételeit.

A visszatelepítés természetes sorrendje szerint elsősorban a termelőket, vagyis a mezőgazdákat, földműveseket, mezei munkásokat kell hazafelé indítani, hogy még a tél beállta előtt a szükséges mezei munkát elvégezhesék. Ugyancsak egyidejűleg útnak indíthatók lesznek a gyorsan üzembehozható gyárak és üzemek vezetői és munkásai, az iparosok és kereskedők, nemkülönben a lelkészek, tanítók, orvosok, gyógyszerészek is.

A visszatérő lakosság részben gyalog és saját szekeren (esetleg állatait lábon hajtva), részben pedig vasúton fog otthonába jutni. A gyalog vagy szekereken visszatérőket indulás előtt a hatóságok figyelmeztessék a követendő útirányokra és az ott berendezett tápállomásokra, valamint arra, hogy vigyenek magukkal minél több élelmet, patkóitassák meg állataikat, útközben pedig az utak baloldalán haladva, a szükséges pihenőket az utak mentén és ne az utakon tartsák, hogy azokon a rendes forgalom fenn ne akadjon.

A vasúton való visszaszállítás vagy a rendes személyvonatokkal vagy külön vonatokkal történik.

A rendes személyvonatok mérsékelt teljesítőképességére és arra való tekintettel, hogy az utasok a fülkébe csak kisebb poggyászt vihetnek, az ily vonatokon utazók számát lehetőleg meg kell szorítani. Ezek részére a személyazonossági igazolvány szolgál utazási okmányul. Ennek alapján a helyi hatóság (Budapesten a főkapitányságnak a pályaudvaron levő kirendeltsége) — ha a visszatérő kívánja — ingyen utazásra jogosító igazolványt állít ki, melyre a jegypénztárak menetjegyet adnak és poggyászt díjmentes száll-

vány alapján kaphatnak a menekültek a vasúti vonalon felállított ételmezési állomásokon ételeket is.

Mindazok a menekültek, akik nagyobb poggyással, esetleg állatállománnyal, szerszámmal stb. térnek haza, a 7017. B. M. rés. számú rendelettel bekívánt szállítási adatok alapján külön vonatokkal fognak útbaindítani, amely vonatok lehetőleg az otthoni járás valamely vasúti állomásáig mennek. Kevesebb poggyással 700—800, nagyobb poggyással 600—700, szekerekkel, állatállománnyal és poggyással együtt 300—400 utas fér el egy vonaton. Minden szállítmány élére megfelelő egyént kell állítani vezetőül.

A vasutak mentén felállított polgári ételmező (üdítő) állomásokon a különvonatok utasai ingyen kapnak meleg ételeket, a gyermekek pedig lehetőleg tejet és teát. De a vasúti forgalomban hirtelenül beállható akadályokkal számolva, gondoskodják az elindító hatóság mindenek előtt arról, hogy a tömegszállítmányok utasai elindulás előtt meleg ételt kapjanak. Azonfelül gondoskodják arról is, hogy a menekültek magukkal viendő 2—3 napi étellel elláttassanak. A hatóság ezt vagy természetben — becsomagolva — adja, vagy annak beszerzésére három napi segélynek megfelelő pénzüsszeget utalványoz. Gondoskodni kell továbbá, hogy a menekülteknek meleg ruhával való ellátása még az indulás előtt lehetőleg biztosítottassék.«

Az első intézkedések a hazatérésre.

Az Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodája a leghumánusabb módon igyekezett eleget tenni a menekültek hazautazására vonatkozó rendelkezéseknek. A szükséges intézkedéseket a keleti pályaudvaron és a nyugati pályaudvaron működő kirendeltségek útján eszközölte. A keleti pályaudvaron berendezett üdítő állomás szolgált a menekültek ételmezésére, a nyugati pályaudvaron pedig erre a célra külön étkezőt rendeztek be és a pályaudvari kirendeltségelmek adott ruhaneműekből mindenkor jutott azoknak a szegény menekülteknek, akik ruhaneműik pótlására voltak szorulva.

Azok a menekültek, akik nem érkeztek nagyobb csomagokkal, már a miniszteri rendelet megjelenése előtt iparkodtak visszatérni otthonukba és erre a célra a rendes személy vonatokat használták föl. Sokkal nehezebben ment a dolog azoknál, akik nagy poggyászt hoztak magukkal. A Központi Iroda minden eszközzel azon volt, hogy a kiállításba helyezett különvonatokat mielőbb indítsák, első-

sorban azonban a Királyhágón túl el helyezkedett menekültek indultak el gyalogosan vagy szekereken és csak azután kezdődhetett meg a különvonatok indítása.

Visszatérés az otthonba.

Erdély felé az első külön vonatot 191(5. október 27-ére sikerült beállítani Tövis végállomással. Az elutazáshoz szükséges személyazonossági igazolványokat a Központi Irodában állították ki a budapesti államrendőrség illetékes ügyosztályának a közreműködésével. A vonat este 10 órakor indult el 500 menekülttel, akik mind nagyszámú poggyással hagyták el otthonukat. A vonat indulása előtt az utasok a keleti pályaudvar egyik várótermében meleg vacsorát kaptak, azonkívül mindenki egy csomagot három napra való élelmiszerrel.

Az első különvonat indításánál jelen volt *Sándor* János belügyminiszter is, ott volt a tolongók között, mindenkire volt egy jó szava, vigasztalta a csüggedőket és együtt örült az örvendezőkkel; megvárta, míg a vonat kiment a keleti pályaudvarról. Csöndesen gördültek a kerekek és spontán tört ki az éljenzés a hazaindulók ajkáról, az ittmaradottak kendőiket lengették a levegőben, a miniszter maga is meghatottan tartotta föl a kezét és addig integetett, míg az utolsó kocsi is kigördült a pályaudvarról, a bennülők pedig tele reménységgel, boldogan indultak útnak azzal a biztos tudattal, hogy elhagyott otthonukban félbeszakított munkájukat ismét felvehetik.

Még aznap, október 27-én, éjjel 12 órakor indult a keleti pályaudvarról a második különvonat, amely szintén 500 menekültet vitt vissza otthonába.

Mivel azonban Erdély területe tulajdonképpen még mindig hadiszíntér volt, a szállítási nehézségek miatt a különvonatok nem voltak oly nagy számban indíthatók, amilyen számban indítani kellett volna és ahogyan a menekültek szeretnék volna. Ez volt az oka annak, hogy a pályaudvari ki rendeltségek útján október hónapban mindössze 5749 menekült tért vissza otthonába. (Ebben a számban azonban nincsenek benne azok a menekültek, akik minden hatósági segítség igénybevétele nélkül hagyták el a fővárost és utaztak el innen családjukkal.)

Rendelet a visszautaztatásról.

A különvonatok indításának a hadműveletek álltak útjában, egyes hatóságok azonban, engedve a területükön levő menekültek gyakori sürgetésének, a belügyminiszter megkerülésével a bécsi központi szállításvezetőséghez, vagy a legközelebbi vonal parancsnoksághoz fordultak a menekültek útbaindítása érdekében, sőt szállítmányokat útnak is indítottak. Az ilyen szállítmányok egyrészt a hadi forgalmat hátráltatták, másrészt a váratlanul érkező menekültekre nézve is minden tekintetben károsak voltak, miért is a belügyminiszter november 2-án 7670. rés. számú távirati rendeletével szigorúan utasította az összes hatóságokat, hogy a menekültek hazatelepítése céljából indítandó különvonatok összeállítása iránt előterjesztett kérelmeket kizárólag hozzá intézzék.

November 26-án a belügyminiszter a hadseregfőparancsnokságtól kapott értesítés alapján közölte, hogy a visszatelepítést *Fagaras, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Maroshévíz, Ratosnya* vasútvonalig bezárólag és a vonal mentén levő síkságon fekvő községekbe engedték meg, egyúttal a már korábban megállapított személyazonossági igazolványok érvényét december hó 31-ig meghosszabbította. Mivel pedig különösen a vidéki hatóságok a menekültek poggyászainak a továbbítása körül nehézségeket támasztottak, a belügyminiszter december 8-án táviratilag értesítette a hatóságokat, hogy az erdélyrészi menekültek szükségleteire szolgáló szállítmányok, melyeknek ilyen rendeltetését a feladási hely szerint illetékes községi elöljáróság igazolja, a belügyi tárca terhére hitelezendők és minden díjfizetés nélkül továbbítandók. Egyidejűleg intézkedés történt arra nézve, hogy az ilyen poggyászok a szállítás sorrendjében mindig előnyben részesüljenek.

November hónapban több különvonat indult, így november 15-én 943 menekülttel Brassóba és Csík vármegyébe, november 18-án ugyanilyen irányban az egyik és Torda-Aranyos, Maros-Torda, Kis- és Nagyküküllő, Szeben vármegyékbe a másik, azután november 22-én és 23-án, mely utóbbi a pestmegyei Csepelen elhelyezve volt 500 oláh munkást is elszállította otthonába.

A hazautazók ételmezése.

A külön vonatokkal utazók mindannyian megfelelő ételmezésben részesültek a vonatok indítása előtt, azonkívül mindannyiok részére 3 napra való élelem adatott ki a vezetőknek, hogy azt a szükséghez képest útközben osszák ki. Így november 18-án a nyugati pályaudvarról elindított különvonat 900 utasa között indulás előtt 1000 darab szafaládét, 100 kg. szalonnát, minden személy részére két pár zsemlyét, 300 darab kenyeret és 100 liter tejet osztott ki a Központi Iroda. Ugyanilyen ellátásban részesültek a többi különvonat utasai is. Novemberben 7 különvonatot indított a Központi Iroda Budapestről, melyekkel körülbelül 5000 menekült tért vissza otthonába.

De nemcsak a Budapestről elindított különvonatok ellátása volt a Központi Iroda feladata. A belügyminiszter mindenkor telefonon közölte a Központi Irodával, ha menekülteket szállító különvonatok Budapesten keresztülmentek, az így átutazó menekültek ételmezéséről is gondoskodni kellett. November hónapban különösen sokan jöttek ilyen átutazó menekültek Veszprémből, Pándorfról, több ízben Csornáról és Győrből 500-as és 1000-es csoportokban. Kisebb csoportokban mindenfelől érkeztek menekültek, akik azután megfelelő ellátás után Budapestről rövidesen tovább utaztak. Az ilyen átutazó menekültek ételmezése rendszerint Rákos állomáson, Kőbányán, Kelenföldön, ritkább esetekben a ferencvárosi pályaudvaron történt.

A visszatelepítés korlátozása.

A megindult nagyarányú visszautazásoknak csakhamar vége szakadt. December 14-én a belügyminiszter a visszatelepítés korlátozását rendelte el, 9450/res. számú rendeletével, úgy intézkedvén, hogy Csik- és Háromszék vármegyékbe a visszatelepítés további rendelkezésig úgy az egyénekenként utazók részére, mint különvonatokkal személyazonossági igazolványok alapján tilos. Egyéb erdélyrészi vármegyékbe, forgalmi akadályok miatt, személyazonossági igazolványok egyénekenként utazók részére csak igen sürgős és indokolt esetekben állíthatók ki. Ugyanez a tilalom vonatkozott Palotailva és Gödemesterház (régeni felső járás) községekre is.

Ezen rendelkezések értelmében a különvonatok indítása teljesen szünetelt 1917. év január hó végéig. A december 14-ére és december 15-ére kilátásba helyezett különvonatok indítása sem volt lehetséges. November hónapban összesen 7069 menekült utazott vissza otthonába, december hónapban csak 5705, ezek közül különvonattal alig 500.

A vidéken elhelyezett menekültek még inkább vágyódtak vissza otthonukba, mint azok, akik Budapesten voltak elhelyezve. Ezért minden hatósági intézkedés ellenére is sokan közülük megkísérelték a hazautazást, azonban útjuk Budapesten mindenkor megakadt. Egy részüket már a pályaudvari kirendeltség, másik részüket pedig a Központi Iroda visszautaztatta döbbeni tartózkodási helyére, azokat azonban, akik nagy családdal, főként kis gyerekekkel jöttek Budapestre, itt visszatartották és amennyiben nem találtak megfelelő elhelyezkedést, tömegszállásokba telepítették őket. Ugyanígy kellett elhelyezni 1—2 napra azokat a vidékről érkező menekülteket is, akik otthonukba nem térhettek vissza, hanem előbbi tartózkodási helyükre visszairányítottak.

Ez a nagy népmozgalom volt az oka annak, hogy ebben az időben Budapesten a tömegszállások mind állandóan zsúfolva voltak. A menekültek visszatelepítésének a korlátozása nemcsak Budapesten idézett elő nagy torlódást, hanem vidéken is. Kolozsváron pl. 10.000 menekült, Tövisen, Gyulafehérváron is sok menekült várta az engedélyt a hazautazásra.

Külön intézkedések a különvonatokról.

Az 1916. november elején hirtelen beállott hideg idő arra készítette a központi irodát, hogy a belügyminisztertől a téli időben hazautazó menekültek részére pokrócok beszerzését kérje. A belügyminiszter készségesen eleget tett ennek a kérésnek is és az ország különböző részeiből, az állami intézetekből összeszedette a szükséges pokrócokat, amelyeket azután a pályaudvarokon az indítás alkalmával a különvonatokon utazó menekültek kaptak az utazás alatt való használatra. Erre a célra a budapesti gyűjtőfogház 500 drb, a soproni fegyintézet 300 drb, a

lipótvári fegyintézet 200 drb, az aszódi javítóintézet 534, a nagyenyedi fegyintézet 500 drb. pokrócot bocsátott a Központi Iroda rendelkezésére. Ezek a pokrócok a különvonatokon állandóan használatban voltak és így nem csoda, hogy azok egy része a többszörös használat után elveszett. (A még megmaradt pokrócokat a keleti pályaudvari kirendeltség az egyes intézetek részére 1917. év november végén szolgáltatta vissza.)

A külön vonatokhoz a lehetőséghez képest külön konyha - kocsit is csatoltak, hogy amennyiben útközben az üdítő-állomások esetleg nem gondoskodtak megfelelő élelmezésről, a Budapesten felrakott nyers élelmiszereket vagy teát útközben elkészíthessék. Erre annál nagyobb szükség volt, mert, különösen már november végén, amikor igen sok volt a forgalmi akadály, a különvonatoknak egyes állomásokon órák hosszát kellett várakozniok, ami a menetidőt túlságosan meghosszabbította. Erre pedig Budapesten nem számítottak és mivel itt csak három napra való élelemmel látták el a hazautazókat, sok keserves szenvedésnek és nélkülözésnek voltak kitéve az amúgy is sors üldözött menekültek még a visszatérésük alkalmával is. Ez volt a magyarázata annak, hogy a később induló különvonatok utasai részéről mind több és több panasz merült föl, ami szintén egyik ok volt arra, hogy a belügyminiszter ebben az időben a különvonatok indítását teljesen beszüntette.

Levél az útról.

Ilyen panaszos levélnek tekinthető az is, amelyet az 1916. évi november 23-án indított különvonat egyik vezetője, *Nagy Béla* unitárius lelkész intézett a keleti pályaudvari kirendeltség vezetőjéhez és amelyet egész terjedelmében közlünk:

»Tekintetes Kirendeltség! Az 1916. november 23-án délután elindított menekültvonatot *Pál Lajos* kollégámmal *Tövisig* s onnan *Segesvárig* sok viszontagság után elvezettem. November 29-én reggel fél 9 órakor érkeztünk meg Segesvárra 900 utassal. A megjelölt étkező állomások mindenike nem felel meg a kívánalmaknak. Budapestről, a keleti pályaudvarról, a lelkes vezetőség szeretetteljes irányításával s gazdag ellátásával indultunk el édes otthonunk felé. Jó meleg kupékban kényelmesen helyezkedtünk el s amely kupékba a kazán melege el nem juthatott, meleg

pokrócokkal igyekezett a buzgó vezetőség enyhíteni a novemberi hideget. Pompásan jöttünk Szolnokig, hová még aznap este 11 órakor megérkeztünk. Itt volt az első akadály. Mozdonyunkat megérkezésünk után leakasztották s mi a hideg éjjelben fűtetlen kocsikban maradtunk. No de jött a reggel, a nap kisütött, jótékony sugarai megenyhítették a levegőt s fázó gyermekeinknek a didergését. Vártunk türelmesen óráról-órára, de senki sem tudta megmondani, hogy mikor indulunk. Délben kitűnő gulyáslevest osztottak szét a megéhezett menekültek között, adtak kenyeret és sajtot is. Nagy örömünkre délután 5 órakor kaptunk mozdonyt s el is indultunk Erdélyünk felé, de nagyon lassan haladtunk, mert minden állomáson órákat állottunk, míg november 25-én reggel 6 órakor megérkeztünk Nagyváradra. Itt újból mozdonyt cseréltünk, mely művelet beletartott öt órai időbe. Ezen idő alatt megint éreztük a reggeli hideget. E nagy állomáson, gondolám, csak lesz valami mosakodó-helyiség berendezve s ezért ennek keresésére indultam, de sajnosan tapasztaltam, hogy ilyesmire senki sem gondolt. Mégis találtam egy helyet, hol familiám megmosakodott és ez a katonák ápolására berendezett fürdő volt. Ezután hozzáálltam menekültjeim étkeztetéséhez. Felkerestem a menekültügyi kirendeltséget, hol *Andrényi* úr, e kirendeltség vezetője, ellátott egy napi élelemmel, szalonát, kenyeret, lisztet, zsírt, tojást adott és még 10 vedret. Ő igazi lelkesedéssel és odaadással intézi a reá bízott feladatot.

Nagyváradról 25-én délután 2 órakor indultunk el s mentünk Bánffyhunyadiig, hol (este 10-kor érkeztünk) megint hosszabb ideig állottunk. Éjjel tizenegykor a menekültek részére kenyeret és nyers húst vettem át. Csak kis konyhánk volt, de gondoltam, valahogyan csak megkészíttetem. Reggel 5 órakor a szolgálatot teljesítő vasúti hivatalnok kijelentette, hogy aznap délelőtt semmiképpen el nem indulhatunk. Teát akartam főzteni, de az állomáson és a környékén nem lehetett vizet kapni. Bementem a faluba, fölvertem a községi előljáróságot s követeltem, hogy gondoskodjanak vízről és ebédről. Erélyes fellépésemnek meg is lett az eredménye, mert az összes bizalmi férfiakat mozgósították s egy óra múlva a konyha körül gőzerővel ment a munka. Mi főztük a köménymaglevest, ők főzték az éjjel adott húsból a gulyást. Itt ültünk délután 2 óráig, ekkor elindultunk s este 7 órakor Kolozsváron voltunk, hol lucskos káposztával, kitűnő fehérkenyérrel és tejjel vártak. Reményünkön fölül már 9 órakor útnak indítottak, hogy a következő kis állomásokon annál többet vesztegeljünk.

Tövisre érkeztünk 27-én délben. Itt kijelentették, hogy

előtt felkerestem a konyhát, hol főztek 250 ember részére paszulyt és 250 ember részére köménymaglevest s mi voltunk ekkor 800-an. A helyi intézők közül senkit sem találtam meg, végül 2 órakor elmentem az étkezést rendező úr lakására s kértem, hogy jöjjön, mert az emberek éhesek. Azt mondta nagy hivatalossággal, hogy menjek csak a vonathoz, mert az ebédet 2 óra után oda hozzák. Félháromra ki is méltóztatott sétálni s ekkor átadta az 500 ember részére főzött levest, hogy osszam ki a 800 embernek. Megtettem. Kenyeret csak később adott s így a mi készletünkből adtam az embereknek. Mikor jelentettem, hogy vacsorára is itt leszünk, azt mondta, hogy ami ételt kiadott, az vacsorára is volt. Ekkor fölkerestem a főszolgabíró s az állomáson időző *Dobieczky* képviselő urat s elkeseredésemben nekik tettem panaszt. Ennek az eredménye az lett, hogy este 9 órakor lucskos káposztát kaptunk vacsorára. Kértem az állomásfőnök urat, hogy rendeljenek éjszakára egy mozdonyt vonatunk fűtésére. Megígérte s a mozdony elő is állott egész éjjeli sürgetésemre reggel 5 órakor. Reggelire főztek köménymaglevest, de mivel csak 10 órára volt készen s ekkor vonatunk indult, ott maradt a köménymagleves. Mondhatom, hogy amilyen buzgósággal dolgoznak itt a vezetők, a menekültek éhen halhatnának. Ritkán voltam életemben jobban elkeseredve az emberek részvétlensége, nemtörődömsége miatt, mint Tövisen.

28-án délután 3 órakor érkeztünk Kiskapusra, ahol köménymaglevessel és tejjel vártak. Itt mégis látszott a jóakarát az állomásfőnök, körjegyző és a tanító részéről. Este 9 órakor indultunk s 29-én reggel 9 órakor megérkeztünk Segesvárra. Itt is vártak 100 emberre való köménymaglevessel s kevés kenyérral. Itt a még meglevő szalonnát, sajtot és kenyeret kiosztottam embereimnek s azután búcsút vettem tőlük. A még künnlevő pokrócokat beszedtem, összerakattam, a konyhát lezártam s a raktárnoknak átadtam, hogy indítsa vissza Budapestre. A konyha kulcsát mellékelem.

Nehéz és küzdelemteljes utazás volt, sokat futottam a szegény menekülttársaim érdekében, de jó szívvel tettem, mert láttam, hogy nagyon sok helyen nagyon ridegen fogadták őket. Jó, hogy most már itthon lehetünk. Feldúlt lakásomat kezdjük rendezgetni. Segesvár, 1916. november 30. Teljes tisztelettel: Nagy Béla s. k.«

Tanulságok.

A különvonatok vezetőinek a jelentéseiből a Központi Iroda leszűrte a szükséges tanulságokat és azokhoz képest tette meg a később indított különvonatoknál a maga intézkedéseit.

Ugyancsak a visszautazással kapcsolatosak azok az egészségügyi intézkedések, amelyeket a főváros polgármestere Budapesten elrendelt és amelyek értelmében a himlő megbetegedések megakadályozása céljából minden menekültnek keresztül kellett esnie a himlőoltáson. A himlőoltást az Erdélyi Munkaközvetítő helyiségében és a Központi Irodában végezték, az előbbi helyen november 8-án, az utóbbi helyen pedig november 11-én vette kezdetét az oltás. Ettől az időtől fogva minden menekültnek minden hatósági intézkedés igénybevételénél az oltási igazolványát fel kellett mutatnia. A belügyminiszter is úgy rendelkezett, hogy a menekülteket visszatelepítésük előtt be kell oltani és erre vonatkozó igazolvánnyal el kell látni, csakis ilyen oltási bizonyítvány felmutatása esetében voltak kiállíthatók a menekültek részére a hazautazáshoz szükséges személyazonossági igazolványok. A Központi Iroda ezeknek a rendeleteknek a végrehajtására szigorúan felügyelt, senki sem fordulhatott meg az irodában, aki az oltási kötelezettségnek eleget nem tett. A Központi Iroda vezetője az iroda személyzetére nézve is kötelezővé tette az újraoltást.

A főváros tanácsának intézkedései a menekültek ügyében 1917-ben.

A menekültek ügyeinek intézését az 1917. év folyamán is a székesfőváros tanácsának IX. (közjótékonyági) ügyosztálya keretében működő Erdélyrészi Menekültek Budapesti Központi Irodája látta el. A főváros tanácsa a menekülteknek oly hosszú időn át Budapesten való tartózkodására nem volt előkészülve és épen erre való tekintettel az ezzel kapcsolatban fölmerült kiadásokból minél kevesebb terhet kívánt róni a főváros háztartására annál is inkább, mivel a menekültek ügyeinek intézése minden kétséget kizárólag állami feladatot képezett. És ha teljes készséggel vállalkozott is arra, hogy az önhibájukon kívül otthonukat elvesztett honfitársainknak segítése és otthonukba való visszatérése érdekében minden lehetőt megtegyen, az e címen felmerülő kiadások semmiféleképen sem terhelhették a fővárosnak a háború következtében amúgy is mindinkább rosszabbodó pénzügyi helyzetét.

A Tanács újabb előterjesztése.

A főváros tanácsa, az előbb említett körülményekre való tekintettel, 1917. év január hó 1-én újabb 300.000 korona kiutalását kérte a belügyi kormánytól, 1917. február hó 1-én tartott ülésében pedig elhatározta, hogy a belügy-miniszterhez felterjesztést intéz: 1.) az olyan erdélyrészi menekülteknek hazautaztatására, akik otthonukba már visszatérhetnek és még mindig Budapesten tartózkodnak, illetve az ilyen menekültektől az állami segély megvonására; 2.) a Budapesten elhelyezett olyan erdélyrészi menekülteknek, akik otthonukba még nem térhettek vissza, a részükre kormányhatóságilag tartózkodási helyül kijelölt vármegyékbe való utaztatására és 3.) az erdélyrészi menekültek ellátása körül felmerült személyi, dologi és igazgatási költségek egy részének a főváros részére való megtérítése iránt. Egyúttal kimondotta a tanács, hogy amennyiben a menekültek elhelyezésével járó költségek továbbra is a fővárosra hárulnak, ez esetben tájékoztató jelentést fog tenni a közgyűlésnek, hogy a felmerülő költségek viselése tekintetében módjában legyen esetleg új határozatot hoznia, mert amikor a közgyűlés korábbi határozatát meghozta, nem számolhatott azzal a körülménnyel, hogy az elvállalt költségek ilyen hosszú időn át fogják a fővárost terhelni.

Erre a felterjesztésre a belügyminisztertől 1917. évi március hó 17-én érkezett le a 25.481 /IX. számú leirat, mely a menekültek segélyét általánosságban március hó 31-ével megszünteti, de egyúttal felhatalmazta a főváros tanácsát arra, hogy egyeseknek vagy családoknak hatósági orvossal igazolt betegség okából, vagy gyermekeik tanulmányainak folytathatása céljából a betegség tartamára, illetve mindaddig, amíg az illető iskola, ahová a gyermekek az elmúlt tanévben jártak, meg nem nyílik, a segélyét folyósíthassa. A tanácsnak ahhoz az előterjesztéséhez, hogy azok a menekültek, akik eredeti lakóhelyükre még vissza nem térhettek, Budapestről a részükre kormányhatóságilag kijelölt vármegyékbe szállíttassanak el, a miniszter nem járult hozzá, mivel a menekültek visszatelepítésének több részletkérdése tekintetében akkor tárgyalások voltak folyamatban és ezért a menekültek elhelyezésének újabb meg-

változtatása abban az időben nem mutatkozott célszerűnek. A belügyminiszter egyidejűleg 200.000 koronát utalt ki a fővárosnak, kilátásba helyezvén a felmerült személyi és igazgatási költségeknek részben való megtérítését is, amennyiben az ilyen természetű kiadásokra vonatkozó kimutatását felterjeszti. Végül kimondotta a belügyminiszter, hogy Budapesten menekültek részére újabb segély ezentúl már nem lesz folyósítható.

A Központi Iroda a belügyminiszter leiratának végrehajtásaképpen a Damjanich-utcai és az Izabella-utcai iskolákban akkoriban még fentartott tömegszállások vezetőit is utasította, hogy csakis olyan menekülteket részesítsenek ellátásban, akik eredeti lakóhelyükre még nem térhetnek vissza, vagy pedig a miniszteri leiratban jelzett kivételek közé sorozhatók. Minthogy pedig a menekültek hazautaztatása egy pályaudvaron is ellátható volt, a tanács a menekültek ellátására a nyugati pályaudvaron fentartott étkezőt március hó végén megszüntette.

Június hó 17-én a főváros tanácsa újabb felterjesztéssel fordult a belügyminiszterhez, melyben a segélyeknek június hó végével való végleges megszüntetését javasolta azoknak a kivételével, akik otthonukba még akkor sem térhettek vissza. A tanács azt is bejelentette a miniszternek, hogy június hó végével a még fennálló két tömegszállást is megszünteti, miután a menekülteknek a Damjanich-utcai Hajléktalanok Menhelyében való elhelyezését előzetesen biztosította. Minthogy pedig a menekültek száma Budapesten lényegesen csökkent és így a Központi Irodának külön helyiségben való fentartása nem volt indokolt, a Központi Iroda július hó 1-ével a tanácsi IX. (közjótékonysági) ügyosztály helyiségeibe (IV., Gerlóczy-u. 11) költözött át és működését itt folytatta.

A belügyminiszter a tanács felterjesztésére a segélyeket június hó végével tényleg beszüntette, kimondván azt is, hogy azok a menekültek, akik legkésőbb július hó 31-ig vissza nem utaznak, az ingyenes vasúti jegyre vagy egyéb kedvezményre igényt nem tarthatnak. Tudomásul vette a miniszter a még visszamaradt menekültek elhelyezésére és a Központi Iroda újabb elhelyezésére vonatkozó intézkedést is.

A FELSZABADULT TERÜLETEK

A belügyminiszter a Központi Irodát állandóan értesítette, hogy melyek azok a vidékek, ahová a hazautazás megengedhető. Erdély határvidékei állandó hadműveleti szintér lévén, a hadvezetőségtől függött mindenkor az egyes felszabadult területekre való visszatérés engedélyezése. A belügyminiszter erre vonatkozó értesítéseit mindenkor távirati úton közölte. Ilyen távirat volt az 1917. évi február hó 2-án küldött rendelkezés, mely szerint az erdélyi menekültek visszatelepítése ismét megindult és a hadsereg főparancsnokság átirata értelmében a következő új területek szabadultak fel: 1. Marostorda-vármegye régeni-felsőjárása, 2. egész Csik-vármegye területe, 3. Háromszék-vármegyének kézdi és orbai járásai.

Az április hó 2-án kelt távirat a hadsereg főparancsnokság és József főherceg arcvonal parancsnokságának azt a rendelkezését közölte, hogy a menekültek újabban a következő helyekre térhetnek vissza: a) Háromszék-vármegyében Bodza-Kraszna, Zágon, Kovászna, Zabola, Gelence, Osdola, Kézdimartonos, Bereck, Észteinek községek által alkotott területek, mégis a katonai beszállásra igénybe vett Bereck, Osdola, Gelence és Zabola községek kivételével; b) Csik-vármegyéből Tusnád-fürdő, Lázárfalva, Kozmás, Csikcsekefalva, Csikszentmárton, Csikszentgyörgy, Csikmenaság, Potyond, Szépviz, Lövés, Csikszentdoinonkos, Gyergyószentmiklós, Szárhely községek; Kászon vidéke, továbbá Uz és Csobányos völgye, úgyszintén Csimesbékás, Tölgyes, Borszék, Bélbor, valamint a gyergyószentmiklósi járásnak Gyergyórcmetétől északra fekvő területei. (Vasláb községbe azonban a román ajkú lakosság visszatérése még nem volt megengedve és Maros-Tordavármegye felsőrégeni járásába is csak a magyar lakosság térhetett vissza.) A visszatérést egyelőre csak azoknak engedték meg, akikre a tavaszi munkálatok szempontjából, mint földbirtokosokra, vagy mint mezei munkásokra szükség volt.

1917. május 1-én a belügyminiszter újból megállapította azokat a területeket, ahova a visszatérés még nem volt megengedve, ezek: 1.) Háromszék vármegyében: Bereck, Gelence, Gyulafalva. Ojtoz, Osdola, Sósmező, Zabola; 2.) Csik vármegyében: Bélbor, Borszék, Gyergyóbékés, Gyergyóholló, Gyergyótölgyes, Gyergyóbükk, Gyímesfelsőlok, Gyimesközéplok, Kászonaltiz, Kászonfeltiz, Kászonfürdő, Kászonimper, Kászonnyákakfalva, Kászonyfalú, Salomás, Vasláb községek és 3. Marostorda vármegye felsorégeni járása, ide azonban csak a románajkú lakoságnak volt tilos a visszatérés. Ugyanebben az időben a belügyminiszter a menekültek hazaszállítására vonatkozólag érvényben volt személyazonossági igazolványok érvényességét június hó 30-ig majd később augusztus hó 15-ig meghosszabbította. Ettől az időtől fogva a 3.000/1917. számú miniszteri rendeletben előírt új utazási igazolvány volt érvényben.

Szeptember hó 1-ével Máramaros vármegye is külső hadműveleti színtérré lett. Ugyanekkor Ausztriában Przemyslany, Bobrka, Zydacow, Rohatyn, Stryj, Skole, Dolina, Kalusz, Stanislau, Bohorodzany és Nadworna politikai kerületek is a külső hadműveleti területekhez csatoltattak. ami által Magyarországon Kőrösmezőre is lehetségessé vált a visszatérés.

A VISSZATELEPÍTÉS ÉS ANNAK NEHÉZSÉGEI 1917. ÉVBEN

A menekülteket szállító külön vonatjáratok szünetelése ismét megsokszorozta az Iroda munkáját. A tömegszállások megteltek, a jövés-menés, a vidékről való felözönlés nőtt, a segélyezettek száma 1917. január havában ugyanannyi volt, mint 1916. decemberében. Hiába szorgalmazta az Iroda a különvonatok indítását, a bécsi Central-Transportleitung erről hallani sem akart. Az emberek kezdtek elkeseredni és a panaszok tömegével ostromolták az Irodát. Főként türelmetlenül követelték, hogy engedjék őket hazautazni. A Nemzeti Parkban fentartott tömegszállás okozta a legnagyobb gondot. Ez a nyári helyiség, amely eredetileg 800 menekült átmeneti tömeges elhelyezésére volt berendezve, az 1917. év január hó végén hirtelenül beállott nagy hidegek következtében úgyszólván lakhatatlanná vált. Hiábavalónak bizonyult újabb nagy Aleidinger-kályhák felállítása, a vékony papírfalakon beáramló hideg ellen nem lehetett védekezni, amihez azután vízcsőrepedések és más bajok is járultak. Végre is január hó 29-én ezt a tömegszállást meg kellett szüntetni.

Újabb különvonatok indítása.

Minthogy azonban így a többi tömegszállás meglehetősen zsúfolttá vált, emellett a vidékről is folyton jöttek a menekültek, a Központi Iroda minden erejével azon volt, hogy a téli idők dacára is külön menekültvonatok indítását eszközölje ki, ami csakhamar sikerült is. A Central-Transportleitung a belügyminiszter közbelépésére január hó 30-ára és január hó 31-ére rendes személyszállító kocsikból, valamint fűthető teherkocsikból álló egy-egy katonavonatot állított be a menekültek hazaszállítása céljából.

Ezek a különvonatok mind a két napon délután 3 órakor indultak el a nyugati pályaudvarról, mindegyik különvonat 1600—1000 menekülttel. Ezeknek a különvonatok-

nak az utasai is részesültek megfelelő élelmezésben, sőt az indulás előtt a Központi Iroda azoknak, akiknek megfelelő ruházatuk nem volt, ruhaneműt is adott, minden egyes családot pedig, a gyermekek számához képest, külön meleg pokrócokkal is ellátott.

Az állandó nagy hidegek miatt azonban több különvonat indítása nem volt lehetséges, sőt a február hó 13-ra tervezett különvonatot sem lehetett elindítani. A legközelebbi különvonatok indításának idejét a belügyminiszter március 4-re állapította meg és pedig olyképp, hogy délután 3 órakor Petrozsény és Hunyad vármegyei községei, 4 órakor pedig Székely udvarhely felé indult egy-egy vonat a nyugati pályaudvarról 600—600 utassal.

Ezekre a külön vonatokra már nem jelentkeztek oly tömegesen, mert időközben a Központi Iroda a keleti pályaudvari kirendeltség útján módot nyújtott a menekülteknek, hogy a már rendszeren közlekedő személy vonatokhoz naponta hozzácsatolt egy-két külön kocsin hazautazzanak. Az ily módon elutaztatott menekültek megfelelő ellátásáról is gondoskodott a Központi Iroda, épen ezért a hazatérésnek ez a módja sokkal kedveltebb volt a menekültek között. Ez volt az oka annak, hogy a belügyminiszter, illetve a bécsi központi szállítás vezetőség által március hó 5-re és 8-ra engedélyezett különvonatok indítása elmaradhatott.

A legközelebbi külön vonat március hó 15-én indult, amely főként a vidékről Budapestre érkezett menekülteket vette föl.

Április hó 1-én megindult a rendes gyorsvonatközlekedés, bár a gyorsvonat egyelőre még polgári utasokat nem vett fel. A személy vonatokkal való hazautazás azonban egészen rendszeressé vált és erre a célra a belügyminiszter külön rendelkezése alapján naponként két waggon állandóan rendelkezésre állt a menekültek hazaszállítására.

Újabb akadályok.

Április hó 20-án a nagy torlódás miatt Kolozsvár felé a menekültek hazaszállítását meg kell szüntetni. A Központi Iroda ennél fogva azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy a menekültek hazaszállítását a vidéki

hatóságok szüntessék be, mert különben Budapesten óriási torlódás állna elő. Ezt a kérést a belügyminiszter az idő rövidsége miatt nem tudta teljesíteni, a Központi Iroda tehát úgy intézkedett, hogy napi két külön vaggont fenn tartott a menekültek hazaszállítása céljára, azonban azokat Arad felé irányította mindaddig, amíg a torlódás Kolozsváron meg nem szűnt. Intézkedett a Központi Iroda abban az irányban is, hogy a menekültek poggyásza, segélykönyvük, vagy utazási igazolványuk alapján teherárúként azonnal felvétessenek s lehetőleg aznap továbbíthassanak.

A Kolozsváron előállt torlódás miatt a vidékről feljött menekültek egy részét egy-két napra Budapesten a tömegszállásokon kellett elhelyezni és csak azután történt meg az elutaztatásuk. Ebben az időben a vidékről oly tömegesen jöttek a menekültek, hogy a keleti pályaudvar étkeztetésüket egymaga nem tudta ellátni és ezért a Központi Iroda a kőbányai pályaudvaron a menekültek étkeztetését az ott működő katonai irodára bízta, melynek vezetője minden intézkedéséről a Központi Irodának beszámolt.

Az utolsó intézkedések.

Június hó 30-ával a Központi Iroda a menekülteknek a keleti pályaudvari kirendeltség útján való étkeztetését megszüntette; a kirendeltség ezután csak a továbbutazók részére szükséges útbaigazítások megadásával, az elutaztatások intézésével és a menekültek hátrahagyott poggyászainak továbbításával foglalkozott. Az elutazók száma még mindig meglehetősen nagy volt (július hónapban több mint 1000 ember elutaztatásáról kellett gondoskodni), másrészt az egyes erdélyi vonalakon a polgári személyekre nézve minduntalan elrendelt vonalzáratok miatt a menekültek poggyászaik hazaszállítása körül voltak nehézségek, amiért a keleti pályaudvari kirendeltség működését egyelőre nem lehetett megszüntetni, bár annak a megszüntetése augusztus hó végére volt tervbe véve.

A menekültek hazautaztatása, illetve a vidéken elhelyezett menekülteknek Budapesten keresztül történő továbbutaztatása állandóan folyamatban, volt. A Központi Iroda épenúgy, mint a keleti pályaudvari kirendeltség, a menekül-

tek gondozását továbbra is ellátta. A belügyminiszter ugyancsak a Központi Iroda hatáskörébe utalta a Romániából és Oroszországból, Ukrajnából s más országokból hazatérő és Budapesten átutazó *internáltak* átvonulási élelmezéséről és a szükséghez képest ideiglenes elhelyezéséről való gondoskodást is. Hasonlóan intézkedett a belügyminiszter a Budapesten átvonuló osztrák internáltakat illetően is.

A menekültek visszatérésére vonatkozó utolsó rendelkezések 1918. év április havában láttak napvilágot. 1918. év április hó 18-án a magyar királyi belügyminiszter által kiadott rendelet szerint Ósík vármegye területére a románajkú lakosság is visszatelepíthető volt. Úgy a magyar-, mint a románajkú lakosság visszatelepítésének zavartalan lebonyolítása érdekében az irányítást a miniszter egysegesen *Inczedy-Jocksmann*, Marosvásárhelyen székelő köz-élelmezési kormánybiztosra bízta. (A szükséges vasúti kocsikat a wieni császári és királyi szállításvezetőségtől kellett kérni.) Tölgyes községbe további intézkedésig csak munkabíró férfiak és nők voltak visszatelepíthetők; az iskolába járó gyermekek az iskolai év végéig tartózkodási helyükön maradhattak, velük maradhatott a felügyeletre szükséges családtag, sőt az egész család is. Részükre az állami segély folytatólagosan kiutalandó volt.

Április hó 24-én a belügyminiszter rendeletet adott ki, mely szerint a Csík és Háromszék vármegyékből menekültek közvetlenül utazhatnak vissza eredeti lakóhelyükre, a marosvásárhelyi kormánybiztosságnál már nem kellett jelentkezniök.

Az állandó hazautaztatásokkal a segélyezett menekültek száma természetesen folyton csökkent; míg 1917. év elején a segélyezett családok száma 3000—4000 között változott, a segélyeknek 1917. év július hó végével általánosságban való beszüntetése után körülbelül 200 olyan menekült család részesült segélyben, amelyek hazatérése nem volt lehetséges; 1918. év június hó végén pedig, amikor a központi iroda a segélyezést végleg beszüntette, csak 88 család részesült segélyezésben.

A Központi Iroda a főváros tanácsa útján 1918. év június hó 1-én jelentette be a belügyminiszternek, hogy azokat a menekülteket, akiknek az ittmaradására ok nem

volt, április és május hó folyamán visszatelepítette. Bejelentette azt is, hogy június hó végével a segélyezést teljesen beszünteti és ugyanezen időtől fogva teljesen megszünteti az ingyenes hazautazás kedvezményét is.

A főváros tanácsa felterjesztésben kérte a belügyminisztert, hogy az internálásból hazatérő magyar és osztrák állampolgárok ügyeinek ellátásával a székesfővárosi államrendőrséget bízva meg, hogy így a keleti pályaudvari kirendeltség is megszüntethető. Jegyen és csupán a Központi iroda működjék tovább az elszámolások megejtése céljából. A belügyminiszter azonban 1918. június hó 23-án kelt leiratában felhívta a főváros tanácsát, hogy a keleti pályaudvari kirendeltséget további intézkedésig a hazatérő osztrák menekültek, illetve a külföldi internálásból hazatérő magyar és osztrák állampolgárok átvonulási élelmezésének és továbbutaztatásának lebonyolítása céljából tartsa fenn és a felmerülő költségeket a belügyminiszteri tárca terhére számolja el.

Ezt a hatáskört töltötte be a *pályaudvari kirendeltség* a Központi Iroda felügyelete alatt mindaddig, amíg az 1918. október hó 30-án bekövetkezett események hatása alatt az ország veszélyeztetett területeiről, majd a csehek, szerbek és a románok által megszállott területekről menekültek gondozása nem vált szükségessé, amikor kész és kipróbált szervezetével illeszkedett a menekültek ügyeinek ellátására kirendelt *kormánybiztosság* működésébe.

Az Erdély részi Menekültek Budapesti *Központi Irodá-ya* a menekültek segélyezésének megszüntetése után kizárólag az elszámolási munkálatokat végezte. Ebben a munkájában szakította félbe az újabb menekülések árja és ekkor, mint a menekültek ügyeinek ellátására kirendelt *kormánybiztos irodája*, működését új alapokra fektetve folytatta.

A KÖZPONTI IRODA SOK IRÁNYÚ SEGÍTŐ TEVÉKENYSÉGE 1917. ÉS 1918. ÉVBEN

A Budapesten elhelyezett erdélyi menekültek ellátásáról adott összefoglaló adatok nem volnának teljesek, ha röviden nem emlékeznénk meg a Központi Irodának a menekültek érdekében tett egyéb intézkedéseiről is. Nem lehet itt szó részletes, pontos adatok felsorolásáról, csak néhány fontosabb mozzanat megemlítéséről, amelyek szoros összefüggésben voltak az Iroda működésével.

Általában véve az Iroda hivatásához képest a menekülteknek minden irányban segítségére volt, nem lehetett a legkisebb kérdés sem, amelynek az elintézése elől elzárkózott volna.

Az Iroda fogadta és jó tanáccsal látta el a menekülteket az érkezésnél, nyomban gondoskodott az étkeztetésükről. Lakásokat utalt ki, teljes ellátást adott, segélyről gondoskodott. Gondoskodott az át vonulókról, intézte a hazautazást és mindent ami velejárt, az utolsó poggyászig. Itt tartózkodásuk alatt az Iroda szerzett cipőt, ruhát, fehérneműt, könyvet, iskoláztatta a gyerekeket és eljárta a menekültek száz és száz ügyes-bajos dolgában. Az Iroda gondoskodott tüzelőanyagról, közbenjárt a hatóságoknál, hogy a menekültek megfelelő kenyér, liszt, cukor és zsírjegyeket kapjanak és oly időben szerzett cipőjegyeket, amikor az valóságos jótétemény volt, sőt a cipőjegyhez még pénzt is adott. Mindennemű felvilágosítással ugyan csak az iroda szolgált.

Különösen is meg kell itt említenünk azt, hogy az otthonukba visszatért menekültek, mivel más hatóságtól megfelelő felvilágosítást nem kaphattak, a Központi Irodához fordultak mindennemű felvilágosításért. Így különösen sokan kértek útbaigazítást arra nézve, hogy a belügyi kormány által fizetendő kártérítések kérdésében milyen eljárást kövessenek. A kártérítésre nézve az erdélyrészi ellenséges betörés következtében beállott hadikárok

felvétele tárgyában kiadott 4.471/1916. M. E. számú rendelet, valamint az ezen károk felvételénél követendő eljárásra vonatkozólag a belügyminiszternek a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a honvédelmi és a pénzügyminiszterekkel egyetértőleg kiadott 40.880/1916. eln. számú rendelete intézkedett, amelyet még az oláh betörés által okozott tűzkár megállapítása tárgyában kiadott 5.317/IV-a számú belügyminiszteri körrendelet egészített ki. A Központi Iroda ezeknek a rendeleteknek a figyelembe vételével utasította a menekülteket megfelelő eljárásra. Magát a kártérítést, ami sok milliót kitevő összegre rúgott, minden esetben a belügyminisztérium utalta ki a menekültek részére.

A szükséghez képest a Központi Iroda a hazautaztással kapcsolatban minden egyes esetben intézkedett, amikor a menekültek érdekében valamilyen különleges intézkedés szükségessé fölmerült. Nemcsak vasúti kocsikról gondoskodott a menekültek, valamint poggyászaik számára, nemcsak étellemezzel és ruházattal látta el a menekülteket, hanem eljárta más hatóságoknál is, hogy a menekülteknek otthonukba való visszatérése minél kevesebb nehézséggel bonyolódjék le. Különösen segítségükre volt a tanulóknak, akiknek az érdekeit mindenkor különös gonddal ápolta. (így a Központi Iroda eszközölte ki a főváros tanácsánál, hogy a brassói állami ipariskola menekült tanulói 1916. évi november hó 1-től 1917. évi május hó 15-ig a székesfővárosi József fiúárva-ház tornatermében nyertek elhelyezést, ahol nemcsak rendszeres pénzsegélyben, hanem ruhasegélyben is részesültek. Budapestről való elutazásuk után a kereskedelemügyi miniszter a főváros tanácsának a tanuló ifjúság iránt tanúsított jóindulatát külön is elismerte és megköszönte.)

De ugyancsak a Központi Iroda volt az a szervezet, amely a pénzsegélyezés kérdésén kívül állandóan foglalkozott a menekülteknek ruházattal való segítségével, amennyiben pedig állandóan újabb beszerzésekkel kiegészített készleteiből egyes menekültek részére nem tudott ruhaneműt adni, rendkívüli pénzsegélyekkel tette lehetővé a rászorultaknak, hogy a maguk részére a legszükségesebb ruhaneműket beszerezhessék.

E mellett állandóan ébren tartotta a társadalom adakozó kedvét is. A hosszantartó háború okozta és mindinkább növekvő nehézségek ugyan meglehetősen nagy mértékben csökkentették a társadalmi adományokat, de ha a későbbi időkben már nem is volt meg a közönség körében az a nagy lelkesedés, ami az erdélyi menekültekkel szemben a menekülés első idejében megnyilvánult, mindig akadtak nemeszívű emberek, akik csekélyebb adományokkal segítettek a menekülteket, sőt még nagyobb adományról is módunk van beszámolni.

Ilyen nagyobb adomány volt az *Országos Magyar Gazdaszövetség* adománya. A Szövetség 1000 gyermek felruházását vállalta magára; egyrészt a saját helyiségeiben adott ruhát az ott jelentkező menekült gyermekeknek, másrészt a tömegszállásokban elhelyezett gyermekeket ruházta föl, 1917. év február 24-én pedig a Menekültek Központi Irodájában 622 gyermek részére osztott ki ruhát. A ruhák szétosztásánál *Darányi Ignác*, *gróf Zichy Rafael*, *dr. Czettler Jenő* és a Gazdaszövetség több más képviselője volt jelen.

A tömegszállásban elhelyezett menekültek részére a *Keresztény Szociális Misszió Társulat* is több ízben osztott ki ruhaneműeket, 1917. évi március hó 4-én pedig a Damjanich-utcai tömegszállás összes menekült lakóit látta el ruhaneműekkel.

A vidéken elhelyezett menekültek segítése.

A háború folyamán a beszerzési lehetőségek mind nehezebbekké váltak és ez volt az indoka annak, hogy a menekülteknek ruházattal való ellátásáról a vidéki hatóságok sok helyen egyáltalában nem tudtak gondoskodni, holott ebben az irányban a segítség az egyes vidékeken még fokozottabb mértékben szükséges volt. A belügyminiszter ennél fogva a Menekültek Budapesti Központi Irodáját több ízben vette igénybe abból a célból, hogy a vidéken elhelyezett menekültek részére ruhaneműeket szerezzen be és a ruhaneműeknek az elszállításáról és kiosztásáról is gondoskodják.

Így gondoskodott a Központi Iroda 1917. év március havában a belügyminiszter felkérésére a Veszprém vár-

megyében elhelyezett menekültek részére nagyobb mennyiségű ruhanemű beszerzéséről. Az egyes járásokban elhelyezett menekültekre vonatkozó adatokat és jegyzékeket a vármegye főjegyzője szolgáltatta és ezek alapján a Központi Iroda a szükséges ruhaneműeket beszerezte és azokat 40 nagy ládába csomagolva, megbízottjával küldötte el az egyes járásokba, ahol megbízottja a ruhák átvételéről is gondoskodott. (Az eképen beszerzett ruhaneműeknek az értéke 103.000 koronát tett ki.)

Hasonlóképp szerzett be a Központi Iroda a kolozsvári Pro Transsylvania részére 1200 pár gyermekcipőt.

Nagyobb mennyiségű ruhaneműt szerzett be a *Csepelen* elhelyezett menekült családok, továbbá a *Csik* vármegyébe visszatért menekültek részére is.

1917. év november havában a Központi Iroda útján történt Ö Felsége *Zita királyné* által az erdélyi menekültek részére adományozott kórházi felszereléseknek és 10 gyermek ambulancia felszerelésének Kolozsvárra, illetve *gróf Mikes Árminné* által megjelölt erdélyi városokba való elszállítása is.

Az otthonukba visszatért menekültek közül sokan nem találták meg mindjárt visszatérésük után a megélhetéshez szükséges anyagi eszközöket, az ilyen menekültek rendszeren írásban fordultak a Központi Irodához, hogy otthoni segélyezésükről gondoskodják. Minthogy pedig ilyirányú segélyezés az irodának nem állott módjában, erről jelentést tett a belügyminiszternek, kérve e tekintetben megfelelő intézkedését. A menekültek visszatérése után egyébként is sok levélbeli kérelem érkezett az irodához, amelyekre az Iroda mindenkor a legnagyobb készséggel és minden haladék nélkül adta meg a szükséges felvilágosításokat.

Sok baj volt a menekültek *poggyászaiknak* a szállításával; sok poggyász eltévedt. Az államvasútak igazgatósága az ország különböző állomásain összeszedte az ilyen poggyászokat és körülbelül 600—700 darabot gyűjtött össze a nyugati pályaudvar raktáraiban. A csomagok felkutatását a pályaudvari kirendeltség végezte s ezen az úton sok menekült jutott hozzá elveszettnek hitt csomagjaihoz.

Hogy mily nagy feladatot végzett el idevonatkozólag a Központi Iroda, illetve annak pályaudvari ki rendeltsége, mutatja az alábbi

Kimutatás

a Keleti Pályaudvari Kirendeltség által 1917. évben hazautaztatott menekültek létszámáról.

Hónap	Vidékről			összesen hazautaztattunk	Feladott csomagjaiknak darab-száma	
	Budapestről Erdélybe hazautazott menekült lélek száma	Erdélybe közreműködésünkkel hazautazott menekült-k száma	Mármárosba vagy egyéb Magyarországi helyekre száma utaztattunk			
Január	9.633	3.909	81	—	13.623	41.139
Február	7.164	1.822	93	—	9.079	46.945
Március	5.449	1.524	75	—	7.048	28.430
Április	4.902	3.062	84	.	8.048	37.843
Május	3.569	2.601	53	..	6.223	32.752
Junius	2.648	2.037	25		4.710	26.016
Julius	1.587	916	54	—	2.557	23.729
Augusztus	781	696	44	—	1.521	19.010
Szeptember	796	404	42	—	1.242	17.248
Október	639	194	15	165	1.013	20.934
November	592	372	27	197	1.188	10.098
December	434	301	48	688	1.471	17.311
Összesen	38.194	17.848	641	1.050	57.737	321.465

A kormánybiztosságra és annak pályaudvari kirendeltségére háruló nehéz és sokágú munka elvégzéséhez számos intézmény, szociális alakulatok és önzetlenül buzgólkodó egyesek tevékenysége nyújtott segítséget. Nélkülök nem lett volna teljes a munka, de nem volna teljes ez a beszámoló sem, ha kitűnő érdemeikről nem emlékeznénk meg. Így főleg a pályaudvari kirendeltségnek nagyértékű támogatására voltak a Máv. igazgatósága és üzlet vezetősége részéről: *Szakáll* Ferenc, *Tüske* Jenő dr., *Ofner* József és *Bodó* Richárd üzletvezetők, *Pásztor* János, *Faragó* András, *Eskulics* Lajos és *Sapira* Jenő főtisztviselők. A keleti pályaudvar főnöksége részéről: *Miltényi* Ernő áll. főnök, *Hajdú* Rezső, *Csiffáry* Gyula főnök-h., *Ruttkay* Béla, *Duhony* Sándor, *Faragó* Ödön, *Kodály* Pál dr., *Wilcsek* Sándor és *Kovács* István főtisztviselők és mások.

A Vörös Kereszt üdítőállomása részéről, — *Auguszt* főhercegasszony védnöksége alatt munkálkodva, — *Szilágyi* Lajos dr., *Szukováthy* Imre dr., a hölgyek közül *br. Hazay* Samuné, *br. Szurmay* Sándorné, *Tormay* Cecile, tasnádi *Szüts* Andrásné, *Jauernik* Nándorné, *Groszmann* Art húr dr.-né, *Neumann* Arminné és még számosan.

A Mentőegyesület részéről: *Kovács* Aladár dr., *Virosztek* Győző dr., *Körmöczy* Emil dr., *Rajna* Sándor dr., *Szedő* Miklós dr. és mások.

Az államrendőrség részéről: *Pavlik* Ferenc *Gersich* Lajos, *Wolkenberg* Gyula, *Kralt* Ferenc főfelügyelők és mások.

Az Orsz. Kath. Nőegyesület pályaudvari csoportja részéről: *Lebanovits* Nándorné.

A pályaudvari kirendeltség és üdítőállomás munkatársai voltak még: *BdrfZTivadarné*, *JMnár* Sylvia, *Szöreghy* Nelly, *Losonczy* Anna, *Balázs* Izidor, *Faragó* Jenő és neje s mások.

Számos intézményt és egyént kellene még felsorolni, de mindahányat — kik a jót magáért a jóért cselekedték — úgysem lehetne megnevezni. Szerencséje a nemes ügynek: hogy voltak és sokan voltak.

Rövid elszámolás.

Első tekintetre száraznak tűnik fel talán, mégis közlésre érdemesek a számszerű adatok is, mivel híven mutatják a Központi Iroda munkáját.

A menekült-üggyel kapcsolatos minden pénzbeli teher viselése tulajdonképen az államra hárult volna. A székesfőváros azonban nemcsak munkát, jóakaratot, pénzbe nem kerülő támogatást nyújtott a menekülteknek, hanem a fővárosi tanács elvállalta a város terhére a menekültek gondozása körül felmerült összes személyi kiadásokat, a tömegszállások céljára átengedett épületek fentartási, berendezési és világítási költségét, valamint a tömegélelmezéssel járó személyzeti és felszerelési költségeket; ezenfelül megszavazott húszezer korona készpénzsegítséget. Az összes egyéb költségeket is a főváros előlegezte, mígnem később a belügyi kormány utalta ki az összes szükséges előlegeket. De megállapítható újból és itt is, hogy a főváros közönységének áldozatkészsége volt az alapja Budapesten a menekültek ellátásának. A társadalom adományai között

legnagyobb tétellel »Az Est« szerepel (négyszázezer korona), utána következik a »Pester Lloyd«, »Neues Pester Journal« és »Alkotmány« összesen hatvanezer koronával, Wien közönsége tízezer és báró Harkányi Andor ötezer koronával, sokan mások kisebb adományokkal.

A kereken mintegy hétszázezer koronára menő társadalmi gyűjtés szolgált a rendkívüli segélyek és a ruhaszállások egy részének fedezetül. Az állam által adott közel nyolcmillió koronával együtt végösszegben 8,377.739 korona 22 fillér állott a Központi Iroda rendelkezésére.

Az ezzel szemben felmerült kiadások a következőként alakultak:

I. Állami segélyekre	5,046.908 K 40 f.
II. Társadalmi segélyekre.....	1,256.324 » 06 »
III. Ruhaneműekre és élelmicikkekre.....	1,540.186 » 48 »
IV. A központi iroda, pályaudvari ki- rendeltségek és tömegszállások sze- mélyi és dologi kiadásaira245.249 » 98 »
V. Különbféle kiadásokra	40.108 » 06 »

Összesen .. 8,128.776 K 98 f.

A bevételekről és kiadásokról a Központi Iroda pontos elszámolást vezetett, ezeket az elszámolásokat a m. kir. belügyminiszterhez terjesztette föl és a belügyminiszter a számadások felülvizsgálása után a számadásokra a felmentést megadta.

A bevételek és a kiadások között mutatkozó 248.962 korona 24 fillérre vonatkozólag pedig felhatalmazta a menekültek ügyeinek ellátására utóbb kirendelt kormánybiztost, aki a Menekültek Budapesti Központi Irodájának volt a vezetője, hogy ezt az összeget az 1918. év novembere után az ország veszélyeztetett területéről menekült lakosság ellátásával kapcsolatban felmerülő kiadások fedezésére használja föl és az ezen a címen felmerülő kiadásokkal együttesen számolja el.

Befejezés.

Nyomon követtük a menekültek útját a kálváriajárás kezdetétől a háború szerencsétlen befejeztéig.

Ezzel az időponttal nemzeti balsorsunk történetének újabb, még gyászosabb lapjai nyílnak fel előttünk.

Miután az elszakított országrészekben a megszálló hatalmak politikailag is kezdtek berendezkedni, csakhamar megindult az a törekvésük is, hogy a megszállott terület magyar jellegét eltöröljék s ebből a célból a nekik különösebben alkalmatlan magyarokat — főleg vezető társadalmi állásban levőket — bármi úton is eltávolítsák. Már a megszállás elején megkezdődtek a kiutasítások, melyek az úgynevezett béke megkötése után is tartottak még.

Középosztálybeliek, tisztviselők, diákemberek teszik ki a kiutasítottak zömét; számuk itt Csonkamagyarországon közel 350.000-re emelkedett.

Ennek a szomorú hadseregnek nagy része ugyancsak Budapestet szállotta meg. Ügyeikkel, segítségükkel a legfokozottabb buzgalommal ugyancsak a Menekültügyi Kormánybiztosság foglalkozott; majd a Békeelőkészítő Iroda erdélyi csoportja, a Felvidéki Liga, a Szepesi Szövetség, a Délvidéki Liga és a Délvidéki Szövetség is megalakult csakhamar és igyekezett külön is támogatni a hozzátartozó menekülteket. Utóbb a kormány a Menekültügyi Hivatalt létesítette, mely azután valamennyi menekült gondozására volt hivatva a Menekültügyi Tanács felügyelete alatt.

A háború utáni nagyarányú menekülés története azonban elgondolásom szerint már külön feldolgozást kíván.

Lezárom tehát a háborús menekülés lapjait. Azzal a meggyőződéssel teszem ezt, hogy minden arra hivatott szerv megtette azt, amire hivatva volt. A magyar társadalom pedig a *széthúzás* ősi nemzeti hibájának erős és eleven *cáfolataként* megmutatta, hogy egy haza fiaiban egy a szív is, a testvérek fájdalma közös. A menekülés szenvedő részesei tanuk arra, hogy a szív és a fájdalom közösségének ez a megérzése volt és maradt számukra az első és hatékony vigasz a zordon időkben . . .

Ezek az idők elmúltak — ne is jöjjenek vissza soha többé. De maradjon meg minden jó tanulság s maradjon meg mindenekelőtt egy: a testvéri összetartás.

**A HÁBORÚ
ÉS A PUSZTÍTÓ BÉKE HATÁSAI
BUDAPESTEN**

Amiként a tengeren végigszántó vihar nem elégszik meg áldozatul a tengert járó hajókat, hanem a biztonságosnak látszó parti vidékeken gyakran még dülőbb munkát végez, úgy a háború pusztítása sem korlátozódott arra a területre és annak népességére, amely rémségeit közvetlenül látta, hanem átcsapott a mögöttes országrészre s annak minden lakóját is érte kisebb-nagyobb mértékben.

A nagy vihar hajótöröttéi nemcsak azok, akik közvetlen küzdöttek nehéz csatáikat, — hiszen sorsukkal százezernyi család sorsa kapcsolódott; a nagy pusztulás szenvedő részesei nemcsak azok, kik belőle kimenekedtek, de otthont, vagyont s talán minden létfeltételt elvesztettek: de részesei vagyunk a vihar átkának mindannyian, kik ennek a kornak emberei vagyunk, sőt fájdalmas részese még az a nemzedék is, mely csak most nevelődik.

A háborút önáldozó kitartással és minden dicsőségre méltó hősiességgel végig harcolt és a pusztító békében iszonyú megcsonkításra ítélt hazánk egész területe s minden polgára megszenvedte és szenved ma is ennek a vihar-nak következményeit. Csonkaországunk népének egynyolcadát teszi ma Budapest lakossága.

A történeti kép teljességéhez hozzátartozik tehát, hogy a menekültek története után — *pars pro toto* — lássuk Budapest sorsát.

Meg kell látnunk: mi voltunk és mivé váltunk, hogy tudjuk azt is: mivé kell lennünk.

Ezt a képet akarom legalább vázlatosan megfesteni a székesfőváros háború alatti és háború utáni sokféle nyomorúságának és az ezzel kiváltott és több-kevesebb sikerrel járt hatósági tevékenységnek ismertetésével.

Míg a menekülés történetében inkább mozaikszerűen adtam az eseményeket, úgy, amint azokat átéltük, most a lehetőség szerint összefogott, áttekintést adó képet akarok nyújtani, részletezőbb számadatokkal is kiegészítve. Az események forgatagában még mindig csaknem teljes mértékben bent élvén, a legnagyobb tárgyilagosságra

törekvés mellett is felmerülhetne ugyanis bizonyos elfogultság; az egyszerű és őszinte számok azonban megóvnak az elfogultságtól, minthogy maguk e számok beszélnek és dokumentálnak. Ezt a célt akarja szolgálni a következő tanulmány, melyet a *Nemzetközi Vöröskereszt EgyesüZet* a háború által sújtott országok gyermekeinek segítése érdekében Genfben, 1921. évi április hó 5-ikétől folytatólag tartott kongresszusára készítettem.

I.

AZ ÁLTALÁNOS HELYZET A HÁBORÚ ALATT ÉS A HÁBORÚ UTÁN

Budapest, Magyarország fővárosa, közvetlenül a balkáni háború kitörése előtt volt fejlődésének a tetőpontján, rohanó lépésekkel haladt a nyugateurópai nagy világvárosok nivója felé. Azt a lázas tevékenységet, amely itt folyt, legjobban illusztrálja az, hogy néhány év alatt csupán a lakásépítési akcióra 26,000.000 koronát áldozott és minden intézkedés megtörtént abban az irányban, hogy itt az általános népjólét előmozdítása, a kultúra fejlesztése, a közegészség javítása, a lakásügy helyes rendezése és általában a városfejlesztés szociális érzéssel megvalósítható legyen. A már meglévő tervek kivitelére azonban a balkáni háború folyamán kitört gazdasági krízis miatt sor nem kerülhetett, ez a gazdasági krízis a nagy fellendülés korszaka után megállást parancsolt, majd jött a nagy világháború és az egyelőre függőben maradt tervek megvalósítása végleg elmaradt. Ezt a munkát más munkának kellett felváltania.

A háború okozta bajok, szenvedések és a megélhetés nehézségein való segítség más tevékenységet követeltek a harctéren küzdők családjainak a segítése, a szükölködők és ínséget szenvedők helyzetének a javítása, a háború által okozott és mindinkább terjedő nyomor enyhítése volt most már a főfeladat. Emellett mindent el kellett követni a közegészségügyi kérdések célszerű és helyes intézése érdekében és sok gondot okozott az élelmiszerek biztosítása is, mert a hosszantartó háború következményeképp a lakosság széles rétegeinek élelmiszerekkel való ellátását fenyegette komoly veszedelem.

Ebben a nagy és nehéz munkában nem volt szabad megfeledkezni a jövő teendőiről sem. A rettenetes emberirtás után elsősorban az embervédelem hatalmas munkájának kellett volna bekövetkeznie és erre is kész volt a program: küzdelem a gyermekhalandóság és népbetegségek ellen gyors, hatékony és céltudatos intézkedésekkel, a közegészségügy nagyarányú fejlesztése, a lakásviszonyok és a vagyontalanok gazdasági viszonyainak a javítása, a munkanélküliség ellen való biztosítás, az országos munkásbiztosításnak a kiterjesztése, az aggsági és rokkantsági biztosítás, az anyaság védelme, a munkásvédelem fokozása és a népélelmezés javítása. Ez a program sem kerülhetett azonban megvalósításra, mert a világháború befejezte után az országban beállott állapot nem volt alkalmas az ilyen szociális irányú munkásság folytatására. Az azután hatalomra került kommunizmus minden téren csak rombolást és pusztítást eredményezett, midőn pedig a kommunizmus megbukott, majd Budapestnek megszállása gazdasági tekintetben is olyan mérhetetlen hátrányokkal járt, hogy az ekként sokszorososan elszenvedett bajoknak a kiheverésére egyhamar gondolni sem lehetett.

Magyarország fővárosa, fájdalom, sohasem dicsekedhetett azzal, hogy itt a halálozási arányszám alacsony, a háború kitörése előtti években azonban a halálozási százalék mégis örvendetesen javult, fokról-fokra közeledett a nyugateurópai színvonalhoz, aminek egyedüli magyarázata egészségügyi intézményeinknek fokozatosan fejlettebb volta s mindinkább intenzivebb működése. Budapesten 1909-ben az összes halálozások száma 16.000 volt s ezzel szemben a születések száma meghaladta a 22.000-et, a szaporulat tehát 6000-et tett ki ebben az évben. A háború befejezése után, 1918-ban a halálesetek száma már körülbelül 30.000-et tett ki, a születések száma pedig a 15.000-et is alig érte el, a hiány kerek 15.000 lélek. Kétségtelen, hogy 1919-ben már jelentékeny változás tapasztalható úgy a halálozások, mint a születések száma tekintetében, a halálozások száma ebben az évben összesen csak 20.908, míg a születések száma 19.442-re szökkent föl, de még ezen, aránylag kedvező változások ellenére is a halálesetek száma 1466-tal haladta meg a születések számát. Ebben az évben tehát népesedési

viszonyaink megjavultak, a békebeli állapottal szemben azonban még mindig 15%-kal elmaradt az egy éven aluliak száma.

A négy háborús év (1915—1918) nagy halálozási arányszámát a fővárosban a közegészségügynek minden irányban való leromlása okozta, nevezetesen a fokozatosan rosszabb és elégtelenebb táplálkozás, a köztisztaság sajnálatos megromlása, a lakásviszonyoknak fokozatosan rosszabb és rosszabb volta, végül a legkülönbözőbb és főként a gyermekek között pusztító járványos betegségek. Ami a ragályos betegségeket illeti, azok számát 1914—1919 évekre összeállítva alább adjuk. Ebből az összeállításból kitűnik, hogy már 1915-ben észlelhető volt a fővárosban egy erősebb szaporulat, de különösen feltűnő ez a szaporulat 1918-ban, amidőn az összes szám valóban borzalmasan megnövekedett és az elhaltak száma is óriási mérvű emelkedést mutat. Ennek a számnak a megnövekedését 1915-ben jórészt a kiterjedten előforduló tífus, kanyaró és vörhenyjárvány okozta, míg 1918-ban a nagy dimenziókat öltött influenza járvány (spanyol láz) idézte elő.

Fertőző betegségek és halálozások Budapesten az 1914—1919. években:

	Megbetegedések száma	Halálozások száma
1914. évben 19.649	1865
1915. » 22.882	2308
1916. » 20.521	1857
1917. » 15.619	2263
1918. » 43.519	6164
1919. » 9.976	1682

A vízvezeték által szolgáltatott víz mennyiségének szűkös volta, a szappan hiánya, valamint a tömeglakások rendszerének s legutóbb a waggonlakásoknak a kényszer által parancsolt és mindinkább elterjedő meghonosulása eredményezte a többi között azt, hogy a főváros lakossága körében, különösen a gyermekeknél a rühesetek száma óriási módon szaporodott, ami annál nagyobb baj volt, mert a megfelelő gyógyító anyagok hiánya miatt megfelelő kezeléssel a bajnak csak nagyon nehezen lehetett gátat vetni.

A betegségekkel szemben való ellenállást nagy mérték-

ben gyengítette a táplálkozás fokozatos megromlása, ami a háború befejezése után és a proletárdiktatúra alatt már annyira ment, hogy egy rendes munkát végző ember 300 kalóriának megfelelő tápszerrel kevesebbet kapott, mint amennyire egy teljesen nyugalomban levő alvó embernek élete fentartására szüksége van. Ez tulajdonképpen lassú haldoklást jelentett, ami az általánosan észlelt nagymértékű testsúlyfogyásban nyert pregnáns kifejezést. (10, sőt 20 kg.-os fogyások egyáltalában nem voltak ritkák.)

A gyermekek legfontosabb élelmiszere, a *tehéntej* mennyisége is folyton csökkent, amellet nagy százalékban rossz minőségű volt. Az alábbi táblázat mutatja a főváros tejellátását 1916., 1918., 1919. és 1920. évekre vonatkozóan. Ebből megállapítható, hogy az 1916. április havában maximális 194.729 liter napi mennyiség 1919. november haváig elég gyors progresszióban napi 37.903 literre süllyedt alá. 1916-ban a hatósági ellátásra szükségelt tej a rendelkezésre álló mennyiségből bőséges fedezetet nyert, 1919. december havában azonban a napi hiány 17.2%, vagyis 12.073 liter, 1919. augusztus havában pedig a hiány 46.5%, vagyis 42.323 liter. Bár 1920-ban a tejfelhozatal örvendetesen emelkedett, mégis messze alatta marad az 1916-ban felhozott mennyiségnek.

A Budapestre érkezett tej mennyiségek napi átlagokban:

	1916.	1918.	1919.	1920.
		l i t e r		
<u>Január</u>	161.398	92.180	40.771	43.509
Február	162.109	92.947	38.787	46.684
Március	151.798	89.344	41.736	43.608
Április	194.727	87.604	46.982	44.997
Május	194.371	111.291	71.107	66.006
<u>Június</u>	195.065	121.441	73.409	76.793
<u>Július</u>	177.621	103.584	69.103	66.690
Augusztus	174.498	97.509	48.683	76.531
Szeptember ..	165.629	97.632	50.951	87.243
Október	149.362	79.482	48.276	87.142
November . .	132.375	68.260	37.903	74.723
December	117.655	58.101	42.118	64.186

Ilyen körülmények között a mesterségesen táplált csecsemők sorsa Budapesten igazán kritikussá vált, amit legjobban igazol az az egy adat, hogy a budapesti állami gyermekmenhely ápoltjai között a mesterségesen táplált csecsemők mortalitása a 70%-ot is meghaladta.

Hogy ennek ellenére az általános csecsemő mortalitás feltűnőbb szaporulatot nem mutat, annak magyarázatát abban találjuk meg, hogy a tehéntejnek és általában a csecsemőtápszereknek nagy hiánya az anyákat kényszerűségből is szoptatásra készítette és a szoptatott csecsemők száma Budapesten olyan magaslatra emelkedett, amilyen a béke éveiben sem állott. E mellett az egy éven túli gyermekeknek is nagy százaléka, 43.5% még mindig nem volt elválasztva.

Mindezek a szomorú adatok, amelyek általánosságban a nem is olyan régen még hatalmas fejlődésnek indult Budapestre vonatkoznak, utóbb már valamivel javultak és ebben különösen nagy része van annak a nagyarányú és az általános emberszereteten alapuló segítség munkájának, amely ezzel a sokat szenvedett országgal szemben a külföld részéről, az itt működő missziók útján a háborút követő években megnyilvánult. De bármennyire is áldásos volt ez a nagyarányú segítő tevékenység a múltban, amennyiben ez a támogatás elmaradna, a mai helyzetben feltétlenül ismét erős visszaesés állna be, mert hiszen ebben az országban még ma is hiányzanak azok az alapfeltételek, amelyek a közegészségügy terén, a gyermekvédelem, az anya- és csecsemőgondozás és általában az embervédelem munkájában feltétlenül szükségesek.

Hogy csak néhány súlyos körülményt említsünk fel Budapestre vonatkozóan, itt a vízszolgáltatásnak a nehézségei ma is megvannak; ezek a nehézségek levegőknek és házaink magasabb emeleteinek a tisztaságát máris erősen megtámadták és ha az e téren mutatkozó bajok orvoslása soká késlekedik, az ebből származó minden közegészségügyi hátrány még fokozottabb mértékben fog jelentkezni. Ugyancsak így vagyunk a mai lakás-, fűtési és megélhetési nehézségekkel.

A tuberkulózisban szenvedőket egyáltalában nem lehet elhelyezni, holott a tuberkulózisban elhunytaknál a hala-

lozási szám még a béke idejében is évi 4000—5000 szaporulatot mutatott, a háborús évek alatt és után pedig ez a szám még különösen megnövekedett. A bajokat a még mindig egyre tartó drágaság, a tüzelőanyagok elégtelensége és ennek következtében télen a hideg által is gyötört és nagyobb számú szegényebb néposztályoknak táplálkozási, ruházkodási, lakás-, vagyis az egészséget befolyásoló összes körülményei nagy mértékben fokozzák, főként a fixfizetéssel bírók, a valutáris viszonyok miatt a legrosszabb anyagi helyzetbe kerültek egyének sorában.

A lakosság természetes szaporodásában máris beállott csökkenés még erősödni fog. Főként pedig a csecsemők között az eddigit messze meghaladó pusztulástól kell félnünk, amikor az anya kénytelen a maga mindennapi kenyérének megkeresése után nézni, emiatt gyermekét elhagyja, csecsemőotthonok és szülőházak pedig nem állnak rendelkezésre; ilyen intézményeknek minél nagyobb számban való felállítása úgy humánus, mint nemzetgazdasági és higiénikus szempontból halaszthatatlan közszükségletet képezne. Az élelmicikkék igen magas ára mellett azok sokszor elégtelenek is és megszerzésük is nagy nehézségekbe ütközik. Különösen fájdalmas a csecsemők és gyermekek részére nélkülözhetetlen tápszernak, a tejnek még mindig elégtelen volta. (Ezek 1921-re, illetve az ezt megelőző időkre vonatkozó adatok.)

Segítő tevékenység a háború alatt és a háború után.

A háború alatt a szűkölködők és ínséget szenvedők száma egyre növekedett, úgy hogy már a háború elején a rendkívüli viszonyokra való tekintettel rendkívüli intézkedéseket kellett tenni, mert a meglévő hatósági szervek a segítség munkájának elvégzésére elégteleneknek bizonyultak. A hatóság és társadalom együttes munkája eredményezte azt, hogy a háborús nyomor, ha nem is volt megszüntethető, de mindenesetre a bajok orvoslása érdekében minden megtörtént. Ennek igazolásául szolgál az az adat, hogy 1917. és 1918. években, amikor a magyar korona értéke még csaknem teljes egészében megvolt, a főváros, az állam és társadalom hozzájárulásával a Népjóléti Központ útján közel 21,000.000 koronát fordított segélyezési

célokra és ennek a segítségnek jelentős része a *gyermekvédelem* érdekében történt.

Anya- és csecsemővédelem.

Nagy gondot fordított a főváros már akkoriban az anya- és csecsemővédelemre; a segélyezés ezen a téren különböző formában nyilvánult meg. A Népjóléti Központ az otthon szülő anyák segélyezésére bábautalványokat adott ki, szülőotthonokban való elhelyezésük céljaira pedig két külön szülőotthont tartott fenn, a szülőanyákat a szülés idejében pénzzel segítette vagy pedig azzal, hogy a többi gyermeket valamelyik rokon vagy szomszéd gondozásába adta és a gondozás költségeit fedezte. A segítségnek egyik neme volt a szülő anyáknak szülőházakban vagy klinikákban való elhelyezése.

Átlag egy évben 3000 anya kérte a szülés idejére való elhelyezését, tekintettel arra, hogy a szülések száma ezekben az években 20.000 körül volt, átlag a szülő anyáknak csak 15%-a vette igénybe ezt a hatósági támogatást. A szoptatási vagy egyéb pénzsegélyen kívül az arra rászoruló csecsemőkelengyét is kaptak. 1917-ben 1393 anya, 1918-ban 2563 anya részesült csecsemőkelengyében. Az anyaghiány 1918. év végén már oly nagy volt, hogy számos anya papírosba volt kénytelen pólyázni gyermekét.

Gyermekfelruházás.

A gyermekvédelem terén elért jelentős eredmény az 1917. és 1918. években folyamatban volt gycrinekfelruházási akció. (Ezt az akciót ugyancsak a Népjóléti Központ végezte). Az 1917. és 1918. években összesen 85.000 gyermek felruházásáról történt gondoskodás. Az 1917/18. évi akcióban 36.657 pár cipőt, 5.312 fiú télikabátot, 4.683 leány télikabátot, 7.487 fiúruhát és 7.628 leányruhát, az 1918/19-iki télen pedig 21.000 pár cipőt, 10.000 fiúruhát, 10.000 leányruhát, 3.000 fiú télikabátot és 8.000 leány télikabátot osztottak ki. Az egész akció összesen 3.000.000 korona költséget emésztett fel. (Aminek magyarázata az, hogy annak idején pl. egy pár gyermekcipő ára még csak 8—10 korona volt.)

Amíg az említett két évben a Népjóléti Központ összesen 21,000.000 koronát tudott segélyezési célokra fordítani, 1919. évben már összesen csak 2,000.000 korona állott rendelkezésére, 1920-ban pedig alig számba vehető működést fejtett ki anyagi eszközök hiányában. Az 1920. évi működésének nagy része a Budapesten működő külföldi missziók adományainak szétosztásában merült ki, mert sem az állam, sem a társadalom helyzete nem engedte meg a nagyobb szabású támogatást és így ez a hatósági szerv majdnem teljes tétlenségre volt kárhozhatóva.

A Huszár Károly-féle akció.

Az 1920. évben az állam és társadalom támogatásával a *Huszár Károly-féle Népgondozó akció* tudott nagyobb eredményt elérni, ebben az eredményben is jókora része van a külföld támogatásának. Az 1920. évben az akció céljaira 22,000.000 folyt be, ebből az összegből is másfél millió korona külföldi adomány. Az akció 7 és félmillió korona értékű élelmiszert és ruhaneműt vásárolt, csupán a ruhaneműek értéke megközelíti a 65,000.000 koronát, amelyből az akció Amerikából 50,000.000 K., Svédországból 4,000.000 K., Hollandiából 3,500.000 K., Dániából 2,000.000 K. és a Nemzetközi Vörös Kereszt Egyesülettől is 2,000.000 K. értékű ruhaneműt kapott. (Ennek az akciónak az anyagi forrásai is rövidesen kiapadtak.)

Külföldi missziók akciói.

A mind kétségbeejtőbbé váló helyzetben valóban a legnagyobb segítséget nyújtották a külföldi missziók a maguk akcióikkal. Az *Amerikai Vörös Kereszt* nemcsak a nép-egészségügyi intézményeinket, szegényházainkat, árvaházainkat, szeretetházainkat látta el fehérneművel, kötszerekkel, ruhaneművel, orvossággal és élelmiszerekkel, hanem a gyermekvédelem terén is az ínség nagyságához képest számottevő mértékben működött közre. Az »*American Relief Administration European Children's Fund*« nemeslelkű, nagyszabású segélyakciója hivatva volt bennünket a rekonstrukció nehéz munkájában hathatósan támogatni. Ez az akció 1920. évben összesen 13,273.929 ebéd adagot szolgáltatott ki; az étkeztetésben Budapesten 38.297 gyer-

mek részesült. Budapest környékén 39.447 gyermek, Magyarország egyéb részeiben pedig 15.235 gyermek. (1921. év telén ez az akció körülbelül 42.000 gyermeket étkeztetett.)

A többi misszió is igen értékes munkát végzett. Az *angolok* (Action Lodge, Famine Relief Fund, British Relief Unit.) a *Society of Friends Missum-n&X* együtt, úgyszintén a *svédek* (Svéd Vörös Kereszt és a Redda Barnem) kizárólag csecsemő- és gyermekvédelemmel foglalkoztak, osztogattak élelmiszereket, ruhát, cipőt, orvosságot; az angolok ezen kívül kb. 2000, a svédek pedig 1600 gyermeket láttak el naponta egyszer étellel.

1919. év október vége óta a *svájci, norvég, hollandi, dán* akciók is különböző módon támogatták az országban a gyermekeket és felnőtteket. Az *olaszok, finnek és franciák* is hozzájárultak a nyomor enyhítéséhez.

Nagyfontosságú munkát teljesítettek az amerikai segítő raktárak, amelyek nemcsak az amerikai magyarok által küldött élelmiszercsomagokat közvetítették, de egyúttal nagyszámú jótékony küldeményt közvetítettek. A *Commen Wealth Fund* az Ínséges középosztályt segítette, a még rendelkezésre álló anyagi eszközöket pedig gyermek-élelmezési célokra fordította.

Amerika részéről több nagyértékű adományról kell megemlékezni: *Széchenyiné Vanderbilt Gladys* grófné 100.000 dollárt bocsátott a magyar Gyermekvédő Liga rendelkezésére, egyúttal 18.000 karácsonyi csomagot gyűjtött. A másik értékes adomány az *American Relief Comitee Fór Hungárián Sufferers-é*, amely 40.000 dollárt küldött gyermekcipők beszerzésére. Ebből az összegből (14,750.000 K.) 20.276 pár gyermekcipő készült, melyek az 1920. év telén, illetve 1921. év elején kerültek szétosztásra, nagyrészt az elemi iskolába járó gyermekek között. Az *Amerikai Gyermeksegítő Bizottság* 1,000.000 koronát küldött a budapesti gyermekeknek karácsonyi ajándékai, amely összeg 1920. év végén a többgyermekes családok között osztatott ki.

A külföldi misszióknak 1920. évi áldozatkészségéről számol be az alábbi kimutatás:

Az amerikai gyermeksegítő akció 863.930 dollárt, az amerikai csomagakció 304.850 dollárt, az amerikai Joint Distribution 100.000 dollárt, az amerikai Vörös Kereszt

150 waggon szeretetadományt, az angol Actien Lodge 40.000 font sterlinget pénzben és 50.000 font sterlinget szeretetadományokban, a Nemzetközi Gyermekvédő Szövetség 22 waggon szeretetadományt, a Norvég Vörös Kereszt 68 waggon szeretetadományt, a Dán Vörös Kereszt 5 waggon szeretetadományt, a Holland Vörös Kereszt 55 waggon szeretetadományt, a Skót misszió 40,000.000 korona értékű szeretetadományt fordított a magyarországi tömegnyomor enyhítésére.

Ehhez hozzászámítandó még a svéd gyermekotthon tevékenysége, továbbá 5.000 gyermek üdültetése Hollandiában, Svájcban és Angliában. Mindez pénzben — 1921. márciusi értékelésben — kifejezve az egy milliárd koronát is meghaladja.

A magyar kormány a segítő akciókhoz 43,000.000 koronával, a magyar társadalom pedig összesen 12,675.000 koronával járult hozzá.

Hogy mennyien szorulnak rá a támogatásra, igazolja az, hogy 1920. év május havától 1921. február haváig 108.738 budapesti család váltotta ki ellenőrző ívét, ami azt jelenti, hogy körülbelül a lakosságnak a fele fordult támogatásért oda, ahol támogatást vélt kapni.

A megélhetés nehézségeinek fokozódása.

Bármennyire is hálásan kell megemlékeznünk az ember-szeretnek azon tagadhatatlanul megható bizonyítékáról, amely a külföldi missziók támogatásában megnyilvánul, még is meg kell állapítanunk, hogy a sokat szenvedett Magyarországon a nyomor nemcsak nem csökkent, de még inkább növekedett. A legelsőrendű életszükségleti cikkek beszerzése még mindig nehézségekbe ütközik és a jövő nemzedék kellő felnevelése súlyos és csaknem megoldhatatlan probléma.

Hiába emelték fel a munkások fizetését az 1914. év bérekhez képest 15-szörösre, az élelmiszerek árai az 1914. évi árakhoz képest legalább 50-szeresre emelkedtek, a ruha-árak pedig a békebeli árak 90-szeresét, sőt 100-szorosát is elérték. (1921. tavaszán.)

Még rosszabb a közalkalmazottak helyzete, akiknek a jövedelme az 1920. évben a békebeli jövedelmek alig a

négyszeresét érte el. A köztisztviselőnek, tanítónak átlagos évi jövedelme 1920-ban 12—13.000 koronát tett ki, ami havi 12—15 svájci franknak, vagy 2—2.5 dollárnak felelt meg. A közalkalmazottak részére adott olcsóbb élelmiszerek családtagonként 200—250 K megtakarítást jelentettek ugyan, de korántsem voltak elégségesek a közalkalmazottak háztartása számára. Az ilyen szorult helyzetben élő közalkalmazottak közül igen sokan felhasználták már minden megtakarított pénzüket, lassankint eladogatták értéktárgyaikat, nem ritkán a legszükségesebb bútordarabjaikat és ruhaneműiket is, holott új ruhaneműek beszerzésére jövedelmükből egyáltalában nem is gondolhattak.

A nyomorban élők százezrei az aránylag drága élelmiszerekből is csak nagyon csekély mennyiséget kaphattak és ha a tej-felhozatal az utóbbi időben javult is, a tej ára olyan magas, hogy akárhány szegénysorsú szülő a részére hatóságilag kiutalt tejet sem volt képes állandóan és elegendő mennyiségben beszerezni.

Teljesen vigasztalan volt a helyzet a *fűtőanyagokkal* való ellátás terén. Az amúgy is nagyon csekély mennyiségekre szóló fa- és szénutalványokat hónapokon keresztül nem váltották be, de nemcsak a magánháztartások részére nem lehetett tüzelőanyagot biztosítani, hanem a tüzelőanyag hiánya miatt az óvodákat és iskolákat a téli hideg idő alatt állandóan csukva kellett tartani.

A tüzelőanyag teljes hiánya a magánháztartásokat arra kényszerítette, hogy ott szerezzenek be tüzelőanyagot, ahol épen tudnak, aminek a következménye az, hogy a nyilvános terek, nagy gonddal befásított útvonalak és a város-hoz közleső erdők fáit vágták ki, ami nemcsak esztétikai szempontból helyrehozhatatlan veszteség, de kiszámíthatatlan egészségügyi hátrányokkal is jár. Az iskolákban a tanítás állandó szünetelése a gyermekek lelkületére volt káros hatással, aminek a következménye a csavargó és elzüllött gyermekek számának ijesztő mértékben való emelkedése, amire alább még visszatérünk.

A fővárosi lakosság számának növekedése.

Budapesten a természetes szaporodásnak már jelzett visszafejlődése folytán a lakosság számának feltétlenül

csökkennie kellett volna. Ámde a háború alatt minél jobban nehezedtek a megélhetési viszonyok, annál több ember jött fel Budapestre, bízva abban, hogy itt hatósági, társadalmi vagy egyéb támogatással megélhetésüknek a feltételeit jobban tudják biztosítani.

A Budapestre özönlő szegény lakosság a fővárosban a megélhetés nehézségeit csak fokozta. A háború alatt akkor, amidőn az ellenséges megszállás elől a lakosság egy része kénytelen volt menekülni, a menekültek legnagyobb része is Budapest felé vette útját, a megélhetés eszközeit itt vélték legkönnyebben feltalálni és Budapest mindenkor szívesen látta a menekülteket, segítségükre sietett és minden eszközzel azon volt, hogy az otthonukat elvesztett honfitársak keserves helyzetét enyhítse. Már az 1914. évi galíciai orosz támadás alkalmával Galíciából sok menekült jött Budapestre, egy részük ugyan elhagyta Budapestet, de közülük sokan visszamaradtak.

Jött azután az 1916. évi erdélyi román megszállás, amikor a hirtelen és váratlanul bekövetkezett román támadás következtében közel félmillió ember volt kénytelen otthonát elhagyni és akkor is Budapest volt a menekülés központja. Ugyanez történt az 1918. évi forradalom után, amikor az ország egy részének a megszállása következtében a megszállott területekről ismét nagy számmal jöttek Budapestre, magától értetődően, hogy a kiutasított köztisztviselők csaknem kivétel nélkül Budapestre gravitáltak.

A többszöri menekülések áldozatainak Budapestre való özönlése is egyik oka volt annak, hogy amíg Budapesten a háború elején ezerszámra voltak üres lakások, már 1918-ban óriási lakásínség volt, 1919-ben pedig a megszállott területekről kiutasított közalkalmazottak ezrei voltak kénytelenek megfelelő lakás hiányában családjukkal, apró gyermekeikkel szellős vasúti kocsikban hónapokat tölteni, küzködve az idő mindennemű viszontagságaival.

A GYERMEKEK NYOMORA

A lakosság széles rétegeinek az élet bajaival, a megélhetés ezernyi nehézségével való küzködése elkerülhetetlenül visszahatással van a gyermekekre. A szülőnek az élet

meddő küzdelmeiben való elernyedése, elerőtlenedése és teljes elfásulása a gyermeki lélekre, de testi fejlődésére természetszerű befolyással van. Az éhező gyermekek arra törekszenek, hogy szükségleteiket maguk elégítsék ki és ezen céljuk elérésében gyakran nem válogatósak az eszközökben, a szükség viszi rá őket, hogy jogtalan és meg nem engedett módon szerezzenek pénzt vagy élelmiszereket éhségük csillapítására.

Elszorított szívvel nézhettük azokat a 3—5 éves gyermekeket, akik Budapesten vendéglőkben, kávéházakban és más nyilvános helyeken a legnagyobb hidegben is sajnálatra méltó hiányos öltözékben koldútlak és vitték haza a nehezen összekoldult koronákat, hogy otthon beteg szülőiknek, vagy testvéreiknek a szükséges orvosságot, vagy meleg ételt előteremtsék.

Szomorú jele a mind szélesebb körben elterjedt nyomornak, hogy a középosztály gyermekei, gyakran középiskolai képzettséggel, feltűnő százalékát teszik a fiatalok büntetett gyermekeinek. Ez mind, mind a nyomornak a következménye. A háborúnak ezek a legártatlanabb áldozatai. Zsenge, fogékony lelkük még jó talaj, kapva kapnak a kéz után, amely segítségre feléjük nyúl s ha az emberszeretnek egy parányi szikrája eljut a lelkükhöz, minden jóra és nemesre könnyen hajló szívük egész hevével lesznek örökké hálásak azoknak az embertársaiknak, akik őket nyomorukból kiragadják és biztosítani tudják részükre a becsületos munkás életet.

A világháború rettentő nyomorúságának hatása a főváros lakosságának élelmezésében oly elszomorító helyzetet teremtett, amely különösen a fejlődésben levő gyermekekre katasztrofális veszedelmet hozott. A termelés fokozatos csökkenése és a szállítóeszközök hiánya folytán az élelmiszerbehozatal állandóan kevesbedett, ezzel szemben a vidék elszegényedett lakosságának, a menekülteknek és a háborús konjunktúra előnyeit kihasználni siető idegének a fővárosba való özönlése a fogyasztók számát majdnem megkétszerezte.

A háború meghosszabbodása által mindinkább súlyosbodó közéleti viszonyok javítására a hatóságok minden intézkedést megtettek, mert tudatában voltak annak a nagy

veszedelemnek, amely a hiányos táplálkozás által a fejlődésben levő gyermekeket és ezekben a jövő nemzetfentartó elemét fenyegeti. Ezek az intézkedések, sajnos, nem száználhatták teljesen a helyzetet, mert új akadályok gátolták a teljes megoldást, amelyeket elhárítani semmiféle hatásának nem volt módjában.

Fájó szívvel kellett látni az évről-évre satnyuló ártatlan gyermekszereget, akiknek sem a háború felidézésében, sem annak folytatásában semmi részük nem volt, s a háborús nyomorúság mégis rájuk nehezedett a legnagyobb súllyal. Korgó gyomorral, hiányos ruházatban, sápadt, vértelen arccal, didergő tagokkal rótták az utcákat vagy ácsorogtak az élelmiszerbódék előtt, hogy szülőiknek a napi élelmiszerek beszerzésében segítsenek. Megdöbbenő és végtelenül lehangoló volt a szegény ártatlan gyermekszereg, amely napról-napra gyengült a hiányos táplálkozás miatt.

A világháború emberirtó csatái nemzetünk munkabíró, dolgos férfiainak százezreit pusztították el. E nagy vérveszteség évtizedekre megbénította kulturális és gazdasági fejlődésünket; a háború után pedig még szomorúbb, még sívárabb, majdnem reménytelen volt előttünk a jövő képe, mert azt a nemzedéket láttuk az éhség gyötrő és kínzó szenvedései között elpusztulni, amelytől nemzetünk megerősödését vártuk, amely hivatva volna országunkat újjáépíteni s annak fejlődését fokozott erővel elősegíteni.

Az üresen maradó bölcsők sokasága, melyekből az éhség, a nyomor rabolta el a kezdődő életet, a napról-napra néptelenedett ovódák és iskolák, ahol ezelőtt vidám, egészséges, kacagó gyermekszereg nyüzsgött, élt, tanult és mutatta a reményteljes jövő képét, a szomorúság és a kétségbeesés tanyáivá lettek. Temetőinkben a kicsi sírhalmok légiói jelzik a kegyetlen nagy kaszás borzalmas aratását és ki tudná megmondani, hogy a hideg rögök hány lángeszű művész, tudós ébredező életszikráját fojtották el, akiknek elvesztése nemcsak nekünk, magyaroknak, hanem az egész emberiség kulturális és gazdasági haladásának és fejlődésének értékkel fel nem mérhető veszteségét jelenti.

Ezernyi sebből vérzünk. Amit a nagy háború pusztító förgetege és a bolsevizmus perzselő lángja szerencsétlen,

megcsonkított országunkban meghagyott, annak is nagy részét a proletárdiktatúra bukása után bevonult román megszálló csapatok hurcolták el. Kifosztva, kirabolva, tehetetlenül állunk. Mezőgazdasági termelésünket eszközök és vetőmag hiányában nem fejleszthetjük oly intenzíven, hogy ezzel szükségleteinket fedezni tudnánk; iparunk teljesen leromlott, sok ezer munkás kéznek nem tudunk kereseti lehetőséget adni, s ez a szomorú körülmény az elszegényedést napról-napra növeli. Szállító eszközeink a háború alatt majdnem teljesen tönkrementek egyrészt, másrészt a románok oly nagy számú vasúti mozdonyt és kocsit vittek el tőlünk, hogy az ország egyes részeiből a még meglevő élelmiszerkészleteket sem tudjuk nagyobb városaink lakosságának ellátására szállítani.

Mindezek a nyomasztó körülmények főként Budapesten — ahol közel egy millió ember lakik — megdöbbentő helyzetet teremtettek a közellátás terén. A főváros hatósága felismerte azt a nagy veszedelmet, amely a szegény szűkölködő gyermekeket a szükséges táplálék elégtelensége következtében fenyegette s a maga részéről mindent elkövetett, hogy e növekvő bajt, ha már teljesen elhárítani nem tudja, de legalább enyhítse. Sajnos, a főváros a leromlott pénzügyi viszonyok folytán nem volt abban a helyzetben, hogy a bajon gyökeresen segítsen. Az iskolákban felállított napközi otthonok, amelyekben a gyermekek napközben gondozást és délelédet kaptak a múltban, hivatásukat nem tölthették be, mert a hideg idők beálltával részint a fűtőanyag hiánya miatt e napközi otthonok sem voltak fenntarthatók, de főként az élelmiszerek nem állván rendelkezésre, a gyermekek étkeztetése nem volt lehetséges.

Fővárosunk gyermeknyomorát világosan mutatja az a körülmény, hogy az 1917/1918. tanévben, amikor összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek voltak a megélhetési viszonyok, mint később, a kisdédóvókba és az elemi iskolákba beírt 69.230 tanuló közül 11.938 gyermeket, — tehát a gyermekek 17.24%-át kellett a 153 napközi otthonban fentartott főzőhelyeken ingyen ebéddel ellátni.

Az éhező és étkezésre jelentkező gyermekek száma a háború után bekövetkezett két forradalom, majd a román megszállás nyomában fellépett általános nyomorúság követ-

keztében ijesztő mértékben felszaporodott. A főváros és az állam a saját erejéből nem is lett volna képes a rettentő gyermeknyomor következményeit elhárítani s az éhség kínzó gyötrelmeinek kitett szegény gyermekeken segíteni, ha Amerika nemesen érző népe nem nyújtott volna segítő kezét a végpusztulás örvényébe zuhanó gyermekeknek. Az amerikaiaknak nagyszerű élclmiszeradományai a többi misszió áldozatkészségével együttesen lehetővé tették, hogy 3—14 év közötti gyermekek 1919. év novemberétől 1920. év augusztus hó végéig, számszerint közel 40.000-en ingyen ebédben részesülhessenek.

Az 1920. évi új termés kedvező kilátásai, fájdalom, igen szomorú eredményt hoztak. Az élelmezési viszonyok nemhogy előnyösebben, hanem még kedvezőtlenebbül alakultak. Az élelmiszerek magas ára, pénzünknek csekély vásárlóképessége az általános elszegényedést és az ezzel járó nyomort az elviselhetetlenségig fokozták. A gyermeknyomor folytán növekedő gyermekhalandóság ijesztő képét mutatja, hogy míg az 1917/1918-iki iskolai évben az óvodákba és elemi iskolákba beírt tanulók száma összesen 99.230 volt, addig az 1920/1921-iki iskolai év szeptember havában már csak 60.327 volt a beírt gyermekek száma, tehát 8.903 gyermekkel kevesebb, ami 12.86% csökkenést jelent. Az iskolakerülő gyermekek száma, akik főleg ruha és cipő hiánya miatt nem járhattak iskolába, hozzávetőleg 40.000-et tett ki.

A budapesti gyermeknyomor megdöbbentő arányait igazolja az a körülmény, hogy az amerikai és nemzetközi gyermeksegélyző akcióval kapcsolatos étkeztetéshez elrendelt gyermeksorozások alkalmával, amelyek 1921. év január és február havában folytak le, közel 80.000 gyermek jelentkezett a felvételre, akik közül 44.000 gyermeket, tehát a jelentkezők több mint 50%-át találták az orvosok olyannak, hogy az étkeztetésre feltétlenül rászorultak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a gyermekek a 3 — 14 év közötti korban voltak, de ez a szám megkétszereződött volna, ha az étkeztetés az 1 — 3 év közötti korban levő gyermekekre és a 14—16, esetleg 18 éves tanulókra és iparostanoncokra is kiterjedt volna.

Élelmiszer és ruházat nélkül szenvedtek gyermekeink

ezrei s nemcsak az éhség, de a tél hidege ellen sem tudtuk őket megvédeni, mert országunknak épen azokat a területeit vették el, ahonnan fát és szenet kaptunk.

Amennyire szükséges volt a gyermekek élelmezésének megjavítása, épen annyira fontos a felruházásukról való gondoskodás. Az 1917., 1918. években, amikor a háborús szenvedések még nem viselték meg annyira az ország népét, Budapesten 85.000 gyermek szorult felruházásra, később a felruházandók száma legalább is kétszer annyira emelkedett.

A ruhaneműek hiánya miatt sok gyermek kénytelen volt otthon maradni, olyan gyermekek is voltak, akik az amerikai gyermekétkeztetés áldásaiban épen csak azért nem részesülhettek, mert nem volt ruhájuk, nem volt cipőjük és az iskolakerülésnek is legnagyobb mértékben ez szolgált indokául. A középosztálybelieknek valamikor csinos és tetszetős ruhákban járó gyermekei is lerongyolódtak; még ezer szerencse, hogy a külföldi missziók adományából volt meleg swetterjük, amely közvetlenül testüket takarta, mert hiszen a fehéreneműeknek soha el nem képzelt magas ára mellett sok középiskolába járó gyermek egyáltalában nem viselhetett fehér inget.

Az elégtelen és rossz táplálkozás, továbbá a gyermekeknek már csecsemőkorban való hiányos ruházódása okozza nagyrészt azt, hogy a gyermekeknek a betegségekkel szemben való ellenállási ereje a minimumra csökkent, sok köztük az angolkóros, vagy más betegségben szenvedő. A kis gyermekeknek több mint a felénél az angolkór jelei állapíthatók meg. Orvosi szakvélemény szerint 1921. tavaszán 45.000 angolkóros, 40.000 tuberkulótikus és skrofulótikus, ezen kívül pedig még 170.000 hiányosan táplált gyermek szorult az országban a legsürgősebben a táplálkozás feljavítására, ezzel szemben az 1920. évben csak 105.000 élvezte a külföldi missziók által nyújtott étkeztetést.

A gyermekek ellenálló képességének leromlását igazolja és egyúttal a növekvő gyermekhalandóság magyarázatát szolgál az, hogy a normális testsúly a háború előtti állapothoz képest a 3—4 éveseknél 1.2, a 4—5 éveseknél 2, a 6—9 éveseknél 2.5, a 9—10 éveseknél 2, a 10—14 éveseknél 1.5 kg-mal fejlődött vissza. Az amerikai gyermek-

étkeztetés során a gyermekek 27 %-ánál volt súlygyarapodás észlelhető, 20%-nál a súly változatlanul maradt, 53%-nál pedig csökkent. Ez az utóbbi jelenség azzal magyarázható, hogy a szegénysorsú szülők a napi egyszeri étkeztetéssel a gyermekek táplálkozását elintéztnek tekintették, sok gyermek az amerikaiaktól kapott étkezéssel kívül más tápszerekhez alig jutottak és így a kívánt eredmény nem volt elérhető. Legjobb az eredmény a középosztály gyermekeinél. Ezek a gyermekek az amerikai konyhát sokkal rendszeresebben keresték fel, még a kevésbé vonzó étrendű napokon is.

A gyermekzüllés.

A főváros nyomora hihetetlen mértékben növekedett az 1919. és 1920. évben, de különösen az 1921. évet megnyitó erős télen, amely ruha, tüzelő, sokszor lakás nélkül találta a szegény néposztályt. Ezzel kapcsolatosan nőtt a legszomorúbb nyomor: a gyermekek nyomora, nemkülönben a gyermekek erkölcsi züllése is. A nyomor és züllés következménye, hogy a gyermek a rendőrség elé kerül, vele kapcsolatban a rendőrségnek mód nyílik beletekinteni abba a nagy és szomorú sötétségbe, amely a nagyváros szegény lakóját körülveszi.

A nyomor és züllés rohamos növekedését első pillanatra megvilágítja a rendőri gyermekbíróóság statisztikája, amikor rámutat arra, hogy míg 1919. évben csak 4696 gyermeküggyel foglalkozott a bíróság, 1920-ban már 9976-ra emelkedik ez a szám, a növekedés tehát 5280, vagyis több a kétszeresénél is. 1921-ben ismét emelkedett ez a szám: januári hóban 1423 gyermekügy kerül elintézés alá: az 1920. januári 624 üggyel szemben, februárban 1223, az 1920. február havi 588-al szemben.

Kávéházak, vendéglők, nyilvános helyek, utcák még a késő éjjeli órákban is tele voltak kóborló gyerekekkel, akik gyufát, cipőzsinórt s egyebet árultak a vendégek, a járókelők között. Ezek bizonyos foglalkozást űző gyermekek, de akik tulajdonképpen csavargók. Megállapítható a legtöbb esetben, hogy a családnak nyomora hajtja őket erre a csavargással egybekötött keresetre, amely erkölcsi rombolólag hat.

Általánosan ismeretes tény, hogy a legszegényebb néposztály a legszaporább. Lépten-nyomon találkozik az ember 10—12 gyermekes családdal. A gyerekek száma egy-egy családban általában 3—5. Sok az özvegy asszony családfő, elesett katona felesége, a legtöbb maga is beteges, munkaképtelen.

Budapesti specialitássá lett a waggonlakó. Ez a megszállott területről kiüldözött vagy elmenekült magyar. Itt csak a waggonlakók gyermekeiről adunk egy kis statisztikát. Természetes, hogy ezek a gyermekek is a legnagyobb nélkülözést és nyomort szenvedték. Szüleik csak a rajtuk valókkal jöttek el, lehetetlen lakásban, lehetetlen életviszonyok között züllik lelkileg, testileg a gyermek.

A nyugati pályaudvaron lévő waggonlakásokban volt 566 gyermek a 2—18. év között, Ferencvárosi pályaudvar 96, Józsefvárosi pályaudvar 62, Déli vasut-Császárfürdő 47, Keleti és Kelenföldi pályaudvar 47. A waggonokban tehát 818 gyermek nyomorgott az 1920. évi novemberi statisztika szerint. A waggonlakók gyermekei közül sok csavargott, koldult. Jártak a vonatokon s az utasoktól kéregettek.

Anya- és csecsemővédelem.

Külön is meg kell még emlékezni az anya- és csecsemővédelemről. Budapesten hiányzanak a megfelelő csecsemőotthonok és szülőházak; ezek az intézmények pedig hatóságos eszközei volnának a csecsemőhalandóság korlátozásának. Hogy a szükség ezen a téren is mennyire fokozódott, annak bizonyítására elegendő azt az egy adatot felhozni, hogy amíg 1918-ban 20.000 szülő nő közül 3000 jelentkezett támogatásért, addig 1920-ban 21.045 szülő nő közül 16.500 volt kénytelen segítséget kérni.

Az anya- és csecsemővédelmet Budapesten ma több helyen látják el. Csak két intézménynek az adatait kívánjuk felhozni. A Népjóléti Központ anya- és csecsemővédő osztálya 1920. évi működéséről a következő adatok számolnak be:

Új jelentkező volt 16.459.

Klinikai beutalást kért 9340 szülő nő.

Egyszeri segélyt 3579 esetben adtak 298.755 korona értékben.

Szojtatási segélyt adott 10.386 anyának 206.720 korona értékben.

Bábautalványt 596 szülő nő kért.

Csecsemőkelengyét 1939 anyának tudtak adni.

Kondenzált tejet 15.000 anya kapott, összesen 30.142 dobozt.

Az *Országos Stefánia Szövetség* anyák és csecsemők védelmére Budapesten 76 védőnővel teljesíti nemes hivatását és 1921. tavaszán összesen 15.176 szülő nő volt gondozása alatt. 1920. évi működéséről az adatok a következők:

A látogatott gravidák száma 8057.

A látogatott gyermekek száma 19.553.

Segélyben részesültek száma 16.650.

A látogatott gyermekek közül az év folyamán meghalt 3778.

Ez az intézmény Budapesten kívül több vidéki helyen is áldásos tevékenységet fejt ki.

A felhozott adatok igazolják, hogy minden jóakarattal mellett is a támogatás csak igen csekély mértékű volt, mert hisz az új jelentkezők közül csecsemőkelengyét a Népjóléti Központ mindössze 1939 esetben tudott juttatni, a többi anya kénytelen volt papirosból vagy mindenféle más ruhánemükből hevenyészve készített kelengyét használni. Vagy nem elszomorító adat-e az, hogy 15.000 jelentkező anya között csak 30.000 doboz kondenzált tej került kiosztásra. Milyen minimális segítség ez akkor, amikor Budapesten nem volt tej, vagy pedig magas ára miatt volt hozzáférhetetlen a szegénysorsú lakosság részére.

A támogatásnak csekély mérve az oka az óriási csecsemő-halandságnak. Ennek illusztrálására szolgáljon az az adat, hogy 1919-ben a 15 éven alúl elhalt 4.186 gyermek közül 3.026 gyermek, 1920-ban pedig az 5.512 elhalt 15 éven alúli gyermek közül 3.812 halt meg *egy éves korának* elérése előtt.

Az anya- és csecsemővédelem a leghathatósabb eszköze az ember védelemnek. A szülő-nők támogatásának a hiánya már magában véve súlyos mulasztás, mert ennek egyik következménye a szülések számának a csökkenése, másrészt pedig a védelem hiánya a születendő gyermekek létét is veszélyezteti. A csecsemők megfelelő gondozásának elmu-

lasztása növeli a csecsemőhalandóságot, de káros hatással van az egész jövő generációra is; a rosszul táplált csenevész gyermek sokkal könnyebben hajlik a betegségekre és a gyermekkorában szerzett betegségeket egész életén át megsínyli.

Jól érezte ennek a kérdésnek a fontosságát a főváros hatósága, amikor *a háború folyamán* egyik legelső sorban megvalósítandó feladatnak tekintette az anya és csecsemő - védelem hatékony keresztülvitelét, erre azonban, sajnos, a bekövetkezett nemzeti szerencsétlenségek után sor nem kerülhetett. Ha a segítség valódi munkájához hozzá akarunk látni, ez az a tér, ahol nemcsak az emberi szív minden nemes érzésére, de erős munkára és bőkezűségekre is van szükség. Az erre a célra fordított segítség bőségesen meg fogja hozni a maga kamatját egy erős, egészséges új nemzedékben.

II.

A NYOMOR EGYÉB TERÜLETEI

A hosszantartó háború, az azt követő forradalmi események és a román megszállás nyomán mutatkozó gyermeknyomor vázlatos képe és az anya- és csecsemővédelem hiányainak rajza, valamint az ide vonatkozó társadalmi és hatósági mentőmunka adatai után (melyek az 1921. év első felével záróinak), vissza kell tekintenünk társadalmunk egyéb életkörülményeire is.

A gyermeknyomor aktáinak feltárása elérte annak idején azt a hatást, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt kongresszusa a magyarországi segítő akciók további fentartását szükségesnek mondta ki. A Nemzetközi Vöröskereszt és az Amerikai Vöröskereszt — ezek a magasztos intézmények, melyek címerükben az igazi emberszeretet jelvényével: a kereszttel járják be világhódító kőrútjukat, hogy a szenvedő embereken segítsenek és amelyek a Nemzetközi Gyermekvédő Szövetséggel együtt munkálkodva, olyan fontos küldetést teljesítenek a jövő nemzedék érdekében — továbbra is a legnagyobb áldozatkészséggel folytatták hazánkban jótevő munkájukat.

1921. év második felében azonban a Nemzetközi Vöröskereszt már meg változtatta előző elhatározását, illetve úgy

döntött, hogy tevékenységét Magyarországra nézve megszünteti.

Az 1922-re köszöntő tél minden előzőnél nagyobb nélkülözésben, reménytelen s csaknem teljesen tehetetlen magára hagyottságban találta a főváros és az ország népét.

Az ekkortájt Budapestre érkezett idegen szemlélő fényesen kivilágított kávéházakat, zsúfolt mulatóhelyeket és dús kirakatokat látva, nem is gondolhatott arra, hogy a külszín mögött a lakosság milyfokú nyomora rejtőzik.

Volt mulató és vásárló közönség, de nem a régi. A középosztály főleg, mely régebben anyagi és szellemi szükségleteit biztosítani tudta, évek sora óta kénytelen volt már magától megvonni mindent.

Egy milliós város lakosságából csupán tízezrek voltak itt, akik részint idegenek, külföldről, vagy megszállott területekről jöttek és a valuta-differenciák mellett igen könnyen találták meg a maguk számadásait, részint pedig a gazdasági viszonyok konjunktúráinak szerencsés kihasználása folytán kerültek ama tízezrek közé, akik jó anyagi helyzetüknél fogva, a legváltóságosabb gazdasági viszonyok között is megőrizték a maguk részére régi standardjukat. De ezekkel szemben ott voltak a százezrek, akik két kezük munkájával keresik meg kenyerüket, akik aggodalommal látták a magyar pénz árhullámzását, ide-oda csökkenését, végül lezuhanását, mert tudták, hogy ez az ő nehéz munkájukra milyen káros hatással van, tudták azt, hogy a magyar korona értékének a lesüllyedése alapjaiban ingatja meg az ő létfeltételeiket és mind kétségbeejtőbbé teszi az ő helyzetüket.

A pénzérték ingadozása.

Elég egy rövid pillantást vetni arra a különbségre, amely a magyar pénz 1921. és 1920. évi értéke között volt, ez már magában véve is elegendő alap arra, hogy mérlegelni tudjuk annak a szegény néposztálynak a helyzetét, amely a maga keresetével nem tudta utolérni a pénz értékének a hanyatlását és mégis számolnia kellett annak súlyos következményeivel.

A magyar korona zürichi jegyzése a következő képet mutatja:

1920. évi október hó 1-én	2.00
1921. » május hó 1-én	2.65
1921. » október hó 15-én	0.77

1920. október hó 1-én:

az angol font	1080	korona
a dollár	300	»

1921. évi május hó 1-én:

az angol font	810	korona
a dollár	204	»

1921. évi október hó 15-én:

az angol font	2650	korona
a dollár	680	»

Az olcsósági hullám.

Amint az előbbi összehasonlítás mutatja, a magyar pénz értéke 1921. év első felében jelentékenyen javult. Ez a javulás a gazdasági élet minden terén érezte a maga hatását, ez volt a reménynek az az első sugara, amely a könnyebb megélhetést illetőleg hitet keltett a jövőben. A magyar korona értékének folytonos emelkedése, hozzávéve a jó termés kilátásokat, némi megnyugvással töltötte el azokat a néprétegeket, amelyeknek annyi nélkülözés és annyi szenvedés jutott osztályrészül. A legegységesebb szükségletek árai estek lefelé és ha így folytatódik, ezeknek a szükségleteknek a beszerzése lehetővé vált volna, biztosítani lehetett volna a normális megélhetési viszonyokat. De ez a reménység nem vált valóra!

Bár a gabonatermés a hozzáfűzött kilátásokat nagyrészt beváltotta, az abnormisan nagy szárazság a kukoricára, a krumplira, babra és egyéb terményekre olyan káros hatással volt, hogy a hozam mennyisége messze alatta volt a múlt évi hozamnak. Ezzel egyidejűleg következett be a korona értékének hirtelen és nagy mértékben való esése, ami aztán minden reménysugárt elosztatott. Azok a bízódó százezrek, akik a helyzet további javulásába vetették minden reménységüket és az árak további csökkenésére

számítottak, hogy oly régen nélkülözött szükségleteiket csak részben is beszerezhessék, mielőtt bármilyen bevásárlásokat eszközölhetek volna, ott álltak a horribilisán felzökkenő árak előtt és most a legkétségbeejtőbb bizonytalansággal néztek a jövő elé.

Népesedési mozgalom.

Az általános megélhetési viszonyok nehézségei indokolják azt, hogy míg a fővárosban 1909-ben az összes halálozások száma 16.000 volt és ezzel szemben a születések száma meghaladta a 22.000-et, tehát a szaporulat 6.000-et tett ki, a születések és halálozások 1920. évi statisztikája egészen más adatokat mutat.

veszületések és halálozások az 1920. évben hónaponként.'

Hónap	Születés	Halálozás
Január	2.055	2.100
Február	2.011	3.321
Március	2.135	2.085
Április	2.076	1.926
Május	1.988	1.771
Június	1.769	1.471
Július	1.690	1.576
Augusztus	1.679	1.388
Szeptember	1.515	1.310
Október	1.314	1.548
November	1.312	1.860
December	1.501	1.688
Összesen:	21.045	22.044

Ezek az adatok igazolják, hogy 1920. év végén 999-el volt több a halálozások száma, mint a születések száma.

Legnagyobb a halandóság az egy éven alúli gyermekek között, ami a rendszeres anya és csecsemővédelem hiányának, illetve annak tudható be, hogy azok az intézmények, amelyek csecsemővédelemmel foglalkoznak, nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel az e téren mutatkozó bajok gyökeres orvoslására.

Az alábbi adatok szomorú képét mutatják annak, hogy a születések számához képest mily nagy az egy éven alúli korban meghalt gyermekek száma.

Hónap	<i>Halandóság korcsoportok szerint 1920-ban havon kint.</i>					
	0 évig	1—5 évig	5—10 évig	10—15 évig	15-20 évig	20 éven felül
Január ...	28	98	45	33	107	1448
Február ...	493	207	68	56	186	2273
Március ...	377	103	59	39	104	1376
Május ...	289	106	43	35	85	1182
Június ...	272	106	50	32	71	919
Július ...	377	114	48	23	61	939
Augusztus ..	247	99	46	24	65	901
Szeptember ..	226	137	50	21	43	816
Október ...	257	196	85	31	48	916
November ..	311	242	65	39	67	1128
December ..	296	178.	62	37	40	1062

A lakáskérdés.

A lakosság életviszonyaira nagy befolyással van a lakás. Budapesten a lakásviszonyok, különösen a megszállott területekről menekültek és a kiutasítottak ide özönlése következtében, meglehetősen rosszak. Budapesten 1921. év végén körülbelül 60.000 menekült tartózkodott, akik közül mintegy 755 család még mindig waggonokban lakott.

A lakásszükség természetes következménye annak, hogy Budapesten a háború óta a legutóbbi időkig egyáltalában nem volt építkezés és a magyar kormány csak az 1921. elején szavazott meg 300 millió koronát lakások építésére. Ebből az összegből azonban mindössze 600 lakás volt építhető. Budapesten 1910-ben 175.000 lakás volt, a következő 10 év alatt összesen 19.000 lakás épült, természetesen csaknem teljes számban a háborút megelőző időben.

Ennek a 19.000 lakásnak nagy része is annak a nagyszabású lakásépítési akciónak a keretében létesült, amelyet dr. *Bárczy* István, a főváros akkori polgármestere, vitt keresztül. Ennek a lakásépítési akciónak a keretében 1909., 1910. és 1911. években összesen 60 millió korona költségből 6.000 lakás épült és bár méreteiben ehhez hasonló hatósági lakásépítési akció mindezideig sehol a világon még nem volt, az újonnan épült lakások az akkori lakásínség leküzdésére sem bizonyultak elegendőknek, az építési programra további részének kivitelére pedig a balkáni háború folyamán kitört gazdasági krízis miatt nem kerülhetett sor.

Budapesten a lakáskérdés a szegény embereknek, a munkásoknak, a kispolgároknak és a középosztálynak a katasztrófája és baja, mert amint a statisztika mutatja, a lakások 53%-a egyszobás, 25%-a kétszobás és 11%-a háromszobás, tehát a lakosság 91 %-a egy-, két-, háromszobás lakásokban, 80%-a pedig egy-kétszobás lakásokban lakik.

A népszaporulatnak megfelelő lakás-termelés elmaradása természetesen a legsúlyosabb zavarok okozójává lett.

Az élelmiszerek árai.

Az élelmiszerek általában szabad forgalom tárgyát képezték és így nagyobbára a kereslethez képest alakultak ki az árak. A korona értékének a változása legelsősorban a mindennapi élelszükségleti cikkek árainál éreztette a hatását, tehát épen az élelmiszerek árára volt legnagyobb befolyással.

Az élelmiszcikkek ára meglehetősen ingadozást mutatott; nehéz összeállítani a folytonosan növekvő piaci árakat, épen ezért a kisebb ingadozást mutató községi élelmiszerárúsító üzem árait állítottuk össze a következőkben:

Áruk	1920. okt. 1.	1921. május 1.	1921. okt 14.
Kenyérliszt	2.50 K	2.50 K	6.10 K
Főzőliszt	11.— »	11.— »	15.70 »
Zsír	120.— »	75.— »	190.— »
Tojás (1 drb)	4.90 »	2.80 »	5.50 »
Bab	14.— »	8.— »	18.— »
Cukor	119.— »	89.— »	87.30 »
Rizs	36.— »	26.50 »	58.— »
Só	9.50 »	9.50 »	11.80 »
Marhahús	96.— »	66.— »	82.— »
Borjúhús	80.— »	72.— »	86.— »
Sertéshús	104.— »	86.— »	98.— »
Burgonya	2.80 »	3.— »	6.50 »

Ez a táblázat a hatósági üzem által megállapított legkisebb árakat jelzi, a szabadforgalomban úgyszólván mindenütt nagyobbak voltak az árak. A kenyérliszt és főzőliszt ára csakis a hatósági jegyre kiadandó liszt árára vonatkozik, az üzleti ár ennél magasabb.

A húсарak mutattak csupán csökkenést. Ennek magyarázata a takarmány-hiány és a rossz kukoricatermés, miért is az állatok szokottnál nagyobb számban kerültek a vásárra. Ez azonban természetszerűleg csak átmeneti jelenség volt.

A tej.

A tej hatósági ára 1920. októberben 4 korona 80 fillér, 1921. év május hó 1-én 10 korona volt, 1921 november hó 1-től pedig 15 korona 40 fillér.

Különösen a szegényebb sorsú gyermekeknél mutatkozott tej hiány, ami viszont a gyermekek egészségére és ellenálló képességére volt nagy hatással. Amennyiben számítás alapjául elfogadjuk azt, hogy 2 éves korig a gyermekek részére naponként 1 liter tejet kell adni, 2—3 év között pedig napi $\frac{1}{2}$ litert veszünk alapú, Budapesten a 21.060 egy éven aluli gyermek részére ugyanennyi liter tejet kellett volna kiszolgáltatni, ehelyett 1921. év végén erre a célra a tej igazolványok alapján csupán 11.725 litert adtak ki, a hiány tehát 9.337 liter. A 19.488 egy-két év közötti gyermekek részére összesen 9.775 liter tejet szolgáltatott ki, a hiány tehát 9.713 liter. Még rosszabb az arány a kettő-három év között levő gyermekeknél, akiknek a száma 14.768 volt és ezek részére mindössze 2.060 liter tej jutott, ami félliteres mennyiséget számítva, 5.324 liter hiányt jelent. Ezen számítás szerint tehát 23.558 liter tejet vontak el a szegény gyermekektől, részint azért, mert a szülők nem tudták megfizetni a túl magas árakat, részint pedig azért, mert a szükséges mennyiség nem érkezett be a fővárosba.

A ruházati cikkek.

A pénz értékének a hullámzásával kapcsolatosan ingadozott a ruhaneműk ára is. Miként az élelmiszereknél, itt is erősen érezhető volt az úgynevezett olcsósági hullám, amely az árakat meglehetősen visszaszorította, de amint a korona értéke ismét visszafelé ment, ugyanebben az arányban emelkedtek ezek az árak. Etekintetben csak néhány cikk árának a feltüntetésére szorítkozunk, mert hiszen az a különbség, ami ezeknél a cikkeknel megállapítható, megállapítható a többi ruhaneműnél is. Nem kívánunk olyan cikkekkel foglalkozni, amelyek a lakosság legnagyobb részére nézve még sokáig megközelíthetetlenek maradtak, csupán a szegényebb néposztály által is jogosan igényelhető cikkek drágulását tüntetjük fel.

A férfi felsőruha ára 1920. október hó elején 3500 — 4000

korona között váltakozott, ez az ár 1921. év május elején 2000 koronára szállott le, míg 1921. év végén egy öltözet ruha ára már 5000 korona. Ugyanígy áll a dolog a női felsőruhánál, amely 1920. október 1-én 2500 koronáért volt kapható, 1921. május havában 1500 koronáért, 1921. év végén pedig 4000 koronán alul már nem volt beszerezhető.

A kész férfi cipő 1920. év októberében 1000—1200 koronáért volt kapható, 1921. év május havában 750 koronáért is beszerezhető volt, 1921. év végén a legolcsóbb minőségű 1500—1600 koronába került, a kész női cipő ára 1920. október havában 900—1000 korona volt, 1921. május havában ez az ár 600—700 koronára esett le, 1921. év végén 1500 koronán alul a legrosszabb minőségű cipő sem volt kapható.

A gyógyszerek.

Mielőtt az általános kereseti viszonyokra áttérnénk, csak egész röviden kívánunk rámutatni a gyógyszeráraknak békebeli árakhoz képest való óriási emelkedésére.

Elképzelhető, hogy mit jelentett a betegség egy olyan családban, amely amúgy is csak a legnagyobb nélkülözések árán tudta létfenntartását biztosítani.

A gyógyszerek árának óriási emelkedése nagy mértékben befolyásolta a közegészségügy általános helyzetét is, mert a magas gyógyszerárak miatt a szegényebb néposztály csak nehezen szánhatta rá magát arra, hogy betegség esetén orvoshoz menjen, vagy beteg gyermekét orvoshoz vigye, ez volt az oka azután sokszor annak, hogy beteg gyermekek, sokszor a fertőző betegség csíráját hordva magukban, rendszeren látogatták az iskolai előadásokat.

Kereseti viszonyok.

A legszükségesebb életszükségleti cikkek árainak összehasonlító megállapítása után rátérünk a kereseti viszonyokra. Nagyon messze kellene mennünk, ha minden egyes kategória kereseti viszonyait külön akarnék feltüntetni. Általában véve megállapítható, hogy a szabadpályán lévők kereseti viszonyai aránylag jóknak voltak mondhatók, a gyáros, a kereskedő, az iparos, a bankár, az ügyvéd, az orvos, mindnyájan a szükségleti cikkek árához képest szabták meg

árújuk, illetve munkájuk értékét. Főleg a munkások és a fixfizetéssel bíró közalkalmazottak és magánalkalmazottak voltak azok, akik a váltakozó árakhoz képest keresetüket nem tudták emelni és így nem tudtak lépést tartani a sokszor annyira ingadozó, de legnagyobb részét fölfelé törekvő árakkal.

A kereseti viszonyok feltüntetésénél csak épen példa kedvéért választottuk ki a fővárosi üzemi munkásokat és a fővárosi közigazgatási alkalmazottak kereseti viszonyait. A fővárosi üzemi munkásokkal körülbelül egyforma helyzetben vannak általában a munkások, a fővárosi közigazgatási alkalmazottainak járandóságai pedig megközelítik az állami alkalmazottak keresetét, legfeljebb az alapfizetésben volt némi eltérés, a háborús segély, a drágasági segély és a rendkívüli segély mértéke az állami és fővárosi alkalmazottak között teljesen egyenlő, amikor tehát az alábbi két kategóriának jövedelmeit feltüntetjük, egyúttal összehasonlítjuk azokat régebbi jövedelmeikkel, nagyjában, több-kevesebb eltéréssel, a többi munkás és közalkalmazott helyzetét is megvilágítjuk.

Az alábbi kimutatásokban a közigazgatási tisztviselők-nél egy kezdő állásban levő, egy közép állásban levő és egy vezető állásban levő alkalmazott jövedelmei vannak feltüntetve.

A főváros üzemi munkásságára vonatkozó munkabérendezések 1920. szeptember, 1920. december és 1921. szeptember havában történtek. A munkabérek ekkor a következő kategóriák szerint állapították meg:

I. Tanult szakmunkások. — II/a. Betanított gépmunkások magasabb képzettséggel. — II/b. Betanított munkások közönséges képzettséggel. — III/a. Veszélyes munkát végző napszámosok. — III/b. Közönséges napszámosok. —
IV. Női munkások.

B é r e k.

	I.	II/a.	II/b.
1920 szept.	6.60—10.60	6.60—9.50	6—8.60
1920 dec.	7.60—13.20	7.60—11.80	7—10.80
1921 szept.	8.80—15.20	8.80—13.60	8—12.50
	III/a.	III/b.	
1920 szept.	5.80—8.60	5.80—8.—	
1920 dec.	6.80—10.80	6.60—10.—	
1921 szept.	7.80—12.50	7.60—11.50	

Amint ez a táblázat mutatja, a munkások órabérei egy esztendő alatt kerekén 50%-kal emelkedtek és az 1914. évi béreknek az 1921. év végi bérek körülbelül 25-szörösét tették ki.

A közigazgatási személyzet járandóságait az 1918. évi január elején, valamint az 1921. év január hó elején megállapított járandóságukkal összehasonlítva tüntetjük fel annak a megjegyzésével, hogy ezekből a járandóságokból a háború előtti időben részükre csupán az alapfizetés és a lakáspénz járt. (A családos közalkalmazottak minden családtag után — feleség, gyermek — 400, később 800 korona családi pótlékban részesültek, amely összeg 1921. év október hó 1-től kezdődőleg évi 1600 koronában állapított meg.)

A közigazgatási alkalmazottak illetményei:

1918. évi január hó 1-én.

		Fizetés évi K.	Lakáspénz évi K.	Háborus segély évi K.	Összesen K.
III. fiz. oszt.	12.000	3.000	4.800	19.800
VIII. » »	4.000	1.300	2.600	7.900
XI. » »	2.000	900	1.700	4.600

1921. évi január hó 1-én.

	Fizetés évi K	Lakáspénz évi K	Hábors segély évi K	Drágasági segély évi K	Összesen K
III. fiz. oszt.	12.000	5.460	4.800	10.200	32.460
VIII. » »	4.000	2.366	2.600	9.600	18.566
XI. » »	2.000	1.638	1.700	9.600	14.938

1921. évi október hó 1-én.

	Fizetés évi K	Lakáspénz évi K	Háborus segély évi K	Drágasági segély évi K	Rendk. segély évi K	Összesen K
III. fiz. oszt.	12.000	7.860	4.800	10.200	14.400	49.260
VIII. » »	4.000	3.406	2.600	9.600	9.600	29.600
XI. » »	2.000	2.358	1.700	9.600	9.600	25.285

Amint ezek a kimutatások igazolják, a közalkalmazottak jövedelme aránylag sokkal kisebb emelkedést mutat, mint a munkások jövedelme. Egyedül a lakáspénz felemelése felelt meg mindenkor a hatóság által engedélyezett lakbéremeléseknek.

A kimutatás szerint a munkások 1921. év végi keresete békebeli keresetüknek körülbelül 25-szörösére emelkedett; ezzel szemben a közalkalmazottnál a legkisebb fizetési osztályban levők illetményei békebeli illetményeiknek tízszeresét, legfeljebb 11-szeresét tették ki, a magasabb fizetési osztályokban pedig ez az emelkedés a békebeli illetményeknek alig 4-szerese volt. Akkor, midőn a kereseti viszonyok megállapításáról van szó, meg kell állapítanunk azt is, hogy a közszükségleti cikkeknek az ára a békebeli áraknak ötvenszeresére, sőt 100-szorosára emelkedett már 1921. év végén és ez az indoka annak, hogy sem a közalkalmazottak, sem a munkások nem tudták megtalálni a maguk számadását.

A közalkalmazottak helyzetét némileg javította az, hogy bizonyos természetbeni ellátásban részesültek, azonban a kormányrendeletekkel részükre megállapított természetbeni ellátást teljes mértékben nem kapták meg, mivel az anyag beszerzése sokszor nem volt lehetséges; ilyen esetekben a kedvezményes árucikkekre nézve megállapított árakat részükre megtérítették, amely megtérítési összeg a tényleges beszerzési árakhoz képest egészen minimális volt.

Még az előbb említett kategóriáknál is kétségbeejtőbb a nyugdíjasok helyzete. Az a nyugdíj, amelyet munkával eltöltött közszolgálatuk után kaptak, oly kevés volt, hogy abból megélhetésre még gondolni sem lehetett. Voltak nyugdíjasok, akik havi 600—800 koronából tengették életüket. A nyugdíjasoknak és általában az öreg embereknek a keserves helyzete indokolta azt, hogy a fővárosnak mind az öt szegényháza zsúfolásig megtelt és a szegényházak lakói között mind nagyobb számmal találtak a valamikor jobb napokat látott középosztálybeli nyugdíjasokat is.

Egy család havi kiadásai.

A közszükségleti cikkek árainak, valamint a kereseti viszonyoknak nagy vonásokban való ismertetése után talán nem lesz érdektelen megállapítani azt, hogy egy szerény igényű polgári családnak a háztartása, a legnagyobb takarékoság szem előtt tartása mellett, *egy hónapra* mennyibe került. Csupán az elkerülhetetlen szükségletek fedezésére szorítkoztunk, így a kiadások között nem szerepelnek: a szórakozás, újság, dohány, bor, sör, kakaó, lekvár, de nem

szerepel a kiadások között az orvos és a gyógyszertár sem, valamint új ruha és új cipő beszerzését is teljesen számításán kívül hagytuk.

Egy négytagú (apa, anya, két iskolás gyermek) családot vettünk számításba, és a közszükségleti cikkek megállapításánál a már előbb feltüntetett árakat használtuk fel.

1. Élelmezés. (1921. év végén, egy hónapra.)

Kenyérliszt	25 kg	K	152.50
Főzőliszt	15 »	»	235.50
Zsír	5 »	»	950.—
Cukor	4 »	»	339.20
Krumpli	50 »	»	325.—
Bab, borsó, lencse	4 »	»	80.—
Zöldfőzelék (káposzta, karalábé, kel- káposzta)	10 »	»	150.—
Rizs, dara	3 »	»	150.—
Só	2 »	»	23.76
Hús	8 »	»	688.—
Tej, napi 2 liter, kávé		»	1200.—
Tojás	20 drb	»	110.—
Különfélék		»	110.—
Összesen : ..				K 4503.96

2. Egyéb kiadások.

Lakás	315 K
Világítás	100 »
Gázfogyasztás	150 »
Fűtőanyag (2 q szén, 2 q fa)	750 »
Iskolai kiadások (könyvek, stb.)	200 »
Ruhajavítás (átlag egy hónapra)	300 »
Cipőjavítás (átlag egy hónapra)	250 »
Közlekedési kiadások	400 »
Mosás	300 »
Egyéb háztartási kiadásokra	200 »
Összesen : .. 2965 K		
Élelmezési kiadások	4503 K 96 f.
Együtt : .. 7468 K 96 f.		

A kiadásoknak a kereseti viszonyokkal való összehasonlítása akkor, amikor az árak minden vonalon emelkedő irányzatot mutatnak, egymagában igazolja a megélhetésnek egyre fokozódó nehézségeit. A mellékkeresetek után való futkosás, a külön munkáknak a normálisnál nagyobb mér-

tékben való elvállalása teljesen kimerítette a családfő erejét, egyideig tarthatott még a régi holmik eladása is, de végtére mindez a teljes fizikai és anyagi kimerülés veszélyével fenyegetett.

Munkanélküliség.

A kereskedelem és ipar körében mutatkozott munkanélküliség mérvének megállapítása egyike a legnehezebb feladatoknak és összefoglaló munkanélküliségi statisztika híján csak informatív alapokon, hozzávetőleges becslések útján vázolható. A magyar királyi kormány képviselője a nemzetgyűlésen 1921. tavaszán a munkanélküliek számát körülbelül 40.000-re becsülte. Meg kell állapítani azonban, hogy ez az adat az 1920. decemberében lefolytatott népszámlálási statisztikán alapúit, mely időpont után, épen a tavasz folyamán nagyobb mértékben fellépett gazdasági válság következtében a munkanélküliség nagyobb mérvet öltött. A in. kir. kormány által a munkanélküliek számára vonatkozólag közölt adatot tehát mintegy 50 százalékkal kell felemelni ahhoz, hogy megkapjuk az 1921. év derekán a munkanélküliséget megközelítőleg jellemző helyes számot. Ily módon a munkanélküliek száma a jelzett időpontban mintegy 60.000 főre volt tehető; a munkanélküliség csökkenése szempontjából lényegesebb javulás huzamos időn át alig állott be. Csak a sok iparágat foglalkoztató építőipar megindulása hozott javulást.

* * *

Az előtárt adatok az 1921. évig bezárólag kialakult helyzetünket jellemzik.

Köztudomású, hogy fővárosunk és országunk leromlása még ezzel nem érte el mélypontját; a viszonyok mindennütt és minden tekintetben még tovább romlottak, mindaddig, amíg csak lassan és nehezen megállva a lejtőn, meg nem kezdődött a szanálás műve. Az államháztartás egyensúlyba hozása, a pénzürték állandósítása és a szinte kilátástalan általános gazdasági helyzetnek is újabb életre kapása, munka- és kereseti alkalmak megnyílása: azok a tényezők, amelyek annyi bajban megviselt egész társadalmunk megújódását is elősegíthetik.

Tanulságaink.

A menekülés keserves megpróbáltatásairól és ezeken túl is a minden magyart sújtó számtalan bajunkról és megnyomorításunkról nyújtott adatok meggyőzhetnek mindenkit nemcsak arról, hogy mily mérhetetlen szenvedéseken vergődtünk keresztül, de arról is, hogy a más időkkel össze nem hasonlítható nehézségek közepette a székesfőváros és az egész ország, sőt minden jó polgár is megtett minden tőle telhetőt. Nemcsak kötelességét teljesítette mindenki, hanem ezen túl is elvégezte azt, amit az emberi jóakarat, buzgóság és képesség megengedett. Hogy bajok voltak és maradtak, az kétségtelen; de ezek a bajok az adott viszonyok között emberileg le nem küzdhető anyagi és egyéb nehézségekből eredtek és maradtak.

Az ország székesfővárosának vezetői és a segítő munkára kirendelt egész szervezete becsülettel és eredménnyel végzett munkásságra tekinthet vissza.

Mindennél maradandóbb emléket érdemel azonban magyar népünk anyagi és személyi *áldozatkészsége, türelme és kitartása*, amely a mi életerőnknek vitathatatlan jele s amely a legvéresebb viharok között is megállani és megélni segített. Megtépítettünk, megkínóztattunk, de megcsónkítva, megcsúfolva is megmaradtunk; megértük a kihajnalodás idejét s elértünk arra az útra, amelyen még mindig sok munka és szenvedés mellett bár, de mégis — a közelmúlt bátorító példáitól is megerősödve, — a jobb jövő reményével és bizodalmaival haladhat hazánk történelmi rendeltetésének betöltésére.